

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

NY FÖLJD UTGIVEN AV
FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ARGÅNG 68

1965

HÄFTE 1

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND
DISTRIBUTÖR: CWK GLEERUP

Detta häfte kostar kr. 8:—

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1965 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande statsvetenskaplig litteratur, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Fahlbeckska stiftelsens kollegium utgöres av professorerna NILS STJERNQUIST, HAKAN STRÖMBERG, C.-E. QUENSEL, C. WELINDER, GUY ARVIDSSON, J. ROSÉN, E. GJERSTAD, KRISTER HANELL, GÖSTA CARLSSON och O. BJURLING.

Tidskriften utgives under medverkan av professorerna i statskunskap samt i offentlig rätt vid rikets akademiska lärosäten. Redaktionen handhaves av docent PÅR-ERIK BACK, Lund, redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturavdelningen), samt docent HANS MEIJER, Stockholm (avdelningen »Översikter och meddelanden»).

Tidskriften avses utkomma med fem häften om året. Prenumerationspriset för 1965 är 24 kr. pr år vid prenumeration direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund (postgiro nr 279565), samt 30 kr. per år vid beställning genom bokhandel. Studerande vid de akademiska lärosätena erhålla abonnemang till nedsatt pris genom anmälan till vederbörande lärare. Expeditionens och redaktionens adr.: Fack, Lund 5, tel. (0412) exp. 199 76, red. 199 77.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund jan. 1965.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UTGIVARES KIFTE	1
UPPSATSER:	
RUIN, OLOF, Mellan statskunskap och historia	3
WAHLBÄCK, KRISTER, Ett genmäle	39
RUIN, OLOF, Replik på ett genmäle	69
SIMM, UNO, Om kommunala nämnders status	75
ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:	
Rättelse	92
The British General Election 1964. Av CHARLES WOOD	92
Filmcensur i U. S. A. Av LARS FRYKHOLM	97
Nordens historiker diskuterar statsvetenskapliga problem. Av CHRISTIAN LANGE ..	99
En ombudsman i Holland? Enkelte randbemerkninger til en rapport. Av H. H. KIRCHHEINER	100
Statskunskapen vid de akademiska lärosätena år 1964. Av GUNNAR NORDENSTAM, SVEN KINNANDER, BENGT OWE BIRGERSSON, BENGT BARKFELDT	105
Statskunskap i radio. Av TOMAS HAMMAR	111
LITTERATURGRANSKNINGAR:	
Lennart Lohse, Arbetsgivarnas inställning till föreningsrätt, arbetarskydd och arbetstid i statsvetenskaplig belysning; samt Gunnar Hellström, Föreningsdemokrati och förtroendemannakår inom jordbrukets föreningsrörelse i början av 1950-talet. Anm. av NILS ELVANDER	114
W. A. Douglas Jackson, ed., Politics and Geographic Relationships. Readings on the Nature of Political Geography. Anm. av SOLVEIG MÅRTENSSON	119
Stefan Björklund, Oppositionen vid 1823 års riksdag. Jordbrukskris och borgerlig liberalism. Anm. av SUNE ÅKERMAN	121
BERÄTTELSE ÖVER FAHLBECKSKA STIFTELSENS VERKSAMHET ÅR 1964 ..	129
TIDSKRIFTSÖVERSIKT. Av SVEN KINNANDER	133

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

NY FÖLJD

UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

SEXTIOÅTTONDE ÅRGÅNGEN
(NY FÖLJD. ARG. 47)

1965

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

REDAKTION:
FAHLBECKSKA STIFTELSENS KOLLEGIUM

REDAKTIONSSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE:
PÅR-ERIK BACK

LUND
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1 9 6 5

INNEHÅLL

UPPSATSER

FREDRIKSSON, CONNY, 1960-talets politiska utveckling i Tennessee	389
FURHOFF, LARS, Definitions försök för dagspress	431
HADENIUS, STIG, Partiers beslutsprocess och tjänstepensionsfrågan	343
LARSSON, REIDAR, Partisantaktik och »expropriationer»	446
LUNDQUIST, LENNART, Nils Herman Quidings historiefilosofi	201
DE LA MOTTE, TAGE, Kommunala formationer för läkarvården på landet t. o. m. 1890	184
NORRMAN, KARL-ERIK, Stora Sovjetencyklopedin	462
RUIN, OLOF, Mellan statskunskap och historia	3
— Replik på ett genmäle	69
SIMM, UNO, Om kommunala nämnders status	75
SJÖBLOM, GUNNAR, Analys av partiers beteende	365
SÄRLVIK, BO, Skiljelinjer i valmanskåren	141
WAHLBÄCK, KRISTER, Ett genmäle	39
ÅKERMAN, SUNE, Tillkomsten av 1810 års bevillningsförordning	494

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

ANDERSSON, LEIF, Nya utredningar i författningsfrågan	224
BACK, P.-E., Edvard Thermanius †	258
CARLBOM, TERRY, Remissverksamheten inom statskontoret	231
FRYKHOLM, LARS, Filmcensur i U. S. A.	97
HAMMAR, TOMAS, Statskunskap i radio	111
HERMANSSON, BENGT, Pressdebatten om biskopsval 1950—1963	531
JÄGERSKIÖLD, STIG, Genmäle om lagprövningsrätt	249
KIRCHHEINER, H. H., En ombudsman i Holland? Enkelte randbemerkninger til en rapport	100
LANGE, CHRISTIAN, Nordens historiker diskuterar statsvetenskapliga problem	99
MARLING, MATS R., Studier av förhållandet mellan civila och militärer	245
NORDENSTAM, GUNNAR, Friare Sovjetval?	411
PETRÉN, GUSTAF, Slutreplik om lagprövningsrätten	558
SIMM, UNO, Om tillämpning av proportionellt valsätt i primärkommunerna ..	252
VALLINDER, TORBJÖRN, H.-K. Rönblom, In memoriam	410
WAHLBÄCK, KRISTER, Sandler och Ålandsförsvaret — ett nytt källfynd	255
WASE, KJELL, Riksdagsgrupperna mellanhand för utredningar och partier ..	237
WOOD, CHARLES, The British General Election 1964	92
Rättelse	92

Statskunskapen vid de akademiska lärosätena år 1964. Av GUNNAR NORDEN-
STAM, SVEN KINNANDER, BENGT OWE BIRGERSSON, BENGT BARKFELDT . . 105

LITTERATURGRANSKNINGAR

ALLARDT, ERIK and LITTUNEN, YRJÖ (ed.), Cleavages, Ideologies, and Party Systems. Anm. av <i>Lars Rudebeck</i>	268
ANDRÉN, GEORG, Granskning av Dr Karlboms »genmäle»	286
BJÖRKLUND, STEFAN, Oppositionen vid 1823 års riksdag. Jordbrukskris och borgerlig liberalism. Anm. av <i>Sune Åkerman</i>	121
HADENIUS, STIG, Fosterländsk unionspolitik. Majoritetspartiet, regeringen och unionsfrågan 1888—1899. Anm. av <i>Håkan Berggren</i>	566
HELLSTRÖM, GUNNAR, Föreningsdemokrati och förtroendemannakår inom jordbrukets föreningsrörelse i början av 1950-talet. Anm. av <i>Nils Elvander</i>	114
HOLMBERG, ÅKE, Granskning av Dr Karlboms »genmäle»	293
JACKSON, W. A. DOUGLAS, ed., Politics and Geographic Relationships. Readings on the Nature of Political Geography. Anm. av <i>Solveig Mårtensson</i>	119
KARLBOM, ROLF, Bakgrunden till 1809 års regeringsform. Ett genmäle	275
LOHSE, LENNART, Arbetsgivarnas inställning till föreningsrätt, arbetarskydd och arbetstid i statsvetenskaplig belysning. Anm. av <i>Nils Elvander</i>	114
MEYER, POUL, Politiske partier. Anm. av <i>Lars Rudebeck</i>	415
PETERSSON, HANS F., Power and International Order. An analytical study of four schools of thought and their approaches to the war, the peace and a post-war system 1914—1919. Anm. av <i>P.-E. Bäck</i>	259
Sakkunnigutlåtanden rörande ledigförklarade professorsämbetet i statskunskap vid Umeå universitet	305
SCHMANDT, HENRY J., De politiska idéernas historia. Anm. av <i>Reidar Larsson</i>	570
VALEN, HENRY and KATZ, DANIEL, Political Parties in Norway. Anm. av <i>Lars Rudebeck</i>	415
WESTERHULT, BO, Kronofogde — Häradsskrivare — Länsman. Den svenska fögderiförvaltningen 1810—1917. Anm. av <i>Torbjörn Vallinder</i>	560
Berättelse över Fahlbeckska stiftelsens verksamhet år 1964	129
Utgivareskifte	1
Tidskriftsöversikt. Av <i>Sven Kinnander</i>	133, 296, 420, 574

UTGIVARESKIFTE

Den 1 juli 1964 frånträdde Professor Erik Fahlbeck på egen begäran sina uppdrag som sekreterare i Fahlbeckska stiftelsens kollegium och som redaktionssekreterare för och ansvarig utgivare av Statsvetenskaplig tidskrift. Föreliggande häfte inleder den första årgång efter 1945 års, för vilken Professor Fahlbeck icke till någon del bär ansvaret. Det har syntts Kollegiet utgöra det rätta tillfället att till den avgående redaktören framföra ett tack för det arbete han under två decennier nedlagt.

Statsvetenskaplig tidskrifts första häfte bär årtalet 1897 och tidskriften har nu börjat sin sextioåttonde årgång. För tidskriften har det varit av oskattbart värde att tre av dess redaktörer innehaft sina uppdrag under lång tid, nämligen Professor Pontus Fahlbeck till 1918, Professor Robert Malmgren 1922—1944 samt Professor Erik Fahlbeck 1945—1964. Det kan utan överdrift sägas, att tidskriftens historia är dess redaktörers och att var och en av dem markerar en epok av statsvetenskaplig forskning. Under Pontus Fahlbecks epok var forskningen mera vittfamnande och allmänorienterad, medan statsvetenskapens inriktning under Robert Malmgrens tid åtminstone i ett sentida perspektiv framstår som mera stram och avgränsad.

Tiden efter andra världskriget, Erik Fahlbecks tid, har för statsvetenskapen i vid mening varit en period av stark expansion. Nya problem och metoder har pockat på uppmärksamhet och blivit föremål för analys och utnyttjande. Inflytandet från den livskraftiga amerikanska samhällsvetenskapen har under de senaste åren präglat särskilt den unga generationen av forskare i vårt eget land. Kanske är det icke oriktigt att tala om ett genombrott för en ny syn på samhällsvetenskaperna: ett starkare betonde av deras gemensamma aspekter i kombination med en tendens till mera långtgående differentiering.

Att denna utveckling har återspeglats i Statsvetenskaplig tidskrifts spalter är naturligt. Sedan länge har tidskriften huvudsakligen fram-

trätt som ett organ för *en* av »statsvetenskaperna», nämligen statskunskapen, »political science». Artiklar i ämnen, som fallit inom andra samhällsvetenskapliga discipliner, har i regel hänvisats till dessa ämnens speciella tidskrifter. Professor Fahlbeck har dock på denna punkt icke demonstrerat någon dogmatisk hållning. Känslan av att vad som enar de olika samhällsvetenskapernas synsätt är större än vad som skiljer har behärskat redaktören och någon snäv gränsdragning har därför icke kommit ifråga. Icke heller har redaktören glömt att statskunskapen ofrånkomligen, såväl ifråga om objekt som metod, har åtskilligt gemensamt med de historiska och juridiska disciplinerna.

Fahlbeckska stiftelsens kollegium framför till Professor Fahlbeck sitt varma tack för den omsorg och den skicklighet han visat i lösandet av sin uppgift som redaktör. Var och en som haft med utgivningen av vetenskapliga periodiska publikationer att göra vet att det inte är fråga om någon sinekur, allra minst i en tid av oavbrutet stegrade kostnader. Kollegiet tillönskar Erik Fahlbeck ett välförtjänt otium och gläder sig åt att också i fortsättningen kunna ta i anspråk hans utlovade råd och bistånd i avseende på förvaltningen av Stiftelsens ekonomi, något som synes lämpligt även med hänsyn till de starka band som binder Erik Fahlbeck till Stiftelsen.

MELLAN STATSKUNSKAP OCH HISTORIA

REFLEXIONER KRING EN AVHANDLING OM
SVERIGE OCH FINLAND 1937—1940

Av docent OLOF RUIN, Stockholm

Akademiska avhandlingar, vare sig i statskunskap eller andra ämnen, bör diskuteras och bedömas utifrån två olika utgångspunkter: utifrån den *materia* som behandlas och utifrån det *sätt* på vilket denna *materia* behandlats. Krister Wahlbäcks avhandling »Finlandsfrågan i svensk politik 1937—1940» ger utifrån bägge dessa synpunkter anledning till uppmärksamhet.

Den uppmärksamhet som själva ämnet framkallar är av mycket positiv natur. De tre Finlandsfrågor som Wahlbäck tar upp till behandling kan sålunda alla sägas handla om och kretsa kring den centrala, den klassiska, frågeställningen i vår utrikespolitik sedan länge: hur långt kan Sverige sträcka sig i samarbete med en annan makt — i detta fall Finland — utan att redan i normala situationer i tredje makts ögon förlora sin karaktär av alliansfri neutral stat och — framförallt — hur långt kan Sverige sträcka sig i samarbete utan att påta sig bindningar som gör det direkt omöjligt för landet att i krissituationer fortsätta denna sin traditionella politik. De tre väsentliga Finlandsfrågor som behandlas i Wahlbäcks avhandling är: 1) möjligheterna för Finland att i Sverige inköpa vapen och varor av betydelse både för landets försörjning och försvarsberedskap, 2) förhandlingarna mellan Sverige och Finland 1938—39 om en revidering av Ålandskonventionen och gemensamt försvar av ögruppen samt 3) relationerna mellan Sverige och Finland före och under vinterkriget.

Den uppmärksamhet som väcks av Wahlbäcks sätt att behandla ämnet på är däremot av ganska negativ art. Han har inte under intryck av den sjudande metoddiskussion vi för närvarande har inom anglosaxisk statskunskap känt sig lockad att pröva nya

---

infallsvinklar och analysmetoder på sitt material. Det är beklagligt. Han har i stället i sin syn på ämnet känt sig dragen till den uppläggning och de metoder som med största framgång utvecklats inom historievetenskaperna. Det ännu mer beklagliga är emellertid att han inte heller till fullo förmått tillgodogöra sig detta betraktelsesätt utan även utifrån detta sätt att se gjort sig skyldig till en serie egendomligheter. Denna samtidiga rädsla för nya, samhällsvetenskapligt präglade grepp och främlingskap för historievetenskapernas beprövade metoder aktualiserar en situation som delas av många inom statsvetenskaplig forskning. Wahlbäcks avhandling belyser härigenom med stor tydlighet ett dilemma, som mår väl av att öppet diskuteras.

1

Det är inte en alldeles lätt uppgift att ange och bedöma vad som i Wahlbäcks på intressanta fakta rika skildring är nytt, vad som förut tagits fram och analyserats. Den version av händelseförlopp och situationer som han lämnar jämföres i princip inte med tidigare lämnade. De resultat som han uppnått väges i princip inte mot tidigare uppnådda. Det är klart att sådana jämförelser och vägningar skulle bidra till att klarare åskådliggöra hur långt en forskning som här till uppgift att rekapitulera händelseförlopp hunnit när det gäller en speciell period. Sådan Wahlbäcks avhandling nu föreligger är risken stor att både överskatta och underskatta nyheten i de informationer som lämnas.

Det är obestridligt att ingen före Wahlbäck i en följd och inom ramen för en bok gett en så detaljerad skildring av de svensk-finländska problemen 1937—1940 som den han presenterar. Det är förmodligen detta han avser när han i sin inledning deklarerar att »det saknas tidigare deskriptiva vetenskapliga framställningar om perioden» (s. 3). Det finns givetvis, som Wahlbäck också själv understryker i följande stycke av sin inledning, mycket värdefulla vetenskapliga undersökningar som berör väsentliga delar av denna period: t. ex. Herbert Tingstens Svensk utrikesdebatt mellan världskrigen, Erik Lönnroths del i serien om den svenska utrikespolitikens historia, Max Jakobsons *The Diplomacy of the Winter War* och Olle Nymans uppsats om februarikrisen 1940 i *Statsvetenskaplig tidskrift*. Till dessa undersökningar skall fogas en serie memoarer, ofta baserade på viktigt dokumentärt källmaterial, som också berör denna tid: på svensk sida framför allt Anderssons i Rasjön och Wig-

forss' minnen, på finländsk sida framförallt Gripenbergs, Mannerheims, Paasikivis och Tanners minnen. Det är m. a. o. inte någon jungfrulig mark som Wahlbäck haft att bearbeta.

En fråga i Wahlbäcks avhandling har dock knappast alls berörts förut. Det är frågan om Finlands möjligheter att i Sverige inköpa krigsmaterial och andra varor, en fråga som enligt Wahlbäck första gången rullades upp år 1935 under kontakter både mellan svenska och finländska militärer och mellan Sandler och den finländske utrikesministern Hackzell. De två kapitel i avhandlingen som ägnas detta problemkomplex — kapitel II om vapen och varor och kapitel VII om vapen och transitering — hör alltså karakteriseras som pionjärforskning.

Den av de tre Finlandsfrågorna som Wahlbäck fäster största uppmärksamhet vid är Ålandsfrågan. Den upptar ungefär hälften av bokens kronologiska redogörelse och den erbjuder huvudmaterialet för de avslutningsvis framförda principiella synpunkterna. Det nya i denna redan av Tingsten och Lönnroth behandlade fråga betingas i hög grad av det nya i Wahlbäcks källmaterial. Tingstens framställning på denna punkt baserar sig liksom hans bok i övrigt på offentliga uttalanden och ett mycket omfattande pressmaterial. Det är dock påfallande hur mycket av de olika motsättningarna och turerna i Ålandsfrågan som Tingsten kunnat kartlägga med material av endast denna art. Ändock understryker han att i ingen annan utrikesfråga under mellankrigstiden har argumentationen syntts honom så komplicerad som i denna och tillägger: »En fullständig belysning av den skulle kräva en särskild avhandling.» Lönnroths framställning återigen av Ålandsfrågan i hans bok om mellankrigstidens historia baserar sig på för diplomatisk historia klassiskt material: på akter av olika slag i officiella arkiv, framförallt UD:s. Wahlbäck, som särskilt i samband med sin skildring av stormakternas reaktion inför de svensk-finländska Ålandsförhandlingarna i väsentliga avseenden baserar sig på Lönnroth, visar sig dock i olika noter vara ganska kritisk mot hans framställning. Tyvärr samlas inte dessa spridda anmärkningar till en sammanfattande kritik.

Det material som Wahlbäck i motsats till Tingsten och Lönnroth haft tillgång till är framförallt en synnerligen rik samling av enskilda personers anteckningar och dagböcker. Wahlbäcks förmåga att leta rätt på personer som kan tänkas ha anteckningar rörande denna tid i sin ägo är värd den största beundran liksom hans förmåga att

---

även få tillstånd att använda dessa anteckningra. Det nya som han till följd av denna sin idoghet kan meddela om Ålandsfrågan är — förutom en massa detaljkompletteringar och detaljkorrigeringar till tidigare lämnade framställningar — framförallt två saker: den stora aktivitet som ett antal militärer utvecklade före och under själva förhandlingarna mellan Sverige och Finland och den argumentering som fördes av ett antal svenska politiker i centrala organ, framförallt utrikesnämnden.

När det gäller vinterkriget är det speciellt svårt att i korthet fixera det väsentligt nya som Wahlbäcks framställning ger. De två första kapitlen av tre kring detta problemkomplex — ett om samlingsregeringens tillkomst och ett om frivilliga och materiel — baserar sig i huvudsak på tidigare inte behandlat och redovisat material. Det tredje och mycket långa kapitlet om interventionsfrågan inrymmer däremot välkända fakta om stormakternas intentioner, om kontakter mellan Sverige och Finland och om konungens dramatiska diktamen i februari. Det nya i detta kapitel, förutom återigen många kompletterande detaljer, är framförallt en redogörelse, baserad på privata anteckningar, för diskussioner i centrala organ och en redogörelse, baserad på den s. k. krigsdagboken och rapporter från Moskva, för kontakterna mellan Sverige och Sovjet under vinterkrigsmånaderna. Det väsentligaste är kanske dock att först i och med Wahlbäcks bok har vi fått en sammanhängande skildring, sedd från svensk horisont, av hela vinterkrigsperioden. Jakobsons briljanta studie ser ju händelserna från ett finländskt perspektiv.

De tre Finlandsfrågor, som Wahlbäck studerat, skiljer sig — vilket starkt bör understrykas — väsentligt från varandra i fråga om den vikt och den uppmärksamhet som de en gång tillmättes; vikten mätt med de olika konstitutionella instanser som behandlade frågorna och uppmärksamheten mätt med den pressdebatt som frågorna gav anledning till.

Frågan om Finlands möjligheter att i Sverige inköpa krigsmateriel och andra varor var så gott som helt okänd för allmänheten, diskuterades endast ett fåtal gånger i utrikesnämnden och förefaller över huvud inte ha varit föremål för diskussion i allmän statsrådsberedning. Frågan om en revision av Ålandskonventionen och gemensamt svenskt-finländskt försvar av ögruppen uppfattades som en utrikespolitisk fråga av helt annan dimension än den föregående. De svensk-finländska förhandlingarnas olika faser och stormakter-

---

nas ställningstagande till frågan diskuterades vid flera tillfällen i utrikesnämnden och vid ett par tillfällen även i allmän statsrådsberedning. Till en början — under det skede då Ålandsförhandlingarna var hemligstämplade — publicerades det endast strövis inlägg och ledande artiklar i pressen. Men under hösten 1938 och våren 1939 — efter det att dessa förhandlingar offentliggjorts — uppstod det en pressdebatt som vid vissa tillfällen var tämligen livlig utan att dock kunna rubriceras som intensiv. Relationerna till Finland under vinterkriget tillmättes slutligen en allt överskuggande betydelse i olika konstitutionella instansers arbete — regering, utrikesnämnd etc. — liksom i den offentliga debatten. Vinterkriget piskade i Sverige upp känslor av sällan skådad intensitet. Det finns väl knappast någon utrikespolitisk fråga — där Sverige känt sig som part — som under detta sekel, vid sidan om unionskrisen, väckt ett engagemang motsvarande detta.

Det är en mycket stor och krävande uppgift att inom ramen för en enda bok behandla dessa tre olika frågor. Man kan diskutera om uppgiften varit *för* stor. Den ter sig inte så om undersökningens syftemål varit att med varandra jämföra tre olika typer av utrikespolitiska beslut. Vi har ju här — schematiskt uttryckt — exempel på frågor av olika angelägenhetsgrad: en inte särskilt betydelsefull och inte särskilt uppmärksammas, en betydelsefull och uppmärksammas samt en mycket betydelsefull och mycket uppmärksammas. Uppgiften kan däremot te sig väl stor om syftemålet varit att lämna en ingående skildring av dessa frågor var för sig snarare än att försöka komparera dem. Det är möjligt att framställningen i så fall skulle ha vunnits på att koncentreras till en enda stor fråga, Ålandsfrågan eller vinterkriget. Härmed är man emellertid inne på en diskussion av frågeställningar och disposition.

2

Wahlbäck hör inte till de författare som känner ett behov att inledningsvis uttryckligen ange ett antal klart fixerade och avgränsade frågeställningar som efterföljande fakta är grupperade kring och genomlysta av. Det enda som bjuds i fråga om problemlösning är en tämligen vag presentation av avhandlingens syfte i ett stycke i inledningskapitlet.

Ett sådant syfte anges vara att kartlägga behandlingen av Finlandsfrågorna inom de politiska instanserna och söka belysa dessa

---

instansers inflytande på den förda politiken. Härvid säger sig författaren också komma att beröra den sida som vetter åt offentligheten, nämligen information och påverkan i förhållande till tidningar och allmänhet, pressen och »folkopinionens» betydelse etc. Ett annat syfte anges vara att klargöra motiven och drivkrafterna hos de främst agerande. Ett tredje och sista huvudsyfte anges vara att skildra »de viktigare eller särskilt belysande händelserna på det diplomatiska planet» (s. 3).

Den disposition som Wahlbäck valt att följa när han med utgångspunkt från dessa sina syftemål presenterar sitt material är ofta beprövad. Han koncentrerar sig på att i kronologisk ordning skildra ett händelseförlopp varvid fakta som belyser hans huvudsyften — beslutsfattandet, motivutvecklingen, det diplomatiska spelet — får uppträda parallellt och i den ordning som bestämmes av tidsaspekten. Boken avslutas sedan med ett kapitel där dessa tre huvudsyften diskuteras var för sig, frigjorda från tidigare angivna tidssammanhang. Kronologin upptar c:a 85 % av bokens utrymme, systematiken c:a 15 %.

Den kronologiska skildringen har blivit ganska svåröverskådlig. Den är i och för sig, såsom redan tidigare understrukits, späckad av många fascinerande och tankeväckande fakta men läsaren får av författaren föga hjälp att knyta samman dessa fakta till meningsfulla samband. De olika etapperna i själva händelseförloppet blir inte klart angivna genom att de enskilda kapitlen i princip inte avslutas med sammanfattningar. Många motsättningar, likheter, inkonsekvenser i de enskilda personernas handlande och tyckande etsar sig inte fast i minnet genom att de i princip inte s. a. s. blir lyftade upp ur sitt tidssammanhang för närmare analys; i kapitlet om interventionsfrågan under vinterkriget göres dock värdefulla försök i denna riktning.

Det systematiska avsnittet är å sin sida innehållsmässigt skäligen tunt. Kapitlets första och största avsnitt kallas Makten över utrikespolitiken. Här försöker Wahlbäck fixera vissa enheters inflytande vid behandlingen av Finlandsfrågorna: konung, regering, utrikesnämnd, riksdag, diplomater, militärer, partiorganisationer, intresseorganisationer, press och folkopinion. Vid sin vandring från enhet till enhet tvingas han ofta konstatera det självfallna: att en enhets inflytande inte kan mätas i detalj, att det är svårbestämt etc. Det systematiska kapitlets andra avsnitt innehåller en presentation av några enskilda personers åsiktsutveckling och det tredje avsnittet

---

består av några sidor av generella reflexioner om förhållandet Sverige—Finland.

I det systematiska kapitlets huvudavsnitt — det avsnitt som ur statsvetenskaplig synpunkt måste tilldra sig särskild uppmärksamhet — göres för övrigt inte någon distinktion utifrån aktörssynpunkter i fråga om de olika enheter som jämföres med varandra. De uppfattas tydligen alla — kung, regering, diplomater, militärer, partiorganisationer etc. — som med varandra jämförbara enheter. Det talas om komponenter i beslutsprocessen, om maktfaktorer o. s. v. Den väsentliga distinktion som här måste göras är den mellan grupper/enskilda, som förfäktar olika intressen och åsikter, och de institutioner, instanser — t. ex. regering, utrikesnämnd, riksdag — som s. a. s. erbjuder en mötesplats för dessa grupper/enskilda. De förra måste uppfattas som de primära aktörerna i en beslutsprocess, de senare kan naturligtvis också uppfattas som aktörer men då av sekundär natur.

Över huvud kan man diskutera om den »modell» som användes i detta viktiga avsnitt är särskilt lyckad såvida syftet inte endast varit att visa diskrepansen mellan skriven rätt och vad som faktiskt sker. Modellen är sålunda uppenbarligen influerad av statsrätten. Wahlbäck följer, som framgick av den nyss refererade uppräkningsordningen, den konstitutionella rangordningen: kungen först, sedan regering och riksdag, därefter partiorganisationer och andra enheter som inte är förutsatta i den skrivna rätten. Denna uppräkningsordning av enheter speglar naturligtvis inte alls den process under vilken ett beslut kommer till. Man hamnar, om man följer denna ordning i en strävan att försöka lokalisera inflytandet över ett speciellt beslutsfattande, lätt i den situation som Wahlbäck också tycks ha hamnat i: att tvingas konstatera det självfallna att ett organs möjligheter att som sådant spela en roll är beroende av dem som sitter eller är representerade i organet, d. v. s. av dem som bör uppfattas som spelets primära aktörer.

Men åter till avhandlingens uppläggning i stort. En trolig förklaring till att kronologin blivit svåröverskådlig och systematiken tunn ligger i själva dispositionen. Författaren har å ena sidan frestats att spara på sammanfattningar och analyser i sin breda kronologiska skildring för att inte i förtid konsumera russin sparade för det systematiska slutet. Han har å andra sidan frestats att i sitt slutkapitel inte ta med fakta som kanske kunde ha gjort hans systematik fylligare därför att dessa fakta redan tidigare blivit nämnda. Detta

---

avvägningsdilemma, som Wahlbäck delar med många som väljer liknande disposition, antyder han själv i sin inledning där han s. a. s. både skjuter problemen framför sig till slutet och anser dem belysta i och med den breda kronologin: »Den närmare diskussionen av dessa genomgående frågor . . . sker först i slutkapitlet, där den kan föras med alla de skiftande händelserna som underlag. Den grundläggande belysningen ges emellertid redan i och med den relativt utförliga skildringen av själva händelseförloppet» (s. 3).

Lösningen på dispositionssvårigheter av detta slag är i princip — utan att vi här skall gå in på en diskussion av konkreta motförslag — skäligen enkel och trivial: fixera och avgränsa ett antal frågeställningar som ter sig intressanta när den grundläggande målsättningen är att fördjupa vår kunskap om det politiska livets villkor. Gruppera därefter tillgängliga fakta, efter vederbörlig silning och utgallring av det i sammanhanget meningslösa från det meningsfulla, kring dessa frågeställningar. Faktas uppgift är ju att erbjuda ett svar. Bland dessa frågeställningar kan det självfallet finnas sådana som motiverar en kronologisk uppläggning, andra som motiverar andra principer för faktaredovisning. Det väsentliga är endast att inte föra samman allt — utan hänsyn till olika frågeställningars olika krav — i en enda av tiden formad kaka.

Wahlbäck säger sig inte ha stått främmande för tanken att välja »en mer renodlat systematisk disposition» men har dock avstått från densamma. Han anger tre skäl härför. Ett är att det inte finns någon tidigare deskriptiv framställning över perioden. Ett annat skäl, som det finns anledning återkomma till senare, är att det svårtillgängliga källmaterialet lättare anses kunna bli presenterat genom den disposition som nu valts. Det tredje och i detta sammanhang väsentliga skälet är emellertid att Wahlbäck befarar att en genomförd systematisk disposition skulle låta sammanhanget mellan skeendet på olika plan gå förlorat och skapa en viss schematisering av förloppet.

Wahlbäck visar med denna sin rädsla för schematiseringar exempel på sin dragning till ett synsätt som är modern samhällsvetenskap ganska främmande. Han vill i minsta detalj försöka följa och kartlägga olika turer i ett händelseförlopp. Han är, kan man säga, uppfylld av en känsla av det unika i de händelser han försöker reproducera. Det är visserligen svårt och riskabelt att med några ord försöka karakterisera olika vetenskapliga discipliners synsätt men denna starka känsla för det engångsartade är dock något som speciellt utmärker historievetenskapen.

Samtidigt med denna av historien färgade inställning använder Wahlbäck begrepp, lånade från anglosaxisk samhällsvetenskap. Två exempel: Han talar i inledningen till sin avhandling om att han skall lämna en »case study» om makten över utrikespolitiken. Han talar då och då i det kronologiska avsnittet och titt och tätt i det systematiska om »beslutsprocessen». Detta den anglosaxiska staskunskapens honnörs- och modeord par préférence ges dock aldrig någon klar definition även om det på ett ställe tämligen dunkelt talas om »utrikespolitisk decision-making, ett begrepp som innesluter betydligt mer än maktrelationer» (s. 334 f.). Begrepp av denna typ får väl alla sägas vara uttryck för modern samhällsvetenskaps strävan att inordna fakta i kategorier som underlättar komparationer mellan likartade händelser. Och denna åstundan efter komparationer är i sin tur ett uttryck för samhällsvetenskaparnas större vilja att typologisera och generalisera än den som brukar präglä historievetenskaparna.

Det är — för att sammanfatta på denna punkt — tämligen meningslöst och inkonsekvent att försöka garnera sin framställning med samhällsvetenskapliga modeord och samtidigt uttrycka rädsla för de konsekvenser som följer av dessa begrepp om de tillämpades på allvar. Det är framförallt ganska riskabelt att välja dispositioner som varken kan ge en fyllig och klar skildring av förlopp efter en tidsaxel eller en fyllig och klar skildring av andra typer av samband.

3

I en studie som vill försöka visa hur beslut inom ett speciellt sakområde kommer till är det av central betydelse, oavsett val av infallsvinklar och disposition, att definiera och fixera de huvudagerande — »the actors», aktörerna — i detta beslutsfattande.

Wahlbäck för inte något närmare resonemang på denna punkt. Avhandlingens uppläggning och tendens ger dock besked om vilka som enligt hans mening bör uppfattas som spelets huvudaktörer. Det är inte »grupper» av något slag utan ett fåtal enskilda personer: några militärer, diplomater och politiker. Denna fixering vid enskilda personer understrykes ytterligare av att Sandler, Undén, Per Albin Hansson, Wigforss och C. A. Ehrensvärd behandlas var för sig i det systematiska kapitlets avsnitt om motivutvecklingen. Förklaringen till att just dessa personer utvalts förklaras dock inte endast med att deras motivutveckling ter sig betydelsefull utan även

med att den är svårgripbar och kan belysas med tillgängligt källmaterial. Det finns självfallet flera andra enskilda personer — om man nu skall följa detta tillvägagångssätt — som med lika rätt kunde ha blivit föremål för undersökning, t. ex. Sköld och de borgerliga partiledarna och på den militära sidan Ehrensvärds chefer Thörnell och Rappe. Man kan systematisera avhandlingens osystematiserade grundsyn på denna punkt med att säga att den närmar sig den grundsyn som C. Wright Mills gjort känd i vida kretsar genom sin bok *The Power Elite*: beslut fattas under diskussioner mellan ett fåtal personer, förankrade var och en i sin officiella makt-position och opererande i ett vacuum utan påtryckningar från och bindningar vid större enheter.

I linje med denna fixering vid enskilda officiella personer förbigår Wahlbäck också i stor utsträckning all pressdebatt i *Finlandsfrågorna*. Mest berörs denna debatt i samband med Ålandsproblematiken; det som härvidlag sägs är dock inte baserat på någon självständig genomgång av pressmaterial utan på Tingstens undersökning, kompletterad med Helsingforsbeskickningens klipparkiv. I framställningen av vinterkriget intar däremot pressdebatten en mycket undanskymd plats; det lilla som sägs är grundat på en genomgång av pressklippssamlingen i *Finlandskommitténs* arkiv. I förklaringen till denna likgiltighet understryker Wahlbäck den stora skillnaden i informationsnivå mellan det informerade fåtalet, såsom regering och utrikesledning, och det spekulerande flertalet, såsom tidningsskribenter. Skildringen måste därför enligt hans mening koncentreras till »den informerade gruppen», som sagt till ett fåtal personer i officiell ställning (s. 257 f.).

De enskilda militärer, som Wahlbäck tilldelar en huvudroll i sin framställning — i *Ålandsfrågan* där det militära inflytandet anses ha varit särskilt stort nämnes C. A. Ehrensvärd, Axel Rappe, Nils Björk, Carlos Adlercreutz och Curt Kempff — var samtidigt uppfostrade i och representanter för svenskt militärväsende med dess speciella organisationsstruktur, dess spänningar mellan försvarsgrenar och grupper inom en och samma försvarsgren, dess skiftande strategiska tänkande. Dessa väsentliga bakgrundsfakta omnämnes emellertid endast i korthet och en passant. Den för alla försvarsgrenar gemensamma försvarsstab, som inrättades sommaren 1937 — en organisatorisk nyordning av betydelse för de militära myndigheternas möjligheter att hävda sig inför andra myndigheter — omnämnes endast i en mening (s. 44). Motsättningarna mellan marinen

och armén i Ålandsfrågan — motsättningar som kommit till klart uttryck långt innan Ålandsförhandlingarna påbörjades — beröres endast i korthet i ett kapitel som kallats »Ålandsplanen i svensk opinion» och utgör en uppsamlingsplats för allt som hände i Sverige på detta område hösten 1938 och vintern 1939 (s. 125 f.). De motsättningar som även fanns bland högre arméofficerare — och som naturligtvis också hade betydelse för Ehrensvärds m. fl. handlande i Ålandsfrågan — omnämnes först i samband med händelserna hösten 1939 (s. 188) o. s. v.

De enskilda politiker i regering, utrikesnämnd och riksdag, som Wahlbäck hänvisar till och refererar, är samtidigt medlemmar av sina respektive partier med från varandra skiftande värderingar, attityder och föreställningar i fråga om utrikespolitik och utrikespolitiskt handlande. Något försök göres över huvud aldrig av Wahlbäck att fixera dessa åsiktsmönster, som — även om man självfallet aldrig kan veta i vad mån sådana »mönster» täcker enskilda politikers tyckande — bidrar till att belysa likheter och olikheter både mellan dem och deras partier och mellan partierna inbördes. I Finlandsfrågorna uppstod över huvud många överraskande allianser; i Ålandsfrågan t. ex. samarbetade majoriteten av högern med majoriteten av socialdemokraterna under motstånd eller skepsis från stora delar av folkpartiet.

Den modell som i anglosaxisk litteratur ofta brukar användas vid analys av beslut i intresseladdade inrikespolitiska frågor är — för att något diskutera alterantiva lösningar till Wahlbäcks framställning — knappast tillämplig vid en analys av ett utrikespolitiskt beslutsfattande, alltså den modell som grovt uttryckt innebär att man fixerar ett antal grupper med specifika intressen och därefter ser hur det genom koalitioner mellan dessa intressen kompromissas fram beslut.¹ Det är nämligen självfallet att beslut i utrikespolitiska frågor som regel fattas under mindre tryck och engagemang från olika inhemska gruppers sida än beslut i inrikespolitiska frågor även om, som sagt, våra relationer till Finland under vinterkriget erbjuder exempel på en utrikespolitisk fråga som kom att avgöras under ett mycket starkt engagemang och tryck. Denna insikt om att utrikespolitiska beslut i regel inte är ett resultat av förhandlingar mellan företrädare för klart artikulerade intressen bör emellertid

¹ En intressant diskussion om olika modeller för beslutsprocessstudier förs i en artikel av Theodore J. Lowi, »American business, public policy, case-studies, and political theory», *World Politics* XVI: 4, s. 677—715.

inte leda till — det är min huvudanmärkning på denna punkt — att man vid sin analys av dessa beslut helt bortser från de större enheter som de enskilda beslutsfattarna ändock samtidigt är delar av och helt bortser från det opinionsläge i vilket de verkar.

Både vid försök att teckna sådana större enheters åsiktsmönster och att skildra opinionslägen kommer så pressen in i bilden. Dess dubbla betydelse för statsvetenskaplig forskning är väl just denna: för det första att vid sidan om politiska tal, riksdagsdebatter, broschyrer etc. erbjuda material för konstruktion och analys av åsiktsmönster, för det andra att själv utgöra en betydelsefull faktor i beslutssammanhang i och med att pressen både anses prägla och spegla den allmänna opinion, som de centrala »beslutsfattarna» i olika grad anser sig vara tvungna att ta hänsyn till.

Pressdebatten både under Ålandsförhandlingarna och under vinterkriget — men inte i fråga om vapen och varor — erbjuder med all sannolikhet ett mycket intressant material för en argumentationsanalys, där man särskiljer och utbryter olika led i de agerandes argumentering: vilken är den utrikespolitiska grundinställningen, vilken är uppfattningen om stormakternas intentioner, vilka attityder har man visavi ett grannland som Finland och hur bedömer man dess förmåga att hålla fast vid en neutralitetspolitik respektive motstå det ryska angreppet, vilka konkreta mål har man, vilka strategier är man beredd att följa för att uppnå dessa mål o. s. v. En uppspjälkning av argumentationskedjor av detta slag och en jämförelse mellan likartade »länkar» i olika kedjor bidrar givetvis till att förklara och belysa de konkreta ställningstaganden som spelets aktörer i en viss situation kommer fram till. Man kan t. ex. ha olika utrikespolitisk grundinställning och olika värdering av Finland och ändå komma fram till förordande av samma konkreta politik därför att man är ense i fråga om andra led i argumentationen. Detta tycks ha varit fallet med många högermän och socialdemokrater i Ålandsfrågan.

Pressen i sin andra »statsvetenskapliga» funktion — att utgöra en betydelsefull faktor i beslutssammanhang — är här av större vikt redan av det skälet att Wahlbäck själv i sin kortfattade målfixering i inledningen förutskickat att han även skulle beröra den sida av makten över utrikespolitiken som vetter åt offentligheten, »information och påverkan i förhållande till tidningar och allmänhet, pressens och 'folkopinionens' betydelse . . .» (s. 3). Den förklaring som Wahlbäck i sitt kapitel om interventionsfrågan lämnar för att inte ägna

---

pressen någon större uppmärksamhet under vinterkrigets emotionellt laddade månader ter sig mot denna bakgrund särskilt besynnerlig. Hans förklaring var som sagt att pressens »informationsnivå» var så låg (s. 257 f.).

Det är mindre väsentligt att här diskutera om pressens »informationsnivå» verkligen var så låg under vinterkriget. Wahlbäck uttalar sig kategoriskt om pressens innehåll utan att själv ha underkastat den ett systematiskt studium. Är det t. ex. säkert att den fråga, som han i likhet med Max Jakobson i *The Diplomacy of the Winter War*, uppfattar som väsentlig för stormakternas agerande vintern 1940, d. v. s. järnmalmens, inte också uppmärksammades och diskuterades i pressen? (Det påpekas f. ö. på andra ställen i kapitlet om interventionsfrågan att inte heller den s. k. informerade gruppen alltid förstod järnmalmens betydelse: t. ex. s. 298.) Det är vidare i detta sammanhang mindre väsentligt att Wahlbäck med sitt tal om informationsnivåer egentligen utdömer allt studium av pressen i samband med redogörelser för hur beslut kommer till, eftersom det i de flesta politiska frågor, särskilt utrikespolitiska, finns en diskrepans i informationsnivå mellan flertalet tidningsskribenter och de centrala politikerna. Det väsentliga här är — såsom också Wahlbäck i förbigående visar — att under vinterkriget, såsom i så många andra utrikespolitiskt laddade situationer i vår typ av politiskt system, tvangs politikerna handla under ett dubbelt tryck: tryck från en serie andra stater och tryck från en egen folkopinion, som de kunde anse illa eller fel informerad men som de detoaktat måste ta hänsyn till. Då måste man också presentera vad som sades i ett av de viktigaste instrument — pressen — genom vilket denna folkopinion både ansågs bli artikulera och kunde formas.

Man kan — för att nu sammanfatta detta avsnitt om val och precisering av aktörer — säga att Wahlbäck haft en psykologisk fixering i stället för en sociologisk. Det är lättare att koncentrera sig på ett fåtal enskilda människors tyckande och handlande i stället för att försöka inrangera dem i större och mer svårgripbara enheter. Samtidigt riskerar man emellertid genom en sådan asociologisk syn att, som Wahlbäck i någon mån måste sägas ha gjort, ge en endimensionell och ytlig bild av händelseförlopp.

4

Det som är en av de stora förtjänsterna i Wahlbäck's avhandling — det rika källmaterialet — har samtidigt lett till en av avhand-

lingens största brister: en överraskande nonchalans visavi elementa i källurval, källpresentation och källbehandling. Denna nonchalans ter sig särskilt överraskande med tanke på författarens historiska inriktning och på den inledningsvis deklarerade förhoppningen att genom val av icke-systematisk disposition kunna lämna en fyllig presentation av ett för åtskilliga år framåt spärrat och svårtillgängligt källmaterial.

Den första frågan när det gäller källurvalet berör fördelningen mellan svenska och finländska källor. Avhandlingens två första huvudsyften — att studera makten över utrikespolitiken och åsiktsförstärkningar hos de främsta svenska agerande — förutsätter framförallt svenskt källmaterial, även om finländska källor också kan kasta värdefullt ljus över detta ämnesområde. Avhandlingens tredje syfte — att i likhet med diplomatisk historia skildra relationerna mellan Sverige och Finland på det diplomatiska planet — förutsätter däremot största möjliga paritet i fråga om svenskt och finländskt källmaterial. I avhandlingens titel — »Finlandsfrågan i svensk politik 1937—1940» — lägges tyngdpunkten helt och hållet på Sverige, i den löpande skildringen liksom i det systematiska kapitlet lämnas det — om också mera i förbigående — en redogörelse för stämningar och ställningstaganden i Finland.

Wahlbäck har haft tillgång till och utnyttjat några enskilda finländares brev och anteckningar. Han har däremot inte gått till den väsentliga källan i sammanhanget: Finlands utrikesministeriums arkiv. I avhandlingens inledning säges det att det officiella finländska och ryska arkivmaterialet inte kunnat begagnas (s. 4), en formulering som ger intryck av att det finländska materialet i likhet med det ryska skulle vara helt stängt för svenska forskare. Det är emellertid inte fallet. Jag inlämnade som fakultetsopponent till Finlands utrikesminister en ansökan om att få gå igenom allt i ministeriets arkiv befintligt material som gällde den av Wahlbäck behandlade tiden. Ett sådant tillstånd lämnades mig i vad gäller tiden fram till sommaren 1939.

Det hade i och för sig väl räckt för Wahlbäck att begränsa sig till att endast skildra Finlandsfrågornas behandling i Sverige. I och med att han gått utanför denna ram och även behandlat förhållanden i Finland, inte bara för att visa hur de uppfattades av de svenska beslutsfattarna utan också såsom de faktiskt kunde anses vara, ja, då ter sig hans uraktlåtenhet att gå igenom finländskt officiellt material svårförklarlig och besynnerlig.

Den andra frågan när det gäller källurvalet berör fördelningen mellan officiellt och icke-officiellt svenskt källmaterial. Det officiella materialet har inte villkorslöst stått till Wahlbäcks disposition. Han har över huvud inte alls fått tillstånd att gå igenom handlingar hos försvars- och marininstaberna. Han har fått gå igenom handlingar i UD:s arkiv, med den väsentliga inskränkningen att han i princip inte fått ta del av aktstycken som berört relationerna mellan Sverige och Sovjetunionen liksom inte heller av protokoll från svensk-finländska och nordiska överläggningar samt från utrikesnämndens sammanträden. Dessa brister i källmaterialet har i stor utsträckning kompenseras genom att Wahlbäck, med energi och spårsinne, lyckats få tag på kopior och avskrifter av sådana handlingar hos enskilda personer. Det får dock förutsättas att det finns flera handlingar av betydelse i sammanhanget som han på detta sätt inte erhållit kännedom om.

Det material som ersätter det som inte kunnat nås på reguljär väg finns inte upptaget och presenterat i avhandlingens käll- och litteraturförteckning utan är endast omnämnt i notapparaten och där försett med en asterisk. Man saknar härigenom överblick över detta ersättningsmaterials beskaffenhet. Här återfinnes bl. a. den s. k. krigsdagboken, d. v. s. en samling av dokument som berör svensk medverkan i fredsförhandlingarna mellan Finland och Sovjetunionen under vinterkriget. På denna punkt har författarens hemlighetsfullhet gått så långt att inte ens hans opponenter, som hade i uppdrag att granska avhandlingen, fick upplysning om vem som tillställt honom material ur krigsdagboken och — vad värre var — därigenom inte heller fick möjlighet att se det material, som Wahlbäck i sin tur skrivit av och baserat väsentliga delar av sin redogörelse för vinterkriget på.

Det är — för att göra ytterligare en kommentar i anslutning till detta asteriskmarkerade material — en källa i detta sammanhang som spelat en mycket stor roll för Wahlbäck och en som spelat förvånansvärt liten roll. Den förra är den korrespondens som vår militärattaché i Helsingfors, Curt Kempff, upprätthöll med Carlos Adlercreutz, chef för försvarsstabens utrikesavdelning. Dessa »handbrev» från Kempff till Adlercreutz är dock självfallet inte den enda formen av skriftlig kommunikation mellan Kempff och hans uppdragsgivare i Stockholm; de skrivelser av »rapport»-karaktär som likaledes avsändes från Helsingfors har Wahlbäck i princip inte haft tillgång till. Den källa återigen som spelat en förvånansvärt

liten roll för framställningen är de diskussionsprotokoll från de fyra Ålandsförhandlingarna mellan representanter för Sverige och Finland som Wahlbäck på privat väg fått tillgång till. Dessa protokoll är visserligen, med ett undantag, inte stenografiskt förda men innehåller dock — med sina i medeltal 40 sidor — skäligen utförliga referat av yttrandena. Det väsentliga är att protokoll av denna typ, även om de vid sin justering kan ha friserats, måste anses ha en helt annan grad av tillförlitlighet än enskilda personers anteckningar, som undandrar sig all kontroll. Men Wahlbäck inte endast låter bli att i stort sett utnyttja detta material av dokumentär art utan han går vid ett tillfälle t. o. m. ett steg längre och tillmäter en dagboksanteckning av C. A. Ehrensvärd större värde än protokollet, trots att Ehrensvärd låter yttranden fällas av andra personer än som anges i protokollet.²

Ett material av ersättningskaraktär — dock inte asteriskmarkerat utan upptaget i käll- och litteraturförteckningen — är också de privata anteckningar från utrikesnämndens sammanträden som Wahlbäck kunnat utnyttja.³ Dessa anteckningar har gjorts av tre enskilda nämndledamöter — Ivar Anderson, Gösta Bagge och Fritiof Domö — samt i enstaka fall av statsministern, av personer som haft att föredra ärenden i nämnden samt av personer som hört vad nämndledamöter berättat. (De anteckningar som Östen Undén förde har författaren tyvärr inte haft tillgång till.)

Någon närmare presentation, analys och jämförelse lämnas inte av de tre flitigt utnyttjade enskilda nämndledamöternas anteck-

² Wahlbäck påpekar (not 1, s. 410) att det är ovisst om alla inlägg under Ålandsförhandlingarna förts till protokollet och han hänvisar till en jämförelse mellan Ehrensvärds dagbok för 29/7 1938 och protokollet från delegationernas överläggning samma dag. På s. 83 lämnar författaren ett kort referat av förhandlingarna den 29/7, baserat på Ehrensvärds dagbok (not 39, s. 413). Ehrensvärd skriver i sin dagbok: »Utöver de stenografiska protokollen må endast framhållas att Paasikivi och Holsti framställde frågor av innebörden om ett svenskt ingripande på Finlands begäran automatiskt betydde översändandet av trupper till Åland. Svaret blev av Sandler, att vi ingalunda tänkte komma objudna.» Det märkliga är, att en diskussion av denna art även finns refererad — och i utförligare form — i protokollet från nämnda sammanträde. Enligt detta referat skall Holsti ha undrat på vems initiativ beslutet om ett ingripande från Sveriges sida i Ålandsöarnas försvar skulle fattas och i ett andra inlägg i detta sammanhang anmärkt att det ur inrikespolitisk synpunkt skulle kunna vara värdefullt att säga att det skedde när Finlands regering framställde begäran därom. Sandler och Paasikivi gjorde också enligt protokollet i detta sammanhang några inlägg var och därefter anmärkte Undén — alltså inte Sandler som Wahlbäck med stöd av Ehrensvärd anger — »att meningen icke vore, att Sverige skulle komma objudet».

³ Memorialprotokollen, som Wahlbäck i princip inte haft tillgång till, utgjordes vid denna tid av anteckningar utförda av kabinettssekreteraren. Dessa protokoll justerades sedermera inte.

ningar. Man frågar sig om de är lika eller olika till omfattning och utförlighet. En snabb jämförelse mellan Andersons, Bagges och Domös anteckningar visar att Bagges anteckningar fram till hösten 1939 är ytterst kortfattade, ofta blott referat av någon enda talare. Ivar Anderson visar sig i jämförelse med Domö ha tagit med färre talare, men från Domö finns det å andra sidan bevarade mycket färre anteckningar än från Ivar Anderson. De tre politikernas anteckningar kan m. a. o. inte — vilket borde ha understrukits — användas för inbördes kontroll. Man frågar sig vidare om det kan utläsas en speciell tendens i urval av uttalanden. Det är en betydligt svårare fråga som borde ha blivit föremål för ingående behandling, i all synnerhet som Anderson, Bagge och Domö alla tillhörde ett och samma parti och alla intog — åtminstone under periodens senare del — en s. a. s. Finlandsvänlig hållning. De har förmodligen inte själva avsett, när de en gång gjorde sina anteckningar, att ge ett uttömmande referat av en diskussion utan endast att anteckna sig till minnes sådant som av olika skäl syntes dem av intresse. Det är inte orimligt att anta att en jämförelse mellan dessa tre politikernas anteckningar och Undéns kan ge en annorlunda bild av argumenteringen i utrikesnämnden därför att Undén — med en annan politisk bakgrund och i mycket en annan utrikespolitisk grundinställning — förmodligen noterade och uppmärksammade andra inlägg än Anderson, Bagge och Domö.⁴

⁴ En jämförelse mellan de anteckningar som Wahlbäck använt sig av och Undéns kan — när det gäller Ålandsförhandlingarna — för närvarande endast göras i fråga om utrikesnämndssammanträdet den 28/7 1938; det var den enda anteckning från denna tid som Undén nu sade sig ha tillgänglig. (Det var under detta sammanträde som den svenska positionen inför den andra omgången av Ålandsförhandlingarna diskuterades.) Samtidigt erbjuder detta sammanträde ett konkret illustrationsmaterial på de olikheter som föreligger mellan de anteckningar som Wahlbäck utnyttjat. Hans referat på s. 79 ff. baserar sig enligt not 33 (s. 413) på Ehrensvärds dagbok 28/7 1938 (Ehrensvärd var närvarande som föredragande) samt uppteckningar av Ivan Anderson och Domö 28/7 1938.

I Ivar Andersons uppteckning finns förutom inledningsanföranden av Sandler och Ehrensvärd följande nämnda: Bagge, Undén, Åkerberg, Rasjön, Tjällgren och Ivar Anderson. I fråga om Åkerberg och Tjällgren är det dock endast namnen som nämns; Åkerberg får därtill värdeomdömet »svammel». Domö nämner, utöver de av Ivar Anderson nämnda, ett andra anförande av Sandler och även i korthet vad Åkerberg och Tjällgren sagt. Undén återigen, som är den utförligaste av de tre, nämner förutom de av Domö nämnda Råstock, Olof Olsson samt ett andra yttrande av Bagge. I fråga om detta konkreta sammanträde kan alltså konstateras att Ivar Anderson, »vars omsorgsfulla anteckningar, nedskrivna under sammanträdena, är en huvudkälla för nämndens och utskottets överläggningar» (Wahlbäck s. 58) inte lämnat något referat av vad åtminstone fyra nämndledamöter sagt.

Det finns vidare vissa skillnader i tendens mellan de olika anteckningarna (jfr not 11 nedan) samt en icke obetydlig skillnad i fråga om innehållet. Det gäller högerledaren Bagges ståndpunkt. Wahlbäck nämner på s. 80 att han anslöt sig

Det är, såsom redan framhållits, ett synnerligen rikt svenskt källmaterial av privat karaktär — anteckningar, dagböcker, brev — som spelar en central roll för Wahlbäcks framställning. Allt detta material används i regel inte för att ge fakta om ett s. a. s. inre skeende — stämningar, värderingar, motiv hos källämnaren och hans miljö — utan för att ge upplysningar om ett s. a. s. yttre skeende som vederbörande mer eller mindre direkt varit vittne till eller engagerad i. Något som helst försök göres emellertid inte att inför läsaren värdesätta dessa källors användbarhet och pålitlighet som faktalämnare om ett sådant yttre skeende. De enda uttalat kritiska synpunkter som över huvud fälles gäller dels en promemoria av en major Allan Winge — framställningen säges vara »rätt vag och har osäkert källvärde» (s. 431, not 1) — dels Kilboms memoarer som beskrivs som »rätt ovederhäftiga» (s. 119). Allt övrigt material skall tydligen uppfattas som likvärdigt och gott.

Detta för Wahlbäck betydelsefulla privata källmaterial omfattar bl. a. många enskilda militärers anteckningar, dagböcker och brev. Den flitigast citerade militären är C. A. Ehrensvärd. Hans dagbok säges utgöra »en ovärderlig källa, ofta temperamentsfullt skriven men sällsynt oförbehållsam och stödd på hans grundliga kännedom om händelserna» (s. 67). Över huvud framstår Ehrensvärd som något av en hjälte i avhandlingen, vilket — som det finns anledning återkomma till — haft vissa menliga konsekvenser för framställningen. Hans »sakkunskap och orädda energi» säges ha gjort intryck på Sandler (s. 359). Han säges ha lagt i dagen »outtröttliga bemödanden» att få finländarna att acceptera det svenska Ålandsprogrammet hösten 1938 (s. 362). Hans kommunikationer till Mannerheim säges i fråga om kärv uppriktighet »ha få motstycken

till Sanders program även när det gällde den kanske mest omtvistade frågan vid detta sammanträde, en svensk säkerhetsbesättning på Åland i fredstid. Denna uppgift måste Wahlbäck ha hämtat från Domö som låter Bagge ha sagt »Säkerhetstruppen bör till betydande del bestå av svenska trupper». I. Anderson, liksom Ehrensvärd, säger endast att Bagge i stort sett anslöt sig till programmet utan att alls nämna säkerhetstrupperna. Undén, som själv uttalade starka betänkligheter mot svenskt deltagande i säkerhetsbesättningen, låter däremot Bagge i sitt första anförande ha sagt i samband med sin kritik av fasta anläggningar på Åland »Ännu bekymmersammar den permanenta säkerhetsbesättningen». I sitt referat av Bagges andra anförande — som Undén var ensam om att återge — låter han Bagge säga »Bekymrad angående säkerhetsvakten. Alltför stor finländsk truppkontingent oläglig. Även en svensk trupps förläggning där oläglig, men olägenheterna mindre.» Wahlbäck tvekar inte att på grundval av Domös enda uttalande hävda att Bagge var för svensk säkerhetsbesättning. En sammanställning av Domös och Undéns anteckningar leder närmast till slutsatsen att Bagge menade, att om det överhuvud skulle vara en säkerhetsbesättning — vilket är tveksamt — så skulle det vara svensk medverkan.

bland korrespondenser mellan överstelöjtnanter och fältmarskalkar», (s. 360) o. s. v.

En läsares möjligheter att bedöma värdet av det rika privata källmaterial, som legat till grund för denna avhandling, försvåras ytterligare av tre omständigheter: av ovisshet om när författaren sett en anteckning i original och när i avskrift, av ovisshet i många fall om när en uppgift baserar sig på en förstahandskälla, när på en andrahandskälla samt av ovisshet i många fall om från vilken källa olika citat och uttalanden är hämtade.

I förordet till sin käll- och litteraturförteckning påpekar Wahlbäck mycket riktigt att någon gång har innehavaren av en källa själv verkställt utdragen eller avskrifterna av sina handlingar, men Wahlbäck anger tyvärr inte när detta varit fallet. De två källorna av central betydelse för kapitlet om vapen och varor — anteckningar av ordföranden i Rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap, Joachim Åkerman, och en s. k. redogörelse av Leonard Grandell, chef för det ekonomiska försvarsberedskapsarbetet i Finland — visar sig sålunda vid närmare granskning båda vara exempel på källor där författaren inte sett originalhandlingen. Åkermans till Wahlbäck sända utdrag av anteckningar är inte ens alltid försedda med en klar datering.⁵ Grandells s. k. redogörelse utgöres av ett brev till Wahlbäck daterat 4/2 1964 (dateringen finns utan förklaring medtagen i käll- och litteraturförteckningen) och utgör svar på en serie tidigare ställda frågor. Ibland hänvisar Grandell i detta brev till anteckningar i sin ägo från slutet av 30-talet, ibland redogör han utan något uttryckligt stöd av anteckningar för sina minnesbilder av sådant som alltså hände 25—30 år tidigare.

Det vimlar i Wahlbäcks framställning — för att härefter i korthet beröra frågan om första- och andrahandskällor — av påståenden om att någon sagt eller tyckt en viss sak, utan att det i texten klart understrykes att detta uttalande eller tyckande baserar sig på

⁵ Referatet av en av de viktigaste av Åkermans anteckningar återges på s. 14 i avhandlingen och gäller ett sammanträde med försvars- och utrikesministrarna. I not 8 (s. 405) hänvisas till Åkermans dagbok 11/1 1936. Det utdrag som Wahlbäck sett är emellertid inte försett med någon datering som skulle ange den tidpunkt när Åkerman gjort sin nedskrift. Det heter endast så här i utdraget: »Den 11 januari var jag jämte generalstabs- och marinståbscheferna för flygvapnet kallad till sammanträde med utrikes- och försvarsministrarna. Frågan gällde samarbete med övriga nordiska länder rörande det ekonomiska försvarsberedskapsarbetet. På utrikesministerns fråga, om vi kunde ha någon fördel av att utbyta erfarenheter beträffande nyssnämnda arbete, svarade jag nej för närvarande ...» Denna Sänders fråga, redovisad en passant i en icke-daterad anteckning, pressas för övrigt ganska hårt i framställningen. Se t. ex. s. 14 och s. 32.

iakttagelser av någon tredje person, som varken är Wahlbäck eller den apostroferade själv. Betänkligare än detta är emellertid att redogörelser för mycket viktiga sammanträden kan basera sig på anteckningar av personer som inte alls varit med om dessa sammanträden, utan att denna omständighet starkt framhålls. Exempel på detta är redogörelsen på s. 175 f. för Thörnells överläggningar den 9 oktober 1939 först med P. A. Hansson, Sandler, Sköld och Undén och senare på eftermiddagen bara med Sköld. Det framgår inte omedelbart av noten (s. 426, not 7) vilken källa redogörelsen baserar sig på, men det visar sig vara fråga om en dagboksanteckning av Nils Björk från den 9/10. Björk var emellertid inte alls med på detta sammanträde, sekunderande Thörnell, vilket man kanske kunde ha trott. Det framgår inte heller av Björks anteckning om han hört om Thörnells förhandlingar med de ledande socialdemokratiska politikerna direkt av Thörnell eller via någon annan som t. ex. Rappe, d. v. s. om det är en andra- eller rent av en tredjehandskälla som diskussionsreferatet här är baserat på.

Det är slutligen ofta svårt eller direkt omöjligt att lokalisera och identifiera de källor ur vilka citat och fakta i texten är hämtade. Dels händer det, som hänvisningen till Björks dagbok i föregående stycke var ett exempel på, att det inte i noten klart anges vilka data i noten som hänger samman med vilka data i texten. Dels tycks författaren ha som princip, när han rekonstruerar en debatt eller överläggning på grundval av flera olika anteckningar, att baka ihop uttalanden och citat från olika håll utan att i noten alls försöka ange vem av de i noten uppräknade som förmedlat ifrågavarande uttalande eller citat.⁶

Man frågar sig vilka konsekvenser för avhandlingens slutresultat som Wahlbäcks källurval, källpresentation och källbehandling kan ha haft. Två konsekvenser kan utskiljas: Den ena och allvarliga konsekvensen är att läsaren grips av en känsla av osäkerhet inför hela framställningen i medvetande om att det finns för sammanhanget väsentliga officiella handlingar som författaren inte fått eller velat se, att mängden av privata anteckningar inte tycks ha underkastats någon egentlig analys och att vissa elementära källredovis-

⁶ Referatet i avhandlingen på s. 80—81 av det i not 4 i denna uppsats omnämnda utrikessammanträdet innehåller t. ex. två direktcitater. Det ena på s. 80 — som Bagge skall ha fällt — är hämtat från Domö, det andra på s. 81 — som Olof Olsson skall ha fällt — är hämtat från Ehrensvärd. Domö förefaller åtminstone ha gjort sina anteckningar under sammanträdet gång, medan Ehrensvärd senare samma dag skrivit ned det som här presenteras som ett ordagrant uttalande av Olsson.

ningsprinciper inte iakttagits. Det är dock möjligt att det i en framtid — när ytterligare forskning hunnit bedrivas på detta område — skall visa sig att denna känsla av osäkerhet var obefogad och författaren trots allt träffade rätt i det väsentliga. Den andra konsekvensen gäller betoningar och värderingar. Man kan diskutera om inte Wahlbäck, på grund av sin rika tillgång på militärt material i relation till »civilt», kommit att överbetona det militära inflytandet i jämförelse med det icke-militära och om han inte genom sin rika tillgång till s. a. s. pro-sandlerskt material kommit att ge sin framställning en pro-sandlersk karaktär.

5

Det bör ännu en gång understrykas, innan vi går över att något diskutera Wahlbäck's rollfördelning mellan militärt och civilt, att han just i sin skildring av militär aktivitet, vilken som sagt var störst under Ålandsförhandlingarna, meddelat avhandlingens intressantaste fakta. Man måste hoppas att Wahlbäck eller någon annan en gång skall försöka utarbeta en studie, som endast har till uppgift att analysera militärt tänkesätt och uppträdande i den konkreta utrikespolitiska fråga som Ålandsförhandlingarna utgjorde.

En mycket viktig fråga för bedömningen av de svenska militärernas och den svenska politiska ledningens inbördes relationer under denna period är givetvis själva initiativet till Ålandsförhandlingarna. Wahlbäck ger denna version av händelseförloppet: Militärledningen fick i april 1937 uppgifter om den finländska militärledningens och regeringens syn på Ålandsfrågan. Dessa uppgifter bekräftade den nära åsiktsgemenskap, som redan tidigare under 30-talet kunnat konstateras i informella samtal mellan svenska och finländska officerare. I september 1937 var tiden mogen för den svenske försvarsstabschefen Thörnell att »föra fram» frågan för regeringen i form av en PM i ämnet; ytterligare en PM inlämnades i december samma år. Sandler fick sedan en andra propå i frågan under ett samtal med Holsti i oktober 1937, varvid Holsti överlämnade ett papper med förslag till en ny demarkationslinje för Ålandsregionen så att Lågskär och Kökar skulle falla utanför. Sandler avböjde först dessa sonderingar. Hans hållning modifierades emellertid under vårvintern 1938 och i mars detta år var han inte längre beredd att dämpa finländarna. Wahlbäck understryker i sin skildring av denna ettåriga händelseutveckling — från våren 1937 till

---

våren 1938 — med särskild styrka att det var de militära myndigheterna, som i form av Thörnells PM i september 1937 aktualiserade Ålandsfrågan hos den svenska politiska ledningen.

Den i sammanhanget viktiga uppgiften att Sandler diskuterade eventuella ändringar av Ålandskonventionen med sin finländske kollega Holsti först i oktober 1937 — efter det att detta problem redan aktualiserats för honom av den svenska militärledningen — baserar sig dels på en uppteckning av Sandler själv från 7 april 1938, dels på en uppteckning av Ivar Anderson om vad han hört Sandler anföra i utrikesutskottet den 27 april 1938 (Wahlbäck s. 46). Sandler påstår dock inte i denna uppteckning, som gjordes efter en överläggning med Holsti i Stockholm, att det samtal som förekom mellan honom och Holsti hösten 1937 skulle ha varit det första under vilket eventuella ändringar i själva konventionen kommit på tal. Han nämner framförallt ingenting om något papper om Lågskär och Kökar. Den uppgiften är hämtad från andrahandskällan, Ivar Andersons uppteckning av Sändlers föredragning i utrikesutskottet. Andersons redogörelse för samtalet i oktober, där detta »papper» skall ha visats, innehåller emellertid — vilket inte omnämnes i Wahlbäcks avhandling — följande överraskande mening. »När Sandler fått pappret i början av 38 lät han försvarsstabschefen yttra sig om detta.» Meningen är överraskande av två skäl: dels tjänstgjorde inte Sandler på grund av sjukdom vid årsskiftet 1937/38, dels ter det sig besynnerligt att be Thörnell yttra sig om detta papper när han redan i två promemorior under hösten 1937 utvecklat sina synpunkter på det åländska problemkomplexet.

Dessa egendomligheter får sin förklaring efter en genomgång av material i Finlands utrikesministerium arkiv. Händelseförloppet var ett annat än det som Wahlbäck linjerat. Sandler och Holsti hade nämligen redan i april 1937 en diskussion om en revision av Ålandskonventionen.

I en rapport, som införts i det finländska utrikesministeriets »hemliga arkiv» ^{29/4} 1937, lämnar Holsti sin version av detta mycket förtroliga samtal med Sandler. Det ägde rum i svenska legationen i Helsingfors ^{22/4} 1937.⁷ Sandler tog vid denna sammankomst, såsom han enligt Wahlbäck också gjort i ett samtal med Holstis företrädare Hackzell sommaren 1935, upp frågan om att inbjuda Sovjet

⁷ Detta datum finns inte direkt angivet i Holstis redogörelse men han nämner inledningsvis att sammanträffandet ägde rum efter det han följt av »minister Koht». Halvdan Koht, som varit närvarande vid det nordiska utrikesministermötet i Helsingfors, avreste därifrån ^{22/4}. (*Hufvudstadsbladet* ^{23/4} 1937).

att underteckna 1921 års konvention. Holsti motsatte sig denna tanke, liksom Hackzell gjort halvtannat år tidigare, och tog därefter — vilket här alltså är av intresse — upp frågan om en revision av själva konventionen. Holsti sade sig vara medveten om att Sverige var mot ett totalt upphävande av konventionen och meddelade därför Sandler att man i finländska militära kretsar tänkt sig en sådan anordning att Finland skulle få rätt att befästa några öar i Ålands yttre skärgård. Holsti fortsätter sin redogörelse:

»Jag föreslog att jag fullständigt privat utan någon som helst diarieföring skulle personligen till honom få skicka en karta över en sådan begränsning av Ålands neutralitet som denna anordning förutsatte. Han samtyckte härtill under det uttryckliga villkoret att denna i sitt begynnelsekede befintliga fråga inte skulle behandlas som ett diplomatiskt ärende mellan våra länder förrän Sverige eventuellt skulle ge sitt samtycke därtill. Som ett andra alternativ nämnde jag att bägge våra försvarsstaber var för sig skulle färdigställa två olika planer till skydd för Ålands neutralitet. Den ena planen skulle göras för det fall att Sovjetunionen skulle hinna fatta sitt beslut om med vilka militära medel som Ålands neutralitet måste skyddas och då rekommendera Sverige och Finland samarbete. Dessa planer skulle meddelas generalstaberna i bägge länderna. Den andra planen återigen skulle färdigställas för det fall att krigssituationen utvecklades så snabbt att det inte skulle bli tid över att få Sovjetunionens formella förslag. Också i detta fall skulle generalstaberna på förhand känna till varandras planer . . . Herr Sandler sade sig vilja diskutera dessa frågor med sin regering och den svenska generalstaben. Lovade skicka honom också om detta ett särskilt papper utan adress och utan underskrift.»

Två aktstycken finns i anslutning till Holstis redogörelse för detta samtal arkiverade i Finlands utrikesministeriums arkiv. Det ena är en karta med gränser för det område som skulle falla utanför det demilitariserade området. Det andra är en promemoria som utvecklar skälen för att Kökar och Långskär skulle få befästas samt understryker det angelägna i att det kom i gång ett förberedande planeringsarbete mellan finländska och svenska generalstaberna för ett gemensamt försvar av Åland. Den 5 maj 1937 översändes dessa papper till Paasikivi i Stockholm med uttryckligt påpekande av att de inte fick komma i någon annans händer än Sändlers.

Den omständigheten att det ägde rum ett samtal mellan Sandler och Holsti redan i april 1937 har två konsekvenser för den frågeställning som här är aktuell: rollfördelningen mellan militärt och civilt. Det är klart att det inte, som Wahlbäck flera gånger fram-

håller, var den svenska militära ledningen som i form av en PM hösten 1937 första gången förde fram Ålandsfrågan för den svenska utrikesledningen.^{8a} (Alltjämt kvarstår självfallet att svenska och finländska officerare inbördes och i informella former hade diskuterat Ålandsproblemet innan frågan togs upp till diskussion på det politiska planet mellan de två länderna.) Det är däremot oklart huruvida det rent av var den svenska utrikesledningen som under hand gav de militära myndigheterna i uppdrag att utarbeta de promemorior som inlämnades under hösten 1937.^{8b} Mot att så skulle ha varit fallet talar framförallt att ingen av de höga officerare som Wahlbäck intervjuat omnämnt något sådant. För att detta skulle ha varit fallet talar dels den notis som finns i Ivar Andersons anteckningar om att Sandler skulle ha överlämnat ett finskt »papper» till försvarsstabschefen att yttra sig över, dels en uppteckning av Rudolf Holsti, arkiverad i Finlands utrikesministerium, från 27/3 1938. Han upprepar i denna anteckning att Sandler och han ett år tidigare i april diskuterat Ålandsfrågan, att Sandler lovat ge ett svar så fort som möjligt, att Sandler under utrikesministermötet i början av september 1937 förklarar dröjsmålet med svarets avgivande med att det skett organisatoriska förändringar i den militära ledningen och att han tillagt att han skulle komma »att påskynda Sveriges slutgiltiga ställningstagande så fort förhållandena bara det tillåte». Någon slutlig klarhet i rollfördelningen på denna väsentliga punkt mellan den militära ledningen och utrikesledningen kan dock knappast nås förrän de centralt svenska stabernas arkiv genomgått.

I Wahlbäcks avhandling framställs de svenska militärerna inte endast som initiativtagare till Ålandsförhandlingarna utan även — när dessa förhandlingar väl kommit i gång — som något av en ordningspolis. Det gällde för dem, skriver han, »att hindra fin-

^{8a} Den svenska utrikesledningen var för övrigt redan före april 1937 informerad om, vilket inte klart framgår av Wahlbäcks avhandling, att Finland eftersträfvade ett gemensamt svenskt-finländskt försvar av Ålandsöarna. I ett telegram till Finlands utrikesministerium av 29/3 1935 meddelar utrikesminister Hackzell att han under ett samtal med Sandler, omnämnt av Wahlbäck på s. 43, direkt frågat honom om man inte kunde tänka sig ett samarbete i fråga om Ålands försvar. Sandler säges inte ha velat svara på detta. I ett annat telegram från Hackzell — 9/5 1936 — meddelar denne att Sandler meddelat honom att Mannerheim i Stockholm gör propaganda för Ålands befästande. Det framgår däremot inte av dessa telegram om projektet Lågskär-Kökar också diskuterats under dessa samtal mellan de svenska och finländska utrikesministrarna.

^{8b} Lönnroth berör också denna fråga i sin bok, såtillvida som han skriver: »Enligt initierade uppgifter ha Thörnells promemorier tillkommit i kontakt med utrikesdepartementet», s. 203. Lönnroth har å andra sidan, som Wahlbäck påpekar i not 21, s. 407, feldaterat Thörnells första PM.

ländska försök att frångå det ursprungligen överenskomna programmet och särskilt se till att motviljan mot det svenska engagemanget på Åland inte slog igenom i kritiska situationer (Münchenkrisen, oktober 1939). Medan detta krävde ganska kraftiga påtryckningar, kom rådgivningen däremot oftast att ske på initiativ från finländarna . . . » (s. 360). Det ligger naturligtvis en hel del sanning i denna sammanfattande karakteristik. Samtidigt måste man emellertid fråga sig om inte Wahlbäck också på denna punkt, bl. a. på grund av den militära dominansen i sitt källmaterial, lockats till överbetoningar. Jag tänker på det ena ovan angivna konkreta exemplet, Münchenkrisen.

Den ena — och mindre väsentliga — reflexionen är att den svenska militärledningen inte tycks ha gjort särskilt mycket för att »se till» att den påstådda finska motviljan inte »slog igenom» under Münchendagarna. Det som berättas är att Ehrensvärd styr och ställer på svensk botten med föredragningar för Sandler, med uppvaktningar hos högerledamöter i utrikesnämnden etc., att Thörnell yrkar på att en bataljon mer än regeringen önskar skall uppsättas för eventuell överskeppning till Åland samt några dagar senare att order om förstärkt beredskap skall utfärdas (s. 84 ff.). Den militära ledningen förefaller dock inte ha försökt, enligt den givna framställningen, att ta direkt kontakt med sina finländska kolleger i en strävan att förmå dem att avstå från eventuella överilade handlingar.

Den andra och väsentligare reflexionen är att den militära sidan inte tycks ha varit lika fullständigt informerad som den politiska ledningen om vad finländarna avsåg att göra under de kritiska Münchendagarna. Den svenske militärattachén, Kempff, klagar i sina handbrev hem över den hemlighetsfullhet som visats honom under de kritiska dagarna i Helsingfors; han utesluter inte att den finländska militärledningen verkligen planerade ett isolerat besättande av Åland. Ehrensvärd fick enligt sin dagbok veta att Holsti den 29 november haft ett samtal med Sandler. Andra eventuella kommunikationer mellan de politiska ledningarna i Helsingfors och Stockholm dessa dramatiska dagar finns inte antecknade i hans dagbok; i den PM Ehrensvärd den 30 september utarbetade för Bagges räkning förefaller inte heller han ha uteslutit möjligheten att Finland i skuggan av krisen kunde ha handlat i motsats till vad man kommit överens om under överläggningarna i juli.

De informationer av olika slag som den svenska utrikesledningen fick från Helsingfors — att döma av material i Finlands utrikes-

ministeriums arkiv — måste ha gett denna ledning en annan och fylligare bild av vad som planerades och hände i Finland under Münchenkrisen än den som militärledningen fick genom Kempffs rapportering, i den mån denna rapportering återspeglas i handbreven.

Finlands försvarsråd/generalstab hade till republikens president den 28 september inlämnat en skrivelse om det sannolika i att Finland kunde bli tvunget att översända trupper till Åland. I denna skrivelse hade det understrukits: »I den händelse att Finlands regering fattar ett sådant beslut (att besätta Åland) måste den omedelbart informera Sveriges regering härom så att denna regering kan ge order till de militära myndigheterna om att vidta de åtgärder som avsetts i alternativ I.»⁹ På morgonen den 29 avsändes ett telegram till Finlands legation i Stockholm med uppgifter om att en bataljon gått ombord i Åbo, att den var beredd att landstiga på Åland om situationen den 30 skulle förefalla kräva det. Annars återvände den till Åbo. Och det tillägges: »Holsti har att med Sverige komma överens om landstigningen och om Sveriges bistånd samt har att föreslå ett snabbast möjliga godkännande av alternativ I.» Samma dag kl 13.30 hade avdelningschefen i Finlands utrikesministerium Pakaslahti enligt sin egen anteckning ett telefonsamtal med Paasikivi. Pakaslahti meddelade Paasikivi på statsminister Cajanders och försvarsminister Niukkanens vägnar att denne (Paasikivi) skulle meddela Sandler att båtarna i Åbo inte avgått men var resklara, att dimman hindrat avfärd, att Sovjetflottan befann sig mellan Porkkala och Hangö. Ytterligare informationer skulle lämnas när sådana inkom. Paasikivi lovade meddela Boheman allt detta. Där upphör meddelandena om telegram- och telefonkontakt mellan Helsingfors och Stockholm. Den internationella krisen var avvärd i och med de uppgifter som senare på torsdagen kablades ut från München. Det finns dock ytterligare ett papper av intresse i detta sammanhang i Finlands utrikesministeriums arkiv. Det är ett odaterat meddelande lämnat av samme Pakaslahti till svenske ministern von Heidenstam om att Finlands regering vore tacksam för meddelande om att Sverige godtagit alternativ I. Det påpekas att Ålandsöarna är utsatta för överrumplingsrisker under pågående sovjetryska flottmanöver i närheten av dessa öar (ändrat med blyerts »kanske snart igen på-

⁹ Alternativ I var beteckningen på den koordinationsplan, som svenska och finländska militära myndigheter efter juliförhandlingarna 1938 fått i uppdrag att utarbeta. Jfr Wahlbäck, not 30, s. 412 f.

gående»). Meddelandet slutar med en ordagrann upprepning av vad försvarsrådet/generalstaben skrev till Republikens president den 28/9 om att Finlands regering utan dröjsmål kommer att meddela Sveriges regering om eventuellt besättande så att Sverige i sin tur kan föranstalta om tidigare överenskomna åtgärder.¹⁰

Dessa uppgifter, som alltså tyder på att det ägde rum kommunikationer mellan den politiska ledningen i Helsingfors och Stockholm s. a. s. över huvudet på den svenska militärledningen med dess rapportör Kempff i Helsingfors, ger samtidigt svar på de frågor Wahlbäck aktualiserar på s. 90. »Vad slutligen angår den finländska hållningen under krisen var ett par frågor av särskilt intresse från svensk synpunkt: om finländarna ansåg en truppöverföring till Åland nödvändig, avsåg de då att begära svenskt samtycke till åtgärden eller i varje fall att i tid lämna underrättelse om den, och tänkte de dessutom begära svensk medverkan med trupper på Åland?» På svenskt militärt håll mistänkte man enligt Wahlbäck att den finländska generalstaben hyste planer på att handla helt på egen hand och han tillägger — utan att själv dock ta ställning — att ett par uppgifter »i numera tillgängligt material» skulle tyda på att finländska militärer t. o. m. skulle ha haft mer långtgående avsikter än blott en egenmäktig truppöverföring. Den ena uppgiften är brev till Wahlbäck år 1959 från den finländske officeren Airo om att det i september 1938 uppgjorts kostnadskalkyler för beväring av hela Åland, den andra uppgiften är ett meddelande till Berlin i oktober 1938 från representanten för Deutsches Nachrichtenbüro i Finland om att ingenjörsarbeten på fasta Åland planerats. Materialet i finländska utrikesministeriets arkiv måste emellertid anses visa att den politiska ledningen, inklusive försvarsminister Niukkanen, liksom generalstaben de kritiska Münchendagarna både var inställda på att hålla Sverige underrättat om Finlands aktioner

¹⁰ De kommunikationer som tycks ha ägt rum mellan Helsingfors och Stockholm under Münchenkrisens höjdpunkt finns det — av framställningen i Wahlbäck's avhandling att döma — egendomligt nog inte spår av i UD:s arkiv. Jag tänker främst på de informationer Paasikivi enligt direktiv från Finlands stats- och försvarsministrar var beordrad lämna den svenska utrikesledningen 29/9 på eftermiddagen och det meddelande som avdelningschefen Pakaslahti lämnade von Heidenstam. De handlingar som Wahlbäck funnit i UD:s arkiv är anteckningar om två telefonsamtal från von Heidenstam redan 24/9 och 26/9 samt en uppteckning av ett samtal mellan Sandler och Paasikivi 28/9; den också av Wahlbäck lämnade uppgiften att Holsti uppsökte Sandler på morgonen 29/9 är hämtad från en uppteckning av Sändlers anförande i utrikesnämnden. Det är möjligt — ehuru ingalunda säkert — att den brist på material i svenska UD:s arkiv, som här mött Wahlbäck, är ett konkret exempel på departementets politik att undanhålla honom material som berör våra relationer till Sovjetunionen; de olika meddelandena från Helsingfors innehöll ju bl. a. uppgifter om den sovjetryska flottan.

och önskade samarbete med Sverige enligt de planer som skisserats i det s. k. alternativ I. Härmed är vi emellertid inne på ett annat problemkomplex än rollfördelningen i Sverige mellan militärt och icke-militärt, d. v. s. på frågan om Finlands uppträdande under Ålandsförhandlingarna. Det är en fråga som i sin tur hör samman med den som nu till sist skall diskuteras, den pro-sandlerska tendensen i Wahlbäcks avhandling.

6

Det kan inte påstås att den pro-sandlerska tendens, som omisskännligen kommit att präglade Wahlbäcks framställning, framkallas av direkta och klara värdeomdömen om Sandler personligen och om den politik vars främsta representant han var. Det kan inte heller påstås att detta intryck av partiskhet förmedlas genom direkta förbigående och överslätningar av uppenbara inkonsekvenser i den sandlerska politiken, även om Wahlbäck i sitt avsnitt om Sändlers åsiktsutveckling lägger i dagen en tydlig vilja att förståelsefullt tolka dessa åsikter.

Den bild som Wahlbäck ger av Sändlers utrikespolitiska tänkesätt övertygar för övrigt i sina huvuddrag. Han besvarar den fråga som alla som sysslar med denna tid brukar ställa sig — syftade Sandler och hans medarbetare mot ett regelrätt försvarsförbund Sverige-Finland eller ej — på detta sätt: Sandler har troligen inte funnit det lönt att ens för sig själv precisera något långsiktigt program i form av ett förbund mellan ett par eller flera av de nordiska staterna. Vad han ville uppnå var att bevara svensk handlingsfrihet inför nordiska krigsfall och samtidigt framhäva den nordiska intressegemenskapen så att även de mest långtgående hjälpaktioner kunde te sig konsekventa. I denna belysning skall också hans Ålandspolitik ses. Den svenska opinionen skulle förberedas på att svenska militära åtaganden på Ålandsöarna kunde bli nödvändiga samtidigt som detta engagemang gjordes villkorligt. Finland skulle genom detta begränsade samarbete knytas närmare till de skandinaviska länderna samtidigt som inga utfästelser om svensk medverkan i försvar av hela Finland lämnades. Stormakter som hyste planer på att angripa Finland skulle tvingas kalkylera med svensk intervention till Finlands förmån samtidigt som några defensiva allianser Sverige-Finland inte alls diskuterats o. s. v. Sandler framstår i Wahlbäcks skildring som en politikør som finner själva oklarheten och dubbelheten i utrikespolitiska uttalanden och ställnings-

---

taganden inte endast vara nödvändig av en serie taktiska skäl utan principiellt sett direkt värdefull i så måtto som rörelsefriheten härigenom kunde ökas.

Det pro-sandlerska draget i Wahlbäcks framställning förmedlas framförallt genom det sätt som motspelarna — motståndarna — till Sänders och hans likasinnades politik presenteras och ibland även recenseras. Man kan schematiskt tala om tre motspelare: 1) de tveksamma eller fientliga på hemmaplan, 2) ålänningarna samt 3) finländarna.

De som inom Sverige var tveksamma eller direkt fientliga i fråga om Ålandspolitiken har inte visat sig ha eller inte låtit Wahlbäck ta del av anteckningar från denna tid; han har dock, såsom framgår av käll- och litteraturförteckningen, kunnat intervjua några av dem, såsom Andersson i Rasjön, Kihlberg och Wigforss. Det skriftliga privata material som skildringen fram till hösten 1939 baserar sig på är emellertid uttalat pro-sandlerskt. Det gäller i särskilt hög grad den dagbok, som spelat så stor roll för Wahlbäck, nämligen C. A. Ehrensvärds. Den vimlar bl. a. av ofta intelligent formulerade och roliga nedvärderingar av svenska politiker och ämbetsmän som tycktes vara motståndare till den Finlandspolitik, som han själv var engagerad i och lidelsefullt arbetade för.

Ehrensvärd med sina klart uttalade anti- och sympatier citeras titt och tätt i långa stycken i Wahlbäcks avhandling. Någon »moted» genom flitigt återgivande av citat från en annan dagboksförfattare med en helt annan grundinställning levereras dock inte och har inte på grund av ensidigheten i källmaterialet kunnat levereras. Ehrensvärd, som själv var en av spelets främsta aktörer, upphöjs genom detta redovisningsätt samtidigt till en kommentator av detta spel. Effekten härav blir den — vilken Wahlbäck säkerligen inte eftersträvat — att läsaren suggereras att se händelseutvecklingen genom Ehrensvärds pro-sandlerska glasögon.

De yttranden som några av de mot Ålandspolitiken fientliga eller skeptiska kan ha fällt i utrikesnämnden i sin egenskap av ledamöter av densamma är återigen endast speglade i anteckningar av personer som hade en annan och positivare inställning till Finlandspolitiken. En av dessa skeptiska var Andersson i Rasjön. Det är inte omöjligt — denna anmärkning är dock inte lika väsentlig som den föregående — att de synpunkter som Rasjön, och kanske ännu mer de skeptiska som inte hade »partiledarstatus», framförde i nämnden härigenom kommit att bli s. a. s. underdimensionerade i avhand-

---

lingen; från vinterkriget har dock Wahlbäck dels fått tillgång till Rasjöns egna anteckningar dels kunnat utnyttja hans memoarer som är ganska utförliga när det gäller den perioden.¹¹ Wahlbäck anser sig dock — trots de risker för snedvridning av Ålandsoppositionens argumentering som källmaterialet inrymmer — våga fastslå att opponenterarna visat ringa förmåga att framlägga motförslag. Rasjön säges slutligen »resignerat» ha anslutit sig till Sänders program och hans likaledes tveksamma nämndkollega Olof Olsson säges ha intagit »en ren status-quo-ståndpunkt» (s. 351), vilket väl i och för sig också måste betecknas som ett »motförslag».

De källor av privat natur om Wahlbäck haft tillgång till och utnyttjat i sin skildring av ålänningarna kan också sägas vara »pro-sänderska» i så måtto som de alla är kritiskt inställda mot Ålandsledaren Julius Sundblom. Denne motsatte sig ju i sin tur hårt en ändring av Ålandskonventionen. Det bör dock tilläggas att Wahlbäck tydligen även gått igenom den av Sundblom redigerade tidningen Åland, även om de i denna tidning framförda synpunkterna är ytterst kortfattat refererade i avhandlingen.

¹¹ I Wahlbäck's på Ivar Andersons anteckningar baserade referat från det första utrikesnämndsammanträdet, som behandlade frågan om förhandlingar om en revision av Ålandskonventionen — 2/3 1938 — sägs endast att Rasjön instämde i socialdemokraten Olof Olssons direkta avstyrkande av sådana förhandlingar, s. 61. I referatet från nästa nämndsammanträde 18/6 1938 — baserat på Ivar Anderson och på vad Ehrensvärd hört av Boheman, Ivar Anderson och Järte, som i sin tur hört av Ivar Anderson (sic) — sägs att Rasjön förordat försiktighet, framhållit det mindre lyckliga i att förhandlingarna kommit i gång men tillagt att man måste säga B när man sagt A, s. 72. I referatet från det tredje väsentliga utrikesnämndssammanträdet i detta sammanhang 28/7 1938 — återigen baserat på Ivar Anderson men även på Domö och Ehrensvärd — lämnas ett litet längre referat just av Rasjön, detta baserat på Ehrensvärd. Referatet inleds f. ö. med ett citat från Ehrensvärd om att Rasjön höll »ett längre anförande som betäckte hans reträtt från föregående ståndpunkt», en ståndpunkt som Ehrensvärd personligen inte kan ha hört honom tidigare utveckla i nämndsammanhang.

En jämförelse mellan det sätt på vilket Ivar Anderson och Domö å ena sidan, Undén å den andra i sina anteckningar från nämndsammanträdet 28/7 1938 (jfr not 4, denna uppsats) återger Rasjöns inlägg visar något olika tendens och omfattning, vilket kan tas till intäkt för — ehuru slutsatsen självfallet är mycket osäker — att Rasjön också blivit underdimensionerad i Ivar Andersons och Domös anteckningar från andra utrikesnämndssammanträden. Undén återger Rasjön på detta sätt: »Tillfredsställelse över den begränsning programmet har fått. Önskvärt att vi ej engagera oss utöver det skrivna programmet. Alltjämt många ovissa moment. Ålandsbefolkningens hållning oklar. Garantimakternas hållning okänd. Dessa betänkligheter kan ej föranleda mig att avstyrka ett föllgörande av det program som föreligger. Angående förläggning av svensk militär på Åland i fredstid förefaller det vara ett vågat steg och ej behövt = Undén och Åkerberg. Ansluter sig till Undéns ståndpunkt dels av principiella skäl dels av ekonomiska och organisatoriska skäl.» Ivar Anderson inleder sitt betydligt kortare referat av Rasjön med omdömet »Sedvanliga reservationer och betänkligheter». Domö konstaterar att Rasjön delade Åkerbergs uppfattning att inga svenska trupper skulle stationeras på Åland och att Finland borde ha säkerhetsvakten tills ålänningarna kunde överta den.

De motiv som Sundblom kan tänkas ha haft för sin ståndpunkt diskuteras av Wahlbäck med stöd av iakttagelser gjorda av personer som ogillade eller ställde sig tveksamma till Sundbloms politik. Hans kortfattat återgivna argumentering karakteriseras i vissa stycken som absurd och inte alldeles konsekvent, men övertygade uppenbarligen »en kompakt åländsk folkopinion» (s. 93). Ålänningarna i gemen får en litet nedlåtande klapp på axeln. De »borde» säger Wahlbäck »på egen hand» ha kunnat komma på att det ur deras egen synpunkt — för att kunna sätta makt bakom ord — kunde ha varit av betydelse med värnplikt på ön (s. 97). Deras uppslutning kring Sundbloms linje torde »ha underlättats genom en del oreflekterade attityder som brukar anses präglade denna småbrukar- och fiskarbefolkning med dess tradition av partikularism, pacifism och tro på rättens bokstav» (s. 95). Att uttrycka sig så här är naturligtvis nonsens.

Den skildring slutligen som ges av Finland och finländarnas inställning till olika faser av Ålandsförhandlingarna är, som tidigare framhållits, i huvudsak baserad på svenska rapportörers iakttagelser, i första hand på rapporter och handbrev från legationspersonalen i Helsingfors men även på anteckningar av t. ex. Ehrensvärd. Personalen i Helsingfors, framförallt militärattachén Kempff men tydligen även minister von Heidenstam, måste också betecknas som starkt engagerade i den Ålandspolitik, som Sandler representerade. Detta engagemang kan ha haft två konsekvenser för deras rapportering: dels en vilja att tona ner sådana händelser i Finland som kunde verka avkylande på de i Stockholm ansvarigas vilja att fortsätta sin Finlandspolitik (jfr Wahlbäck s. 358), dels en benägenhet att lufta irritation över finländares ovilja att anamma denna politik.

Den ensidighet som med nödvändighet måste anses präglade detta material om finländska förhållanden har dock inte helt avhållit Wahlbäck från att smyga in värderande omdömen om den finländska situationen. Det är mindre väsentligt — ehuru som symptom betänkligt — att han på s. 106 om finländske utrikesministern Holsti anser sig kunna deklarerat att dennes »virrighet och inkompetens gjort honom till en ofarlig motspelare». Det är väsentligare att han inte helt tycks ha kunnat frigöra sig från den irritation som många på svensk sida upplevde inför Finlands hållning och olika bud under Ålandsförhandlingarna. I sitt lilla sammanfattande avsnitt om Sverige och Finland i slutet av sin bok framhåller han sålunda att grundinställningen hos en ej oansenlig del av finländsk opinion

var att bejaka en samverkan med Sverige men samtidigt avböja den anpassning av sin allmänna politik som krävdes för att vinna ett solitt underlag för samverkanslinjen i Sverige. Denna hållning säges bl. a. ha framträtt »i finländarnas insisterande på att få befästa hela Åland och i den blandning av misstro och snävhet som kom dem att motarbeta det svenska engagemanget på Åland, trots de utsikter till en vidare utveckling som det innefattade» (s. 392). Det vore frestande att på grundval av finländskt arkivmaterial närmare försöka analysera olika motiv och strategier på finländsk sida. En sådan analys skulle emellertid falla utanför ramen för denna uppsats. Ett av de motiv som medverkat till det som Wahlbäck vill se som »misstro och snävhet» bör dock avslutningsvis understrykas, därför att det samtidigt kastar ljus över Sändlers Ålandspolitik: ovissheten om Sveriges intentioner och hur långt Sverige verkligen var berett att gå i samarbete med Finland.

Det är uppenbart att flera av de enskilda finländska politiker som under 30-talets senare år intresserade sig för överläggningar med Sverige kring Ålandsöarnas försvar hoppades att denna samverkan skulle bana väg för ett samarbete som sträckte sig utöver ett gemensamt försvar av Åland. Tanken på ett regelrätt försvarsförbund skymtade i den skrivelse till utrikesministern i juli 1936 i vilken R. Erich — förutvarande finländsk statsminister och minister i Stockholm — pläderade för överläggningar i Ålandsfrågan mellan Sverige och Finland. Denna tanke skymtade också under den med så stor sekretess omgärdade diskussionen mellan Holsti och Sandler på svenska legationen i Helsingfors i april 1937. Sandler skall ha frågat Holsti om denne med sina förslag om svenskt-finländskt försvar av Ålandsöarna avsåg att man skulle ingå ett direkt försvarsförbund med varandra. Holsti svarade, att man på finländskt håll givetvis var intresserad av ett så långtgående samarbete med Sverige som bara var möjligt, men att de av honom gjorda förslagen »inte ännu i sig nödvändigtvis förutsätter ett allmänt försvarsförbund». I ett brev från Stockholm, arkiverat i Finlands utrikesministerium, till sin regeringskollega Tanner på den andra dagen av Ålandsöverläggningarnas första omgång — alltså den 20 maj 1938 — var Holsti såtillvida inne på liknande tankar som han underströk att ju mer Finland i säkerhetspolitiskt avseende fick närma sig Sverige, desto mindre möjligheter fick Tyskland att upprepa sin propaganda från 1918 och hävda att de skandinaviska demokratierna inte skulle hjälpa Finland i allvarliga krislägen.

Dessa finländska förhoppningar att med Åland som inkörspport närma sig ett tillsånd av regelrätt försvarsförbund med Sverige måste dock ha avkylts på ett mycket tidigt stadium. Vid den första omgången av Ålandsförhandlingarna hade Undén på Sandler's uppmaning utvecklade den svenska ståndpunkten och därvid underströkt vikten av att Åland skulle betraktas som en fredszon, alldeles skild från det övriga finländska territoriet och med en särställning i militärt avseende. Sveriges intresse av att Åland icke komme i en stormakts händer sades kanske in vara så stort att Sverige ville låta sig dragas in i ett allmänt krig för att hindra en sådan eventualitet (jfr Wahlbäck s. 64). Några veckor senare underströk Sandler uttryckligen för Holsti under ett sammanträffande i Stockholm (13/6 1938) — enligt ett i Finlands utrikesministerium arkiverat brev från Holsti till statsminister Cajander — att det inte under de konsultationer som skulle inledas mellan finländska och svenska militärer skulle talas om något försvarsförbund mellan länderna.

Men även om det redan i Ålandsförhandlingarnas inledningskede kan sägas ha blivit klart uttalat från svensk sida att man inte var beredd att styra mot något som liknade ett regelrätt försvarsförbund mellan länderna, så förblev det oklart — under det dryga halvår som Ålandsförhandlingarna pågick — hur Sverige skulle ställa sig i fråga om Åland om Finland drogs in i ett krig. Det är självfallet att man på både finländsk och svensk sida tidigt måste ha insett att en svensk medverkan i värnandet av Ålands neutralitet även i en situation när Finland befann sig i krig kunde få vittgående konsekvenser: från svensk synpunkt synnerligen stora risker att dras in i ett finländskt krig och från finländsk sida synnerligen stora chanser att få en krigsallierad.

Denna finländska ovisshet om vidden av svensk beredvillighet att inskrida till försvar av åländsk neutralitet skymtar ofta igenom i olika promemorior upprättade inom finländska generalstaben eller inom Finlands utrikesministerium. Den fördes även på tal i samtal mellan enskilda finländare och svenskar. Ovissheten om de svenska intentionerna måste ha stärkts av att representativa svenskar tycktes ge olika betoningar i sina svar i olika sammanhang.

Wahlbäck framhåller att Sandler vid utrikesnämndens sammanträde den 18 juni 1938 underströkt att förslaget om ett gemensamt försvar av Ålands neutralitet hade som förutsättning att bägge länderna var neutrala (s. 76 f.). Detta villkor upprepades, såsom Wahlbäck också i korthet framhåller i not 27 s. 412, under Ålandsförhand-

lingarnas andra omgång i slutet av juli. Den finländske delegaten professor Björksten frågade vid detta tillfälle Sandler om han med sitt yttrande, att Sverige »förbehöll sig» att på framställning av Finland lämna sitt bistånd vid Ålands försvar, menade att detta också innebar en »förpliktelse». Sandler replikerade att uttrycket »förbehåller sig» var att tolka efter ordalagen och han erinrade därtill om »att planerna vore uppgjorda för det fall att båda länderna var neutrala».

I privata kontakter mellan finländare och svenskar lät det emellertid ganska annorlunda. Wahlbäck nämner på s. 77 — på grundval av ett brev från Paasikivi till Cajander som han fått tillgång till via Tanner — att Sandler just vid sidan av dessa förhandlingar i slutet av juli skulle ha gjort en deklARATION på denna punkt. Deklarationen tillkom som svar på den oro den finländske översten Airo uttalat inför Sveriges intentioner i fall Finland skulle dras in i kriget. Airo framhåller i sin den 2/8 1938 avgivna rapport, arkiverad i Finlands utrikesministerium, att han frågat Sandler hur Sverige skulle komma att uppträda i fråga om Åland, om t. ex. Sovjetunionen angrep Finland. Är Finland då inte längre neutralt och tänker Sverige då inte längre ge sitt stöd till Ålands försvar? Sandler sägs i sitt svar bl. a. ha framhållit »att detta neutralitetsvillkor inte skulle fattas på så sätt för då skulle ju hela planen sakna mening. I och med att situationen var denna skulle också Finland kunna förlita sig på att om landet angreps skulle detta ingalunda utgöra ett hinder för Sveriges planerade stödaktion på Åland och skulle en annan tolkning i detta avseende vara fullständigt orimlig». Airo tillade att i privata samtal med svenska officerare hade saken framställts på samma sätt som nu av Sandler.

I den interna arbetspromemoria som på finländskt håll utarbetades inför den sista och fjärde omgången i Ålandsförhandlingarna — den i januari 1939 i Stockholm — upprepas återigen den ovisshet man kände inför Sveriges intentioner. Denna PM, arkiverad i Finlands utrikesministerium, hade f. ö. utarbetats av ledande personer på finländsk sida: överste Airo, professor Björksten, minister Idman, avdelningschefen Pakaslahti samt generalstabschefen Oesch. Det underströks i denna PM ännu en gång att de militära förhandlingarna haft som förutsättning att bägge länderna skulle vara neutrala, d. v. s. att Sverige inte skulle delta i Ålands försvar om Finland angreps. Samtidigt refererades till Airos rapport om samtalet med Sandler ett halv år tidigare. Promemorieförfattarna framhåller att

om det inte är Sveriges avsikt att biträda i försvaret av Åland om Finland angrips, då borde inte heller Sverige som det gör uppställa krav på en serie inskränkningar i Finlands försvarsåtgärder på Åland. Denna synpunkt borde framföras vid de stundande överläggningarna redan av det skälet »att de svenska representanterna därigenom skulle bli tvungna att ge en förklaring, mer officiell än den hittillsvarande, till frågan vilken hållning Sverige skulle inta till frågan om Ålands försvar om Finland hamnade i krig». Någon sådan fråga framställdes dock inte, av diskussionsprotokollet att döma, under förhandlingarna i Stockholm.

Wahlbäck understryker att man på svensk sida — d. v. s. även Sandler och kretsen kring honom — av misstro mot styrkan i Finlands nordiska orientering fann det klokt att begränsa Ålands remilitarisering och göra det svenska engagemanget villkorligt. Man hoppades dock att med denna begränsade samverkan avhålla Finland från en tysk orientering. Det bör då också understrykas att de på finländsk sida som lutade mot en tysk orientering — och det fanns naturligtvis mycket betydelsefulla sådana kretsar — just i den samtida svenska oviljan att tillåta en omfattande remilitarisering av Åland och ge klara utfästelser om hjälp till Ålands försvar även i krigssituationer fann ett gott argument för sin misstro visavi Sverige, ett argument som kunde vara svårt att bemöta för de principiellt skandinaviskt orienterade i Finland. En politik sådan som Sandler, som av taktiska och principiella skäl ville hålla olika vägar öppna — bl. a. genom att betona och uttala olika saker inför olika fora — måste naturligtvis skapa ovisshet hos omvärlden. Och ur ovisshet växer lätt misstro. Att fixera detta växelspel av misstro och dess anledningar är en uppgift för en avhandlingsförfattare, däremot bör han undvika — åtminstone så länge hans källmaterial är mycket begränsat och ensidigt — att fälla omdömen av värderande karaktär.¹²

7

Wahlbäcks avhandling har genom sitt utomordentligt centrala ämne emotsetts med stora förväntningar. Tyvärr har dessa förväntningar inte helt blivit infriade. En av förklaringarna härtill är med all sannolikhet den att Wahlbäck, såsom flera gånger understrukits i denna uppsats, befunnit sig i en inte ovanlig gränsszon mellan två

¹² Det bör dock påpekas att Wahlbäck på s. 395 faktiskt berör detta växelspel av misstro mellan Sverige och Finland under Ålandsförhandlingarna. Hans framhävande av denna aspekt är dock tyvärr ytterst kortfattat och skissartat.

universitetsdiscipliner som har det gemensamt att de har politik som forskningsobjekt. Han har genom sitt synsätt känt sig dragen till traditionell historia. Han har samtidigt utfört sitt forskningsarbete inom statskunskapen och även känt sig lockad att rättfärdiga sin mantalsort genom vissa »justeringar» i sitt historiska betraktelsesätt och sin historiska uppläggning. En balansgång av detta slag gagnar i princip varken den enskilde forskaren eller statskunska-pens framtid som ämne.

Den enskilde forskare som syftar till att på grundval av en mängd dokument och dagböcker försöka rekapitulera — så utförligt som möjligt — ett visst förgånget händelseförlopp riskerar och bör t. o. m. riskera att få mindre hjälp och stöd inom statskunskapen än inom historien. Man kan naturligtvis ofta bli irriterad över den aura av mystik som många historiker omger det vi kallar källkritik med. Man kan också tycka att många historiker försöker göra anspråk på att ensamma förstå all meningsfull hantering och användning av skriftliga källor. Men det kan samtidigt inte förnekas att den form av källkritik som just går ut på att granska och bedöma olika källors värde och tillförlitlighet som faktalämnare om ett förgånget »yttre» skeende är och måste vara mest utvecklad och uppmärksam-mad på historikerhåll.

Statskunskap som ämne är inte heller betjänt av att det inom dess ramar produceras avhandlingar som i reell mening svårligen kan betecknas som statskunskap men som samtidigt, trots många o-bestridliga förtjänster, kan bli föremål för berättigad kritik från sin egentliga hemort, historien. En sådan kritik kan i sin tur ge nä-ring åt föreställningen — vanföreställningen — att statsvetenskaplig forskning i sin helhet inte är annat än historia och därtill ofta diskutabel historia.

ETT GENMÅLE

Av docent KRISTER WAHLBÄCK, Stockholm

Olof Ruin har haft generositeten att fråga om jag ville skriva ett genmäle i omedelbar anslutning till hans recension. Det är givet att jag gärna utnyttjar tillfället, så mycket mer som jag — med samtycke från Ruin och tidskriftens redaktör — på samma gång kan ta upp några synpunkter som framförts av andra recensenter.

1

Att jag börjar med Ruins kommentarer till källmaterialet och källbehandlingen beror på att jag sett fram mot det avsnittet i hans anmälan med särskild förväntan. Det i sin tur har en bakgrund som kräver en ganska lång förklaring.

Inte mindre än tre professorer i historia som recenserat avhandlingen har i ganska likalydande ordalag förklarat att jag inte gjort någon kritisk analys av källmaterialet utan i stort sett accepterat alla uppgifter som jag träffat på.¹ Eftersom jag lade ner rätt mycket möda på att granska och kontrollera mina källor under avhandlingsarbetet har det förstås intresserat mig hur man nått fram till denna konklusion. Uppenbarligen har det inte skett genom att man upptäckt några konkreta fall där framställningen blivit felaktig genom brist på källkritik; kuriöst nog hör i stället ofta just de enskildheter, som recensenterna satt frågetecken vid, till dem som är säkrast belagda.² Tydligt har slutsatsen dragits därför att man inte funnit någon *redovisad* kritisk genomgång av källmaterialet i avhandlingen.

¹ Sten Carlsson i SvD 27/11 och 11/12, Åke Holmberg i GHT 2/12 och S. U. Palme i SiT 22/11 1964. — Det bör tilläggas att Holmberg för in en reservation som gör hans slutsats väsentligt mindre kategorisk: »Det kan förstås ligga en sovringsprocess bakom framställningen, men den är i så fall oredovisad.»

² Sålunda uppger Holmberg att högervärderingar kommit att färga framställningen av vinterkriget genom att högermäns anteckningar skulle ha utgjort en oproportionerligt stor del av källmaterialet. Detta skulle ha »gått ut över stackars Rasjön, som skildras som defaitist». I själva verket bygger skildringen av Rasjöns hållning i allt väsentligt på hans egna anteckningar och memoarer. — Palme anser det vara »omöjligt» att som ett exakt vittnesbörd om Thörneells hållning

* Detta aktualiserar en svårighet som givetvis även andra forskare mött när de behandlat ett omfattande händelseförlopp med ett källmaterial av ungefär samma karaktär som mitt. Det blir ogörligt att i själva avhandlingen framlägga den källanalys som lett till att vissa källor befunnits pålitliga, andra icke. Ett par konkreta exempel. För att kunna bevisa hur korrekt Ivar Andersons uppteckningar från utrikesnämnden i nuvarande källäge måste anses återge de inlägg som refererats, skulle jag ha behövt fylla ett femtiotal sidor med parallelltryck av å ena sidan hans anteckningar, å den andra de uppteckningar från Sänders inledande föredragningar som i ett par fall bevarats i UD och framför allt de versioner från Bagge, Domö, Skoglund, Rasjön, Hansson, Ehrensvärd eller Boheman som föreligger från drygt hälften av sammanträdena. På samma sätt förhåller det sig med det tjugotal dagböcker som jag använt, exempelvis C. A. Ehrensvärds. Det går inte att ge en redovisning för de hundratals uppgifter i den som kunnat kontrolleras i andra källor och som ligger till grund för min positiva värdering av dagbokens källvärde. Givetvis är läget detsamma för källor som bedömts som ovederhäftiga. När jag i Karl Kilboms memoarer fann ett par uppgifter, som skulle vara av betydande intresse om de vore korrekta och som jag därför ansåg mig böra återge (avh. s. 119 f.), kunde jag inte rimligen göra mer än varna läsaren genom en allmän reservation för memoarernas otillförlitlighet; att ange beläggen för mitt omdöme skulle ha fört för långt.

Mot detta kan invändas att en översiktlig redogörelse för källgranskningen kunde ha givits, med åtminstone några belysande exempel på källornas karaktär och med korta resonemang kring inslag av tendens, inbördes påverkan o. s. v. En sådan ofullständig redovisning hade emellertid inte fyllt det i *detta* sammanhang aktuella syftet: läsaren hade icke fått större möjligheter att på egen hand bilda sig en uppfattning om hur noggrann och tillförlitlig källanalys författaren bedrivit.³ Tror man honom om att använda sina

taga uppgiften att han under vinterkrigets slut krävt stark återhållsamhet mot finländarna för att tvinga dem till fred. Den inställningen finns dock belagd i flera oberoende förstahandskällor: en uppteckning av Boheman 3/3 samt dagboksanteckningar av Thörnells närmaste medarbetare Nils Björk 29/2 och av P. A. Hansson 11/3 1940. — Särskilt märklig blir framställningen hos Carlsson. Han framför i anslutning till sina uttalanden om bristande källkritik en rad alternativa tolkningar av händelseförloppet i Ålandsfrågan, vilka alla saknar varje belägg i källmaterialet. De behandlas längre fram i denna artikel.

³ En helt annan sak är att åtskilliga faktiska uppgifter som har betydelse för den generella bedömningen av en viss källa ofta kan lämnas utan svårighet. På den punkten har Ruin framfört flera berättigade anmärkningar.

källor utan att pröva dem kan man ju lika gärna misstänka att han framställer enstaka korrekta eller felaktiga avsnitt ur en källa som representativa.

Triviala utrymmeshänsyn kan ju vidare — för att nu övergå från den generella till den punktrinriktade källkritiken — ofta hindra författaren från att närmare utveckla varför han funnit en viss uppgift i en källa värd att tro på. Flera gånger de senaste månaderna har jag gjort den erfarenhet som väl andra fått före mig: när man med forskare på angränsande ämnesområden diskuterat någon speciell punkt i avhandlingen, som de från sina utgångspunkter funnit osäker, har det visat sig att de resonemang, som lett fram till att man godtagit detaljuppgiften i fråga, skulle ha fyllt sidor om de återgivits i boken.⁴ Sådana diskussioner måste alltså inskränkas till mer väsentliga avsnitt, där materialet ger motstridande uppgifter utan att det är uppenbart vilken källa som bör ges företräde, eller där en uppgift, som inte kan konfronteras mot andra oberoende vittnesmål, ter sig osannolik eller har lämnats av en person med rimliga motiv att ge felaktiga besked.

Allt detta är ju ganska självklara ting. Såvitt jag kunnat finna är det också dessa riktlinjer som tillämpats i de andra doktorsavhandlingar i statskunskap eller historia som behandlat händelser från de senaste hundra åren med ett källmaterial som liknar mitt, och detta även i de fall där de byggt på färre källor och analyserat ett mindre händelsespackat skeende. Givetvis har även deras författare funnit denna arbetsmetod nödvändig om framställningen skulle komma längre än till källanalyser. Det är naturligtvis skada att författarens källkritiska överväganden till största delen kommer att undandraga sig läsarens kontroll. Men på den punkten brukar ju opponenternas granskning anses utgöra en garanti för att bristande energi eller skarpsinne i källanalysen blir påtalade.

Att detta tillvägagångssätt kommit att väcka invändningar i mitt fall kan tänkas ha flera orsaker. Själva avhandlingsämnet är kontroversiellt. Vidare är en av mina viktigaste källor avfattad med en subjektivitet i ordval och formuleringar, som innan man närmare granskat källan kan göra det naturligt att misstänka den även för

⁴ Som ett belysande exempel kan nämnas uppgiften ur Ehrensvärds dagbok på s. 125 i avh. om att han i slutet av juni 1938 önskat orientera chefen för marinoperationsavdelningen i försvarsstaben, Helge Strömbäck, om Ålandsfrågans läge. Notisen upptar en enda rad i avhandlingen, men ett resonemang kring skälen för och emot uppgiftens rimlighet — det är de förra skälen som jag funnit överväga — skulle ha krävt en halv sida.

förvanskning och sållning av fakta, fastän sammanhangen förvisso inte behöver vara så enkla. Kanske ligger det också nära till hands att tro att en författare lätt försummar kritiken mot källor som han själv dragit fram.⁵

I detta läge skulle det givetvis ha legat i mitt eget intresse om det nu blivit diskussion både om enskilda källors värde och om bestämda avsnitt i den framställning som jag givit. Det är ju bara genom preciserade invändningar av det slaget som jag kan få tillfälle att närmare motivera mina bedömningar.

Det kanske kan tilläggas att opponentera beretts goda förutsättningar för en sådan på konkreta enskildheter inriktad granskning. Fyra månader före disputationen fick de tillgång till avhandlingens första två tredjedelar i korrektur, och en månad i förväg ställde jag min samling avskrifter och fotokopior av det otryckta källmaterialet till deras förfogande. Därmed undanröjdes de rent praktiska svårigheter för en källkontroll på bred front, som i de flesta andra fall möter opponentera, när källmaterialet bara kan granskas i svåröverskådliga källserier i en rad offentliga arkiv eller när det av andra skäl i realiteten är omöjligt att gå igenom det.

Mot denna bakgrund är det givet att jag — för att nu återvända till utgångspunkten — inväntat Olof Ruins anmälan med stort intresse. Det är väl också naturligt att jag först fäster mig vid vad som *inte* återfinnes i den. Ruin upprepar att mitt källmaterial »inte tycks ha underkastats någon egentlig analys». Men han gör inget försök att påvisa att någon av de källor som jag använt skulle vara ovederhäftig. Inte heller söker han på någon enda punkt hävda att en noggrannare analys av källorna skulle leda till en annan tolkning av händelseförloppet än den jag givit.

⁵ Här finns f. ö. också ett reellt problem: kan man rimligen publicera ett systematiskt blottläggande av ovederhäftigheter, förvrängningar och affektladdade uttalanden i t. ex. en dagbok, som vederbörande inte själv låtit trycka eller deponerat i ett offentligt arkiv utan som man förmått honom att ställa till forskningens förfogande? Frågan förtjänar att ställas, även om den inte behövt bli aktuell för mig; ingen av de källor av denna typ som jag använt har haft den antydda karaktären och måst betecknas som oanvändbar. —

En självfallen sak är att det många gånger blivit omöjligt att företa den källgranskning som man skulle ha önskat därför att det behövliga materialet inte ställts till förfogande. Det skulle — för att nämna ett exempel — ha varit av stort intresse, om man med hjälp av de brev, som Wigforss skrev till Hägglöf och Quensel när han utarbetade kapitlet om hösten 1939 i sina *Minnen*, kunnat fastställa, hur mycket i skildringen som egentligen återspeglar hans egna ursprungliga minnesbilder i stället för dem som påverkats av vad Hägglöf och Quensel meddelat honom.

Däremot framför Ruin en rad andra synpunkter av varierande intresse, som här skall tas upp i hans egen ordningsföljd.

Ruin finner det märkligt att jag inte utnyttjat det finländska utrikesministeriets handlingar. Anledningen angav jag redan under disputationen men upprepar den nu. I Finland tillämpar man i första hand en 25-årsgräns för utrikespolitiskt material: yngre handlingar finns det inga utsikter att få ta del av, handlingar som är mellan 25 och 50 år gamla kan däremot göras tillgängliga. När jag började arbetet på doktorsavhandlingen på hösten 1961 kunde alltså materialet snart väntas bli åtminstone delvis möjligt att använda. Det visade sig emellertid att ett par finländska forskare gripit sig an med att behandla Ålandsfrågan i finländsk politik. Deras arbete ingick f. ö. som ett led i det forskningsprojekt kring nordisk allians- och säkerhetspolitik 1850—1950 som startats av Nordiska kulturkommissionens samarbetskommitté för internationell politik. Till det projektet kom på sätt och vis även min avhandling att bli anknuten. Det föreföll mig då rimligt att låta de finländska forskarna få bli de första att bearbeta åtminstone sitt eget lands officiella material och inskränka mig till att fullfölja tidigare kontakter från arbetet på licentiatavhandlingen med enskilda finländska politiker och militärer. Liknande hänsynstaganden brukar ju anses naturliga mellan forskare inom Sverige; och jag kan inte se något skäl att handla annorlunda i ett fall som detta.⁶ Snarare hade det väl varit förmätet om jag — efter att i praktiken ha fått monopol på de svenska UD-papperen och efter att ha samlat in det mesta av svenskt privat material och därtill en del finländskt — skulle ha gjort anspråk på att även få skumma av de intressantaste uppgifterna i det finländska UM-materialet.

Inte heller finner jag det motiverat om bristen på officiellt material från ett visst land skulle anses göra det omöjligt att gå in på vederbörande lands politik. Med den principen skulle inte mycket forskning om modern utrikespolitik bli möjlig, och den har ju inte heller tillämpats vare sig i Sverige eller utomlands. Naturligtvis får man vara beredd på att den framställning man ger kan bli reviderad. Den saken har jag ju också uttryckligen framhållit i mitt inledningskapitel.

Ruin anser att det officiella material som jag kommit över i en-

⁶ Den bästa utvägen hade naturligtvis varit om vi på båda håll fått tillgång till bägge ländernas UD-material. Tillämpningsföreskrifterna för det svenska materialet uteslöt dock detta.

skild ägo borde ha presenterats i källförteckningen. Det är ett begrippligt önskemål. Svårigheten är här den, att en förteckning över de c:a 1.200 dokumenten skulle ha blivit orimligt utrymmeskrävande utan att ändå kunna ge läsaren klarhet på den väsentliga punkten, nämligen i vad mån detta material täcker det som jag inte fått se i de officiella arkiven. En översiktlig redogörelse hade däremot varit möjlig att ge, även om läsaren då inte skulle ha fått preciserat vilka aktstycken inom de olika huvudgrupperna som jag kunnat ta del av. Att jag inte tillgrep den lösningen heller beror på att olika hänsyn kunde tala för att inte tydligare — d. v. s. mer provocerande — än vad som varit oundgängligt markera hur omfattande läckage det rört sig om. Det bör slutligen tilläggas att det — som Ruin f. ö. mycket väl vet — inte alls är på grund av någon »hemlighetsfullhet» från min sida som jag i fråga om en mindre del av dessa dokument, främst handlingarna i den s. k. krigsdagboken, varit förhindrad att ens för opponenterna tala om vem som tillställt mig materialet. Vederbörande hade helt enkelt satt detta som villkor. Jag beklagar förhållandet, och det bör understrykas att opponenternas kontrollmöjligheter på denna punkt blivit små. Å andra sidan har betydelsen av dessa handlingar överdrivits, framför allt i pressen men också hos Ruin. De väsentligaste delarna av dem har redan tidigare refererats i Günthers föredrag i Helsingfors och i Bohemans memoarer, båda skrivna med oinskränkt tillgång till UD:s material.

Vidare anser Ruin att jag mera borde ha utnyttjat protokollen från de formella Ålandsförhandlingarna. Det är svårt att bedöma den synpunkten, eftersom Ruin inte anger några aspekter som i så fall skulle ha tillkommit eller några moment i min framställning som skulle ha modifierats. Protokollen måste emellertid enligt min mening av flera skäl anses vara av begränsat värde. Såsom Ruin själv framhåller är det fråga om referat, icke ordagranna uppteckningar.⁷ De väsentliga avgörandena i Ålandsfrågan skedde icke under dessa

⁷ Som Ruin påpekar (not 2) är emellertid det indicium som jag anført för att protokollen måhända friserats inte hållbart. Den replikväxling som Ehrensvärd refererar återfinns i protokollet, vilket jag inte observerat. Det är alltså till följd av ett förbiseende som jag på denna punkt kommit att sätta Ehrensvärds anteckning framför protokollet. Förbiseendet är som Ruin framhåller särskilt fatalt med tanke på att Ehrensvärd tillskriver Sandler ett yttrande som enligt protokollet fällts av Undén. Visserligen är det i detta sammanhang mindre väsentligt vem på svensk sida som stod för repliken, eftersom det intressanta ligger i att den alls kunde behöva fällas; därmed bekräftas hur öppet finländarna visade sin tveksamhet inför den svenska truppinsatsen. Men det är värdefullt att Ruin kunnat påvisa ett av de mycket få fallen av misstag vid faktaåtergivning i Ehrensvärds anteckningar.

delegationsmöten, utan före dem; i huvudsak stadfäste mötena överenskommelser som redan träffats under hand. I den mån oavgjorda frågor togs upp i samband med mötena skedde det ofta — Ruin ger själv ett exempel — vid sidan av de formella överläggningar som protokollen täcker.

Ruin tycks vilja framhäva Kempffs officiella rapporter till försvarsministern som ett betydelsefullt komplement till hans handbrev till Adlercreutz. Det kan väl inte helt uteslutas att så skulle vara fallet, men samtidigt förefaller det ligga i sakens natur att det endast var till sin vän och kollega, och icke till försvarsministern, som Kempff oförbehållsamt kunde vidarebefordra nyheter och bedömningar av någon politisk relevans, i synnerhet sådana som gällde det svensk-finländska militära spelet bakom kulisserna. Den försiktigheten vore så mycket mera påkallad som militärattachéerna i då gällande instruktion beordrats att omsorgsfullt undvika att syssla med politik eller frågor av politisk art.

Besynnerligare blir Ruins argumentering när han kommer in på anteckningarna från enskilda nämndledamöter. Ruin uppger att de tre serierna anteckningar av Anderson, Bagge och Domö inte kan användas för inbördes kontroll, medan detta i själva verket varit möjligt för två eller oftast tre av dem vid ett tiotal sammanträden under 1939. Han meddelar — ungefär som om det vore en nyhet — att de tre ledamöterna förmodligen inte avsett att ge uttömmande referat av överläggningarna, en självklarhet som jag för säkerhets skull påmint om (s. 350). När Ruin kan tillföra diskussionen en värdefull uppteckning från ett nämndsammanträde som Undén givit honom, påpekar han inte det mest påfallande draget i detta nya vittnesmål, nämligen att det inte finns en stavelse i det som strider mot versionerna från Ivar Anderson och Ehrensverd. Med tanke på den misstro som Ruin annars låter framskynta mot dessa båda källor tycker man att det förhållandet kunde ha varit värt att understryka, när Ruin nu åstadkommit en ny kontrollmöjlighet. I stället tar Ruin upp en annan i och för sig väsentlig fråga, nämligen om det finns någon politisk tendens i urvalet av refererade anföranden hos Anderson, Bagge och Domö. Föga överraskande måste även han konstatera att frågan inte lär kunna avgöras förrän Undéns anteckningar blir tillgängliga i sin helhet. Undéns enda hittills kända anteckning ger inga nämnvärda hållpunkter för en sådan bedömning.⁸

⁸ Ruin understryker själv (not 11) hur osäker den enda iakttagelse han kan framlägga är, nämligen att Rasjön kan ha blivit utförligare refererad i Undéns än i högermännens anteckningar.

Ett par andra av Ruins synpunkter i detta avsnitt är däremot riktiga eller förståeliga. Han framhåller att jag borde ha uppgivit inte bara att källinnehavarna i några fall själva velat göra avskrifterna av sina anteckningar utan också i vilka fall så skett.⁹ Han anser också att det vid referaten av en debatt på grundval av flera källor borde ha lämnats långt noggrannare källhänvisningar; om jag fattat honom rätt menar han att det för varje persons uttalande, och väl också för varje särskild sats i uttalandet, skulle ha preciserats, i vilken eller vilka av källorna som satsen är belagd och om det finns några variationer i källornas formuleringar.¹⁰ Detta är natur-

Det bör i anslutning till Ruins resonemang i not 4 påpekas, att det referat av nämndmötet den 28 juli 1938 som jag givit på grundval av Andersons, Domös och Ehrensvärds anteckningar, omfattar tolv inlägg, varav tre ej återfinns hos Undén, bl. a. Sandlers och Ehrensvärds långa inledande föredragningar. Endast genom att Ruin av någon anledning inte räknar med dessa föredragningar, som naturligtvis är av avgörande betydelse för kännedomen om vad nämnden fick veta och därmed för hela dess ställning, kan han påstå att Undéns anteckning är den utförligaste. I själva verket är Andersons och även Ehrensvärds anteckningar mer omfattande.

Eftersom Ruin påtalar Andersons värdeomdöme om Åkerbergs inlägg den 28 juli kan det vara skäl att nämna dels att detta är det enda värdeomdöme som förekommer i hela serien anteckningar som Anderson gjort, dels att omdömet fälls om en ledamot som nu liksom vid det allra första nämndsammanträdet den 2 maj delade Andersons hållning till Ålandsprogrammet.

Till sist kan anmärkas att den innehållsmässiga skillnad mellan Undéns och Domös anteckningar som Ruin utreder framstår som ganska obetydlig även i Ruins egen sammanfattning. Bagges förord för ett svenskt deltagande i en eventuell permanent säkerhetsbesättning skulle om Undéns version är riktig ha kombinerats med tvekan om huruvida en säkerhetsbesättning över huvud vore nödvändig.

⁹ Det bör tilläggas att en av dessa tre källor, Åkermans dagbok, numera blivit tillgänglig för mig i original och att jag kunnat konstatera att de avsnitt jag tidigare fått var fullständiga och till alla delar överensstämmande med originalet.

De två övriga är Ericsons och Harald Wigforss' anteckningar. Däremot tycks Ruin ha missförstått läget beträffande Grandells redogörelse. Den handling jag åberopar i källförteckningen har givetvis varit tillgänglig i original; en annan sak är att Grandell inte låtit mig se de anteckningar som han stundom haft till grund för sin framställning. Det föreföll mig meningslöst att ange på vilka punkter Grandell uppgav att hans utsagor var baserade på anteckningar, eftersom jag inte haft någon möjlighet att kontrollera överensstämmelsen mellan anteckningarna och redogörelsen. Att det är fråga om en redogörelse av memoarkaraktär torde emellertid stå klart för envar som läser avhandlingen (t. ex. s. 12). Den är redigerad i anslutning till en lista med frågor som jag översänt men formar sig i realiteten till en rad tämligen fristående relationer. Dess neutrala titel gavs för att Grandell skulle kunna använda den även i andra sammanhang.

Vad gäller Åkermans anteckning 11/1 1936 finns det naturligtvis i hans likaväl som i de flesta dagböcker risk för att anteckningen införts i efterhand. Vad man kan konstatera är blott att intet i anteckningen tyder på att den skulle vara antedaterad och att Åkerman tvärtom uttryckligen brukade ange om han förde in en på detta sätt daterad anteckning ett par dagar i efterhand (jfr anteckningen 15/1 1938 om händelserna 12—13 jan.).

¹⁰ I not 6 uppger Ruin att Olof Olssons hos Ehrensvärd refererade uttalande vid nämndmötet den 28 juli skulle ha presenterats som ett ordagrant yttrande i avhandlingen (s. 81). Den som läser skildringen av mötet torde dock utan svårig-

ligtvis ett önskvärt system, men för var och en som tagit del av källmaterialet bör det vara uppenbart att en sådan detaljredovisning är ogenomförbar. Det rör sig om ett hundratal överläggningar, som ofta mycket utförligt refererats i ett flertal uppteckningar men som måste återges i komprimerad form. En redovisning av den art Ruin tänkt sig skulle spränga notapparaten. Påpekanden av skillnader mellan källorna måste begränsas till de väsentliga fallen, även om avvägningen naturligtvis blir svår.

Vidare är Ruin missnöjd över att man i en del fall behöver gå till noterna för att få klart för sig att en viss uppgift kommer från en andrahandskälla. Jag lämnar öppet om det verkligen är ett vedertaget krav att sådan information alltid måste lämnas i själva huvudtexten, även i de fall när man inte finner det behövligt för att markera att uppgiften kan anses osäker med tanke på innehållet eller uppgiftslämnaren. I det konkreta fall som Ruin tar upp — Thörnells överläggning med Hansson, Sandler, Sköld och Undén den 9 oktober 1939 — finns förvisso inget sådant behov; de informationer om överläggningen som Björk fått och antecknat passar väl in i den bild man ur andra oberoende källor får om vederbörandes hållning denna tid. Ruin ifrågasätter f. ö. inte heller Björks uppgifter — lika litet som någon av de andra berörda andrahandsuppgifterna — utan riktar sin anmärkning mot ett par andra punkter. Dels säger han att man »kanske kunde ha trott» att Björk personligen närvarit vid överläggningen, fastän det står angivet vilka som var närvarande och fastän det inte precis är någon närliggande tanke att major Björk skulle ha varit med vid en förtrolig konferens på denna toppnivå. Dels antyder Ruin att Björk inte skulle ha fått sina upplysningar direkt från Thörnell. Det är en synnerligen osannolik hypotes, eftersom Björk var Thörnells närmaste förtrogne och medarbetare (Rappe däremot hade bara några veckor tidigare knutits till försvarsstaben) och eftersom han annars i sina anteckningar påpekat om han någon gång — exempelvis vid frånvaro från staben — endast i andra hand fått uppgifter om Thörnells kontakter med regeringen (t. ex. på kvällen den 9, och då genom Rappe). Slutligen antyder Ruin att det skulle ta tid att fatta att det är på Björks dagboksanteckning 9/10 som redogörelsen bygger. Det skulle innebära att Ruin föreställde sig möjligheten att överläggningen den 9/10 skildrats i någon av de två andra källor som anges i samma not, nämligen Björks

het begripa att det är en berättande källa som citeras, icke talarens formuleringar. Det är ju få talare som omtalar sig själva i tredje person.

dagbok dagen *före* överläggningen, 8/10, eller det memorial som Thörnell överlämnade *under* överläggningen!

Det bör emellertid understrykas — för att nu sammanfatta kommentarerna till detta avsnitt i Ruins anmälan — att hans synpunkter inrymmer flera uppenbarligen riktiga anmärkningar, även om de konkreta exemplen inte alltid är lyckade. Det gäller både den alltför stora sparsamheten med upplysningar om källmaterialet och den väl långt drivna strävan att begränsa antalet nothänvisningar.¹¹ Förmodligen skulle det också ha varit klokt att inte nöja sig med att framhäva luckorna och snedbelastningen i källmaterialet i avhandlingens introduktion — om än aldrig så eftertryckligt — utan att också i själva framställningen upprepa dessa förbehåll för de annorlunda bedömningar av händelser och källor som nytt material i framtiden kan komma att motivera.

Flera andra av Ruins synpunkter vittnar däremot om en ganska märklig brist på förståelse för de rätt självklara svårigheter som möter ett avhandlingsarbete av den typ det här är fråga om. Det rör sig delvis om ett handicap som är oundvikligt om man över huvud skall behandla ett ämne ur modern svensk utrikespolitik: man måste finna sig i allehanda spärrar kring officiellt och privat källmaterial.¹² Dessa svårigheter tar Ruin till intäkt för att tala om »nonchalans visavi elementa i källurval». Det gäller vidare problem som är gemensamma för var och en som behandlar ett stort ämne på grundval av ett omfattande nytt material: det går inte att tillfredsställa i och för sig begripliga önskemål om detaljerad dokumentation, redovisad källanalys och explicita resonemang kring alla med hänsyn till källäget problematiska punkter i händelseförloppet. Det är angeläget att betona dessa självfallna ting, ty det vore olyckligt om sådana värderingar blev vedertagna som i praktiken skulle hämma forskning kring modern utrikespolitik och avskräcka forskare från att ge sig i kast med stora ämnen.

¹¹ Detta medför att ett av de i inledningen angivna motiven till den valda dispositionen av avhandlingen — att presentera ett svårtillgängligt källmaterial med en viss bredd — borde ha formulerats något annorlunda: det är de väsentliga faktiska uppgifterna i materialet som det genom denna disposition blivit möjligt att lägga fram någorlunda fylligt i den mån de fallit inom ramen för de tre huvudproblemen i avhandlingen.

¹² Det kan nämnas att det för åtskilliga uppgifter i avhandlingen finns ytterligare belägg som jag haft möjlighet att ta del av men inte att återge. Vidare har de sista månaderna fyra nya privata samlingar blivit tillgängliga för mig, som åtminstone på en del punkter skulle ha kunnat komplettera framställningen i avhandlingen, och det är givet att ännu mer material återstår. Av dessa och andra liknande skäl är det f. ö. troligt att det om ett eller ett par decennier blir motiverat att göra en reviderad version av avhandlingen.

Några av Ruins omdömen i detta avsnitt har mot den bakgrunden fått en formulering som ter sig rätt anmärkningsvärd. Det intrycket stärks när man tar hänsyn till två omständigheter. Den ena har tidigare berörts när jag understrukit Ruins oförmåga att påvisa ovederhäftighet hos någon av de källor jag använt eller peka på något fall där en skarpare källkritik skulle ha lett till en annan tolkning av händelseförloppet. Den andra avser den flagranta brist på källkritik som däremot Ruin själv visar på en av de tre punkterna — den sista av dem — i det avsnitt som nu skall behandlas, nämligen det parti där Ruin går in på en närmare diskussion av min framställning i sak.

2

Det är alltså på tre punkter som Ruin framför korrigeringar eller kompletteringar av den skildring jag givit. Det sker som redan antytts inte till följd av någon annan värdering eller tolkning av det källmaterial som jag tagit del av, utan på grundval av aktstycken i det finländska utrikesministeriet. Det gäller Ålandsfrågans begynnelsekede, Finlands hållning under Münchenkrisen samt frågan om vad Sandler sagt finländarna om Sveriges deltagande på Åland i ett krisläge.

Som framgår av Ruins skildring finns det inget spår i det svenska källmaterialet från det tidigare samtal mellan Holsti och Sandler om Åland i april 1937 som Ruin upptäckt.¹³ Ruin finner denna kontakt vara av stor vikt för bedömningen av rollfördelningen mellan militärt och civilt i Sverige, eftersom det inte var Thörnells utan Holsti som första gången förde Ålandsfrågan på tal med Sandler 1937. Ett par andra frågor — än så länge omöjliga att besvara — är emellertid av större reell betydelse.

Vilka krafter på finländsk sida stod bakom Holstis initiativ i april 1937? Holsti hänvisade själv inför Sandler till de finländska militära vederbörande, och frågan uppstår då i vilken kontakt dessa stod med sina svenska kolleger. Särskilt intresse knyter sig till översten A. J. Svensson,¹⁴ chef för den finländska generalstabens

¹³ Det är särskilt tillfredsställande att Ruin inte upprepar den ohållbara tolkning av Sändlers promemoria från april 1938 som han under disputationen anförde som stöd för att kontakten Sandler—Holsti i april 1937 skulle finnas antydd i svenskt källmaterial.

¹⁴ Svensson, som avled som generalmajor för åtskilliga år sedan, har inte efterlämnat några anteckningar i eget förvar från denna tid, då hans hem i Viborg förstördes under vinterkriget (uppgift i brev till förf. 22/3 1960 från fru Elna Svensson, Helsingfors).

utrikesavdelning, som redan 1933—34 förhandlat med Rappe och Ehrensvärd om Ålandsfrågan, varvid enligt vissa låt vara osäkra uppgifter Kökar—Lågsjärnlinjen skall ha berörts och sedan dess på finländsk sida uppfattats som en svensk linje.¹⁵ Under Hackzells tid som utrikesminister tycks Svensson ha varit dennes militära medarbetare i Ålandsfrågan.¹⁶ Precis samtidigt med Holstis framstöt vid samtalet med Sandler den 22 april 1937 kom Svensson till Stockholm på ett besök som ägnades åt samtal med svenska generalstabskolleger, sannolikt just om Ålandsfrågan.¹⁷

Hur tillkom Thörnells första promemoria i Ålandsfrågan i början av september 1937? Ruin framför tanken att den skulle vara resultatet av ett uppdrag att utreda frågan som Sandler givit när han i början av maj fått ett papper från Holsti. Som Ruin understryker kan slutlig klarhet inte nås innan ytterligare material blivit tillgängligt, men ett par omständigheter som talar mot Ruins hypotes bör påpekas, utöver de minnesbilder hos Thörnell och Ehrensvärd som Ruin nämner. Thörnells dagboksanteckningar, som är kortfattade och främst redovisar de viktigare sammanträffanden han haft, innehåller enligt vad Thörnell uppgivit över huvud endast två notiser om samtal med Sandler under tiden april—september 1937. Det gäller dels en ren artighetsvisit den 15 juli, då Thörnell efter sitt formella tillträde som försvarsstabschef uppvaktade Sandler när denne återvänt från sin semester, dels den konferens med Sandler och Hansson den 6 september då Thörnell lade fram sin första promemoria.¹⁸ Något samtal i maj—juni finns det alltså inga spår av, och det är kanske litet svårt att tro att Sandler skulle ha framfört ett så konfidentiellt uppdrag på annat sätt än muntligen eller att ett samtal i frågan inte skulle ha antecknats av Thörnell. Viktigare är

¹⁵ Jfr Ehrensvärds promemoria för Adlercreutz i juni 1938 (avh. s. 41) samt Kempffs brev till Ehrensvärd 1/4 1938* (avh. s. 407). Brevet berör ett samtal med chefen för generalstabens operationsavdelning, överste Airo, om risken att den svenska hållningen vid dessa tidigare kontakter skulle återopas som något slags »svensk expertlinje Kökar—Lågsjärn» under de officiella Ålandsförhandlingar som just förestod när brevet skrevs: »Han beaktade till fullo våra synpunkter, men ansåg icke risken vara stor för att Holsti skulle säga något farligt. Talesättet trodde han ha uppkommit vid refererandet av innehållet i ett papper från Svenssons underhandlingar i Stockholm 1933 eller 1934, alltså en Svensson-PM, där det talades om en svensk ståndpunkt. Alla papper med ursprung från Axel Rappe och Dig lågo i Airos skåp och han försäkrade, att ingen annan än han ens sett dem i original.»

¹⁶ Det telegram från Hackzell 9/5 1936 som Ruin citerar i not 8 a slutar med uppmaningen: Informera Svensson.

¹⁷ Avh. s. 44.

¹⁸ Uppgift till förf. från Thörnell 18/2 1964, bekräftad 26/1 1965 efter en förnyad genomgång.

emellertid att Thörnells promemoria inte innehåller någon som helst antydning om att ha tillkommit på Sänders uppdrag. Det brukar ju annars höra till de taktiska grundreglerna för försvarsledningen i Sverige att försöka ge ett slags politisk legitimation åt sina initiativ i känsliga frågor genom att knyta an dem till uttalanden eller åtgärder från de politiskt ansvarigas sida.

Vad gäller den finländska hållningen under Münchenkrisen hävdar Ruin att den finländska generalstaben varit lika inställd som sitt lands regering på att hålla Sverige underrättat om Finlands aktioner och få till stånd försvarssamarbete med svenskarna på Åland. För egen del har jag inte tagit någon ställning till denna fråga i avhandlingen, endast påpekat att man på svensk militär sida var orolig över sina finländska kolleger avsikter (s. 86, 90 f.). Det är emellertid troligt att Ruin har rätt, även om det förefaller diskutabelt att fälla kategoriska omdömen om stabens intentioner enbart på grundval av vad den skrivit till regeringen. Det gäller särskilt som skrivelsen avgivits gemensamt med försvarsrådet, vilket ju kan betyda att den mera avspeglar inställningen hos rådets ordförande Mannerheim än hos de generalstabsofficerare som kunde tänkas få ett avgörande ord i ett akut krisläge.

Den invändning Ruin riktar mot min framställning gäller nu snarare en annan sak. Ruin menar att man på svensk militär sida inte tycks ha försökt ta kontakt med sina finländska kolleger för att förmå dem att avstå från överilade handlingar. Det framgår dock av ett handbrev från Kempff till Ehrensvärd den 24 september att de i telefon diskuterat frågan om gemensamt svensk-finländskt uppträdande på Åland, och Kempff tillägger: »Fattar väl vilken sträng Du vill att jag skall spela på, och gör allt vad jag kan i den vägen i fortsättningen.» Den 29 september rapporterar Kempff att han dagen före under upprepade samtal med överste Melander (chef för finländska generalstabens utrikesavdelning) fått löfte att denne skulle framhålla för sina kolleger i staben att intet fick göras utan underrättelse till Sverige. Den 29 hade Kempff ånyo utmålat för Melander de framtida konsekvenserna för Sveriges hållning till Finland om finländarna agerade på egen hand i fråga om Åland.¹⁹

¹⁹ Kempff till Ehrensvärd 24/9 38* och till Adlercreutz 29/9 38*.

Ruin påtalar (s. 27) ett par i avh. återgivna uppgifter, som tyder på mer långtgående avsikter på finländskt militärt håll än blott en egenmäktig truppöverföring. Det bör förtydligas att uppgiften från Airo är grundad på en genomgång av generalstabens arkiv; vad gäller kostnadskalkylen 15/9 1938 för befästningar även på fasta Åland har emellertid inte dess diarienummer angivits i Airos brev så som skett med vissa andra av de handlingar som han återoppar.

Även Ruins försök att påvisa en skillnad i informationsnivå mellan försvarsstaben och UD under Münchenkrisen synes vara löst grundat. Det första och viktigaste av de meddelanden från finländska UM som Ruin presenterar som exempel på »kommunikationer över huvudet» på de svenska militärerna — Holstis avi på morgonen den 29 om en framställning om svensk medverkan på Åland — vidarebefordrades i själva verket omedelbart per telefon av Boheman till Ehrensvärd (dennes dagbok 29/9). Att de bekräftande detaljmeddelanden, som kom senare under dagen och som Ruin räknar upp, inte antecknats av Ehrensvärd tillåter givetvis inga slutsatser. Det var ju en dagbok han förde, inget telefondiarium.

Slutligen diskuterar Ruin ett motiv för finländarnas reserverade hållning mot det svenska engagemanget på Åland, nämligen deras ovisshet om Sveriges vilja att medverka till Ålands försvar i ett kritiskt läge (s. 32 ff.). Det kanske bör påpekas att jag givetvis i avhandlingen framhållit den betydelse som finländarna bör ha tillmätt denna ovisshet, som ju förutom Åland (s. 76 f.) även gällde vid hot mot Finland i dess helhet (s. 394 f.). Vad som tillkommer hos Ruin är dels några citat ur handlingar i finländska UM:s arkiv, som ytterligare bekräftar förhållandet, dels en utläggning kring Sandler's »dubbelhet» som på denna punkt skulle ha tagit sig uttryck i att han uttalade olika saker inför olika fora och särskilt framställde utsikterna till ett svenskt inskridande på Åland på ett »ganska annorlunda» sätt för finländarna än för sina egna landsmän.

Mot denna tes talar en rad ovedersägligt belagda yttranden av Sandler till finländarna, av vilka Ruin själv relaterar ett par. Ändå anser han sig kunna lägga fram sin tes. Det sker främst på grundval av en nyfunnen uppteckning av överste Airo om ett uttalande som Sandler gjort till de finländska delegaterna den 31 juli 1938. Som Ruin nämner har jag berört uttalandet i avhandlingen (s. 77), ehuru jag ansåg att det enda referat som jag hade tillgängligt — ett brev den 1 augusti 1938 från en annan av delegaterna, Paasikivi — var alltför vagt för att tillåta några slutsatser. Paasikivi understryker också själv att han är osäker både om uttalandets formulering och om dess reella betydelse. Ruin tvekar emellertid inte att utan några reservationer skjuta fram Airos uppteckning av vad Sandler sagt, trots att den är skriven två dagar efteråt av en officer, som dels behärskade svenska dåligt, dels knappast kan förutsättas ha någon träning i att uppfatta politiskt-diplomatiska nyanser, särskilt väsentliga hos en sådan vän av intrikata formuleringar som Sandler. Inte

heller tycks Ruin ha ägnat någon uppmärksamhet åt att Airo låter Sandler fälla flera och mer kategoriska uttalanden än Paasikivi, som åtminstone kunde svenska, var erfaren förhandlare och skrev sin rapport en i stället för två dagar efteråt.

Ännu viktigare är emellertid att man inte ens vet hur den fråga från Airo var formulerad som Sandler svarade på. Enligt en dagboksanteckning av Ehrensvärd den 30 juli 1938 förklarar Airo vid en överläggning samma kväll med Ehrensvärd, Adlercreutz och Björk att han tolkade det svenska förbehållet om bägge ländernas neutralitet så, att de svenska stridskrafterna skulle *dragas bort* (min kurs.) vid neutralitetskränkning eller anfall (rimligen underförstått: mot Finland). Att döma av denna version — som är återgiven i avhandlingen (s. 77) men som Ruin valt att nonchalera — skulle alltså frågan ha gällt hur Sverige skulle reagera om Finland anfölls *efter* det att svenska trupper förts över. Ett beslut att icke draga tillbaka förband som en gång sänts över är självfallet något helt annat än ett beslut att föra över trupper fastän man fortfarande är helt oengagerad. Det bör observeras att det var genom Ehrensvärd som Sandler blev orienterad om Airos tolkning strax före den lunch där Sandler gjorde sitt uttalande.²⁰ Det är alltså inte omöjligt att frågeställningen för Sandler blev den av Ehrensvärd angivna, och om Ruins översättning är riktig finns det f. ö. inte ens i Airos egen uppteckning något som hindrar den tolkningen, lika litet som i Paasikivis brev.

Inte heller tycks Ruin ha observerat att Paasikivi icke ens nämner Sinders uttalande när han i ett långt resonemang i ett annat avsnitt av sitt brev tvärtom låter förstå, att utsikterna till ett svenskt beslut om truppöverföring över huvud vore ovissa — ovissa alltså även i lägen som var mycket *mindre* riskabla än dem för vilka Sandler enligt Ruin skulle ha *garanterat* ett beslut om inskridande. Och ändå är det just detta som Ruin utan märkbar tvekan förutsätter i sin tes om vad Sandler sagt och vilket läge hans ord avsett: Sandler skulle ha utställt ett slags garanti för att de svenska statsmakterna skulle fatta beslut om en truppöverföring i det mest riskabla läge som över huvud kunde tänkas — när Finland redan angripits av Sovjet. Den tesen är givetvis av sådan art att den kräver en helt annan analys, både källkritisk och realkritisk, än vad Ruin presterat.

En annan recensent, professor Sten Carlsson, har framfört en rad avvikande tolkningar av sammanhangen i Ålandsfrågan.²¹ Det kan

²⁰ Ehrensvärds dagbok 30/7 1938.

²¹ SvD 27/11 och 11/12 1964.

vara skäl att tillfälligt lämna Ruins anmälan och belysa några av Carlssons teser.

Carlsson vänder sig mot att jag betraktat Ålandsplanen som ett medel att länka in Finland på samarbetet med Sverige i stället för med Tyskland. Argumenten för denna tolkning betecknar han utan motivering som »tämmligen svaga». För egen del framför han hypotesen att de finsknationella och tyskorienterade kretsarna i Finland skulle ha sett planen som ett medel att driva in både Sverige och Finland på Tysklands sida i ett krig mot Sovjet. Det enda stöd han anger för sin tanke är att Tyskland godtog Ålandsplanen. Därvid glömmar Carlsson att tyskarna hade starka betänkligheter mot just det inslag i Ålandsplanen som öppnade möjlighet till svensk medverkan i Ålands försvar. Det var bland annat i förhoppning om att finländarna när det kom till kritan inte skulle be om någon svensk truppöverföring som tyskarna till sist ansåg sig kunna acceptera planen (avh. s. 141 ff.). Carlssons hypotes blir än mer absurd mot bakgrunden av att det ju var de finsknationella och tyskorienterade krafterna i Finland som bekämpade tanken att Sverige skulle medverka till Ålands försvar. Liksom tyskarna önskade de ett försvar för Åland, men ett *finskt* försvar. Det kan slutligen vara värt att nämna, att större delen av den svenska tyskvänliga opinionen gjorde sitt bästa för att stjälpå Ålandsplanen och i stället riva upp en konflikt med Finland genom att aktualisera kravet på Ålands återförening med Sverige. Det var ju den linje som drevs av den s. k. Ålandskommittén med bland andra redaktörerna Nils Flyg och Fritz Lönnegren samt professor Gottfrid Carlsson som företrädare.

Carlsson polemiserar också mot min analys av den valsituation som ålänningarna försattes i när de skulle taga ställning till förslaget i Ålandsplanen om åländsk värnplikt. Carlsson anser det utan vidare självklart att ålänningarna bäst försvarade sina intressen som nationell minoritet genom att motsätta sig värnpliktsförslaget. Så enkelt var det naturligtvis inte. Carlsson framhåller själv vilka goda skäl ålänningarna hade till oro för en permanent förläggning av en finländsk truppstyrka till fasta Åland. Men han förbiser att det var just för att undvika detta som man på svensk sida fann det nödvändigt att ålänningarna själva påtog sig militärtjänst; endast så kunde man göra det överflödigt att använda värnpliktiga från Finlands fastland för den permanenta beredskapsstyrka som krävdes på Åland. Att det här rörde sig om ett gemensamt svensk-åländskt intresse är uppenbart och bestyrks f. ö. av att finländska regeringen

inte alls var särskilt angelägen att införa åländsk värnplikt. Inte heller den betecknande omständigheten här Carlsson observerat. I stället ägnar han sig åt att jämföra ålänningarnas hållning med slesvigdanskarnas motstånd efter 1864 mot att tjänstgöra i den preussiska armén. Den parallellen är så falsk som gärna kan tänkas. Det räcker med att påpeka att Finland gentemot Sverige förbundet sig att endast låta ålänningarna tjänstgöra i ett separat åländskt landskapsvärn, som uteslutande fick användas inom Åland och som skulle ha svensktalande befäl och svenska som undervisnings- och kommandospråk.

Vidare talar Carlsson om en »utbredd militär skepsis» mot Ålandsplanen på grundval av något som han uppger sig ha inhämtat i min avhandling: att en rad prominenta officerare (Jung, Friis, Strömbäck, Stig H:son Ericson och Charles de Champs) skulle ha varit skeptiska eller kritiska mot Ålandsplanen av militära skäl. Något sådant har jag givetvis inte påstått. En helt annan sak är att en rad av de nämnda officerarna var motståndare till ett led i Ålandsplanen, nämligen den svenska truppöverföringen, i en särskild situation, nämligen på hösten 1939. Det finns inget belegg för att de under den tidigare period då Ålandsplanen utarbetades skulle ha stått kritiska till den och framför allt inte att de i så fall skulle ha vägletts av militära motiv.²² Vad särskilt gäller Ericson bör påpekas, att han tvärtom i sin militära studie från 1939 rekommenderade de försvarsåtgärder som ingick i Ålandsplanen. Såvitt man nu kan bedöma gällde detsamma för den andre framträdande marinofficeren i försvarsstaben, Helge Strömbäck, även om han tidigare, i 1936 års annorlunda styrkeläge i Östersjön, framfört tanken att Åland skulle kunna försvaras med blott sjö- och luftstridskrafter.²³ Det är bara en enda av de officerare Carlsson nämner, marinchefen Charles de Champs, som redan från början motarbetade Ålandsplanen. Hans motiv kan inte klarläggas med visshet,²⁴ men säkert är att Carlssons

²² Denna punkt synes vara den enda där Ruin lätit sig vilseledas av Carlssons argumentering (s. 11).

²³ Strömbäck uppgav vid samtal med förf. 20/2 1959 att det avgörande motivet för att han tillstyrkt Ålandsplanen varit att man därmed skulle kunna spärra av Bottenhavet för främmande sjöstridskrafter. Strömbäck's närmaste medarbetare i försvarsstaben, Hammargren, angav vid samtal med förf. 12/3 1959 att Strömbäck delat Hammargrens egen positiva inställning till Ålandsplanen.

²⁴ I avh. (s. 126 f.) har jag påpekat dels det marina särintresset att få dominera försvaret av Åland och kunna åberopa det åliggandet som stöd för sina fartygsbyggnadskrav, dels de Champs' irritation över att marinstaben inte inkopplats på Ålandsfrågan, dels slutligen hans åsikt att Sverige i stället borde kräva att återfå Åland. De Champs' politiska inriktning belyses i någon mån

egen hypotes är förfelad: motsättningarna mellan marin- och försvarsstaberna skulle enligt Carlsson vara en »spegling av djupgående åsiktsskillnader med internationell räckvidd under Maginotlinjens storhetstid». Vad Maginotlinjen har att göra med de föreslagna tre kustartilleriforterna på Lågskår, Björkör och Kökar torde förbli Carlssons hemlighet.²⁵

Carlsson uppehåller sig utförligt vid försvarsfrågans behandling under 1930-talet och gör gällande att det skulle föreligga en av mig förbisedd motsättning mellan den svenska försvarsmaktens svaghet och det militära engagemang som Ålandsplanen förutsåg. Att Sveriges försvar var svagt är ju en truism, som möjligen kommit något i skymundan i avhandlingen genom att jag — såsom framhållits i förordet — måst avstå från att behandla även försvarsfrågan 1937—40. Men den inkonsekvens mellan försvarspolitik och Ålandspolitik som Carlsson framställer som en självklarhet är inte något axiom. Rent militärt sett var ju läget det, att en relativt begränsad insats för Åland, så att inloppet till Bottenhavet kunde spärras, bland mycket annat betydde att försvaret av Norrland underlättades och att marinen befriades från att behöva engagera sina knappa resurser för neutralitetsvakten i Bottenhavet. Särskilt när det gällde marinen var det alltså snarare den militära svagheten som man fick en möjlighet att lindra genom ett i förhållande till effekten föga krävande Ålandsföretag.

En annan sak är att den allmänpolitiska situationen i ett givet läge kunde vara sådan, att de militära fördelarna fick offras med

också av de informationer från partidagen i Nürnberg som han ansåg påkallat att föra vidare till Per Albin Hansson (se dennes uppteckning 1/11 1938 i Arbetarrör. Arkiv).

Det är svårt att avgöra hur representativ De Champs var för det vapenslag han ledde när han tog ställning i Ålandsfrågan. Sannolikt hade det varit motiverat att göra en reservation på denna punkt i avhandlingen.

²⁵ På ett annat ställe säger Carlsson att jag borde ha analyserat problemet om Ålands strategiska betydelse. Det har emellertid förefallit mig klokast att avstå från lekmanamässiga diskussioner av de komplicerade militärtekniska frågor som därvid är utslagsgivande (navigeringsförhållandena i Ålandsskärgården, luftlandsättningsmöjligheterna, Ålands lämplighet som bas för vidare aktioner mot Roslagen, etc.). — Hur stor risk man löper genom att ge sig in på diletteriska funderingar på området illustreras ju i Carlssons artikel inte bara genom satsen om Maginotlinjen utan också när han vill framställa Ålandsplanen som omotiverad därför att ingen attackerat Åland mellan 1856 och 1938. En generell svensk stabsplanering efter den principen skulle onekligen ge märkliga resultat.

Vidare anser Carlsson att jag inte borde ha nöjt mig med att påpeka Ehrensvärds dubbla motiv för sitt handlande i Ålandsfrågan (stråvan att skydda Åland och att sammanknyta Sveriges och Finlands försvarskrafter). Jag borde också ha upplyst läsaren om vilket motiv som var det primära för honom. Hur Carlsson tänkt sig att en sådan avvägning skulle kunna göras nämner han inte.

hänsyn till den ökade risken att dragas in i krig via Åland. När man i Ålandsplanen gjort ett svenskt ingripande beroende av beslut i varje särskilt fall, var det bl. a. just med hänsyn till en sådan eventualitet, som ju också enligt regeringsmajoritetens bedömning förelåg i oktober 1939. Både för det avgörandet och för non-interventionspolitiken under vinterkriget spelade emellertid försvarets tillstånd en mycket mindre roll än vad Carlsson låter förstå — det var helt andra hänsyn som dominerade, i första hand en grundläggande strävan att hålla Sverige utanför kriget som hade mycket litet att göra med försvarets tillstånd.²⁶

3

Ruins bemödanden att belägga pro-sandlersk tendens i avhandlingen har resulterat i en rad omdömen som kräver en kommentar.

Det bör till en början påpekas att Ruin inte tycks ha observerat att den pro-sandlerska tendens som han vill finna strider mot en parallell tendens som han också tycker sig spåra, nämligen en alltför litet förstående skildring av finländarnas hållning och motiv vid samarbetet med Sverige. Den som verkligen velat framställa Sandler's Ålandspolitik i gynnsammaste dager skulle naturligtvis tvärtom ha försökt ge välvilliga förklaringar till att hans politik inte alltid mötte gensvar i Finland, så att inte läsaren frestades tro att den byggde på en felbedömning av opinionsläget i Finland.

Den anti-finländska tendensen vill Ruin belägga på två sätt. Dels utvecklar han det tidigare berörda motiv till finländarnas hållning som bestod i deras ovisshet om Sveriges beredskap att verkligen delta i Ålandsförsvaret i ett krisläge. Detta motiv, som Ruin uppger att jag underskattat, har jag som tidigare påpekats uttryckligen framhållit i avhandlingen. Dels vill Ruin framställa den finländska misstron som delvis motiverad av att Sandler uttalade sig mer löftes-

²⁶ Inte ens när det gäller de militärer — främst vapengrenscheferna och deras medarbetare — som avrådde från svenskt engagemang på Åland hösten 1939 är saken så enkel som Carlsson anger. Carlsson avvisar andra bevekelsegrunder än hänsyn till försvarets svaghet, stödd på det uttalande av Jung om arméns operationsoduglighet som återgivits i avh. (s. 188). Det är emellertid ganska tydligt att vederbörandes hållning också påverkades av politiska hänsyn och dessutom av det dåliga samarbetet mellan försvarsstaben och vapengrensledningarna, som lett till att Thörnell i det längsta sökt hålla dem utanför Ålandsfrågan. Därtill bidrog även notoriska personliga samarbetssvårigheter, skärpta av den kamp för att värja sina positioner mot den expanderande försvarsstaben som vapengrenscheferna vid denna tid förde. Saken framgår tydligt i flygvapenchefens dagboksanteckningar. Det kan vara skäl att citera vad han skriver om Jungs nyss berörda uttalande där försvarets svaghet sattes i centrum: »Talet om arméns operationsduglighet eller icke är nonsens» (Friis' dagbok 14/10 1939).

rikt för finländarna än för sina landsmän om utsikterna till en svensk insats på Åland. På vilken svag grund den tesen vilar har redan visats.²⁷

Vad gäller den pro-sandlerska tendensen är Ruin orolig för att citaten ur Ehrensvärds dagbok skulle suggerera läsaren att se händelserna med dennes ögon. Ruin tycks lyckligen ha undgått faran, som väl knappast är så stor; den motsatta reaktionen — irritation över en så tvärsäker deus ex machina — förefaller vara lika sannolik. Ruin har också sammanställt några spridda uttalanden om Ehrensvärd, som får motivera omdömet att han blivit framställd som »något av en hjälte» i avhandlingen (s. 18). Ser man närmare efter finner man att det rör sig om karakteristiker som inte lär bestridas av någon som följde spelet. Några av dem är avsedda att peka på ett par psykologiskt intressanta problem, om vilka mycket vore att tillägga, nämligen Ehrensvärds relationer till Sandler och Mannerheim — två herrar som hade åtminstone den likheten att de normalt inte var lätta att påverka.

Ruin tror också att jag genom källmaterialets proveniens kommit att underdimensionera synpunkterna från de mot Sandlers politik skeptiska ledamöterna i utrikesnämnden. Särskilt vänder han sig mot att jag talat om Rasjöns resignerade anslutning till Sandlers program och Olssons status-quo-ståndpunkt. Den uppteckning av Undén från mötet den 28 juli 1938 som Ruin skaffat fram bekräftar emellertid denna bild för det avgörande sammanträdet del.²⁸ Det gäller även vad jag sagt om Rasjöns och Olssons ringa förmåga att utforma motförslag, exempelvis ett alternativ som inte inkluderat något svenskt engagemang men ändå tillgodosett försvarssynpunkterna för Åland; en sådan lösning kunde f. ö. antas väcka större förståelse på finländsk sida än Sandlers förslag.

Verkligt missvisande blir Ruins omdömen om min framställning av Sundbloms och ålänningarnas politik. Det är icke så att Sundbloms motiv diskuteras med stöd av hans samtida motståndare; så är fallet blott med ett par av det dussin troliga motiv som jag lägger

²⁷ Slutligen är Ruin också betänksam över det omdöme jag faller om Holsti. Det är en karakteristik som skulle kräva en särskild avhandling för att belägga i detalj. Här kan bara hänvisas till vad som blev offentligen bekant i Finland om hans agerande i den s. k. Yöntilä-affären eller om omständigheter kring hans avgång. Hans oskicklighet som företrädare för den finländska ståndpunkten i Ålandsförhandlingarna framgår t. o. m. i de officiella protokollen; särskilt betecknande är episoden under förhandlingarna i maj, då han gjorde gällande att kustartilleribefästningar behövdes på fasta Åland mot ubåtar och hydroplan!

²⁸ Jfr också Rasjöns egna uttalanden i memoarerna (Från bondetåget till samlingsregeringen, s. 197 f.) och i riksdagen i mars 1939 (AK:s prot. 1939 nr 20, s. 33).

fram. Det är vidare endast några specificerade led i hans offentliga argumentering (väl att skilja från hans motiv) som betecknas som icke alldeles konsekventa resp. absurda, och de omdömena finns det ingen anledning att ändra. Satsen om vad ålänningarna själva »borde» inse ingår i de tänkbara förhandsberäkningar om ålänningarnas reaktion hos den svenska utrikesledningen som jag diskuterar och är icke något omdöme från min sida. Uttalandet om ålänningarnas attityder tycks vara olyckligt formulerat, eftersom det kunnat tolkas som uttryck för överlägsenhet mot ålänningarna. Men det är icke något nonsens att med några ord vilja antyda den uppenbara betydelsen för ålänningarnas hållning till värnplikten av sådana faktorer som deras gamla en-garde-ställning mot den finländska staten, deras erfarenheter av tidigare besvärande militariseringar och deras mångåriga vakthållning kring varje bokstav i dokumenten från 1920—22, däribland Ålandskonventionen. — Slutligen bör tilläggas att om synpunkterna från Sundbloms tidning »Åland» inte upptar mycket utrymme i avhandlingen så beror det på att dess argumentering var föga varierande. Det vore intressant att höra vilken oredovisad synpunkt i »Åland» som Ruin anser spelade en sådan roll för Sundblom att den borde ha nämnts.

Den »pro-sandlerska tendensen» visar sig alltså vara en bräcklig tes, till den del Ruin inte bara påpekar det självklara att nytt källmaterial i framtiden kan ge åtskilligt att tillägga, både i fråga om »negativa» drag i Sändlers politik och »positiva» i hans motståndares. Om å andra sidan någon tror sig kunna utläsa ur avhandlingen att dess författare personligen har förståelse för flera sidor i Sändlers politik, så kan nämnas — till det intresse saken kan ha — att detta är riktigt. Men om man därutöver vill ta steget att tala om en »pro-sandlersk tendens» eller t. o. m. »partiskhet», som Ruin på ett ställe gör, då krävs att man kommit att betrakta den rakt motsatta värderingen av Sandler i tidigare litteratur som normgivande. Vilken grad av objektivitet mot Sandler som Ruin själv iakttar torde f. ö. ha framgått av hans sätt att lägga fram sin tes om Sändlers dubbelhet mot finländarna.

4

Ruin beklagar att jag inte oftare jämfört min egen version med den som lämnats av tidigare forskare. Det är en förståelig synpunkt, och i efterhand är jag själv tveksam om jag följt rätt princip när jag i så stor utsträckning avstått från att ställa min framställning i

relation till vad som förut varit bekant. Det är klart att det skulle ha varit mycket lätt att inleda praktiskt taget varje kapitel med en redogörelse för tidigare versioner och sedan ägna sig åt att revidera dessa. Man skulle därmed — för att nämna några exempel — ha gjort kapitlet om Ålandsfrågans förspel till en korrigerings av Lönnroths skildring av tidpunkt för och orsaken till Sänders omsvängning, eller kapitlet om Ålandsplanen och stormakterna till en kritik av Lönnroths sätt att framställa tyskarna som anhängare av Ålandsplanen och ryssarna som så konsekvent negativa under våren 1939 att Sänders optimism ter sig ofattbar. Avsnittet om Ålandsfrågans läge under sommaren och förhösten 1939 skulle ha formats till ett vederläggande av Max Jakobsons framställning, kapitlet om avgörandena i oktober 1939 som en polemik mot H. A. Olssons uppsats och partiet om februarikrisen 1940 som en revidering av Olle Nymans framställning av Günthers och Hanssons roll, etc.

Att jag inte tillgripit denna uppläggning beror i någon mån på att den lätt kräver större utrymme än vad som är motiverat av dess sakliga värde. Främsta anledningen är emellertid att det kan anses litet väl enkelt att kritisera tidigare forskare för att de delvis letts på fel väg, när orsaken främst är ett otillräckligt källmaterial. På rätt många punkter, huvudsakligen i Lönnroths arbete, rör det sig visserligen om synpunkter som kommit bort och sammanhang som feltolkats trots att de rätta förhållandena framgått av det material som vederbörande haft tillgång till. När jag ändå funnit det riktigast att så gott som enbart påtala direkta sakfel och placera sådana påpekanden i notapparaten, i stället för att — som Ruin önskat — gå in på en »sammanfattande kritik» av Lönnroth, beror det på att Lönnroth själv i efterskriften till sin bok framhållit att hans arbete inte syftat till mer än att ge en första kartläggning av händelseförloppet.

Ruins resonemang kring avhandlingens omfattning och disposition berör som han själv framhåller en rad ständigt återkommande problem, som det kan vara av intresse att få belysta från två olika utgångspunkter. Nu hänger Ruins synpunkter i detta avsnitt intimt samman med hans uppfattning om beslutsprocessen i utrikesfrågor och om gränsdragningen mellan statskunskap och historia. Det gör det svårt att diskutera problemen var för sig, men ett par av Ruins synpunkter på dispositionen kan behandlas separat.

Ruin anmärker att intressanta händelser eller uttalanden i det kronologiska partiet inte alltid blir påpekade och analyserade redan i det sammanhang där de redovisas.

Det är alldeles riktigt att jag ansett det onödigt att ständigt framhäva den signifikans som enskilda fakta har för de frågeställningar som angivits i bokens inledning. Läsaren vet vilka problem som de anförda fakta är till för att belysa eller besvara: makten över utrikespolitiken, opinionsutvecklingen hos de ledande samt de reella förutsättningarna för den svensk-finländska samverkan, så som bl. a. det diplomatiska spelet belyser dem. Det är möjligt att jag underskattat svårigheterna att associera fakta med problemen. Å andra sidan är det svårt att tro — för att nu ta ett par exempel — att den som läser avsnittet om Münchenkrisen inte utan pekpinna skulle lägga märke till förskjutningen i Undéns hållning till Ålandsplanen, eller att läsaren inte skulle fatta vilken relevans för problemet om utrikesnämndens ställning som skildringen av omständigheterna kring dess sammanträden på sommaren 1938 har. Skulle någon till äventyrs missa poängen så fattar han den i varje fall när han ser de väsentligaste händelserna och uttalandena insatta i sitt problemsammanhang i slutkapitlet.

Vad sedan gäller den angränsande frågan om den brist på förlöpande analys — till skillnad från kortfattade påpekanden — som Ruin påtalar är det likaså riktigt att sådant som har oskiljbart sammanhang med de genomgående problemen icke analyseras förrän i slutkapitlet. Det är obestridligen en olägenhet, i synnerhet om Ruin skulle ha rätt när han talar om läsarens svårigheter att ens förknippa fakta med frågeställningarna. Men samtidigt skulle det uppenbarligen bli alltför tröttande och leda till en mängd upprepningar om man — för att nu anknyta till de tidigare exemplen — vid varje ställningstagande av Undén analyserade eventuella förändringar och diskuterade deras orsaker, eller om man vid varje stadium i Ålandsfrågans behandling dissekerade utrikesnämndens roll och anledningarna till att den blev så som den blev. Sådana analyser bör sparas till slutkapitlet och föras med hela det tidigare skeendet som underlag. Däremot kan naturligtvis en mängd speciella delproblem som är möjliga att avgränsa diskuteras inom ramen för det kronologiska avsnittet. Så har skett exempelvis med varu- och krigsmaterieförhandlingarna 1936—38 och med interventionsfrågan under vinterkriget, vilken krävde en rätt omfattande systematisk analys. Det är för övrigt av den anledningen som det är missvisande att tala

---

om en 15 %-ig systematik och ännu mer att mäta proportionen analys efter slutkapitlets omfång.

En given fördel med den valda dispositionen är att slutkapitlets analyser inte behöver belastas med redogörelser för de förlopp som exemplifierar resonemangen. Det räcker med korta hänvisningar i stället för de utförligare skildringar som med en annan uppläggning lätt kunde ha gjort systematiken tungrodd, i varje fall om händelseförloppen skulle ha klarlagts på ett inte alltför otillfredsställande sätt.

Därmed är vi emellertid inne på Ruins förord för en renodlat systematisk disposition. Förslaget har som jag själv framhållit i avhandlingens introduktion flera uppenbara fördelar, som ju f. ö. indirekt belysts när jag nyss diskuterat olika nackdelar med den uppläggning som valts. En systematisk disposition skulle emellertid också ha betydande olägenheter, som i detta fall har förefallit mig alltför stora. Ruin gör inget försök att förneka att läsarens bild av händelseförloppet skulle bli oklar om det sönderstyckades på tre plan, från vilka han på egen hand fick kombinera de fakta som tillsammans klargör utvecklingen om man vill få ett grepp om hur den verkligheten tedde sig. Inte heller bestrider Ruin att det grundläggande sammanhanget mellan förloppen på de tre planen lätt skulle gå förlorat — hur grundläggande detta samband är behöver sålunda inte utvecklas, och förhållandet står ju f. ö. klart om man tänker sig in i de konkreta fallen. Lika uppenbart är att en systematisk disposition — såsom redan antytts — i praktiken skulle leda till en betydligt snävare framställning av de olika delarna i händelseförloppet, alldeles bortsett från uppsplittringen på olika nivåer. Med den disposition som valts undviker man dessa enligt min mening avgörande svagheter. Det skall emellertid än en gång understrykas att man obestridligen samtidigt går miste om den koncentration och överskådlighet som man kunde ha nått genom en rent systematisk uppläggning eller genom en radikal nedskärning av de kronologiska partierna till förmån för de systematiska.

Ruin anser emellertid inte den berörda avvägningsfrågan vara något problem, på vilket mer än en lösning skulle kunna vara försvarbar. Han menar att mitt val fört mig bort från statskunskapens till historiens domäner. Så enkel är dock inte saken. Den systematiska uppläggningsen är givetvis den enda riktiga, om man applicerar sina frågeställningar på ett område där själva händelseförloppet redan tidigare i huvudsak utretts eller där det över huvud

---

taget inte finns ett laddat skeende av sådan oomtvistlig betydelse att det är angeläget att få det klarlagt. Ingen av dessa förutsättningar förelåg i detta fall. Ruin anser sig ändå kunna fastslå att detta inte borde ha haft någon betydelse — uppgiften att (som Ruin formulerar saken) »rekapitulera händelseförlopp» kan tryggt överlämnas till historikerna; om en statsvetare påtar sig den så ägnar han sig åt något som »svårligen i reell mening kan betecknas som statskunskap».

Ruins tes aktualiserar frågan om det är önskvärt eller möjligt att i nuläget föra över till historikerna en stor del av de uppgifter som traditionellt spelar en betydande roll för svensk statsvetenskaplig forskning. Det är en fråga som naturligtvis inte kan diskuteras ingående i detta sammanhang. Det kan räcka med att erinra om riskerna med en sådan operation i ett läge, där vi ännu 1965 icke har sett en enda doktorsavhandling i historia som behandlar ett svenskt ämne från vårt eget sekel, och i en situation, där en mängd väsentliga händelseförlopp — väsentliga för vår förståelse av modern svensk politik — återstår att klarlägga med den bredare målsättning och uppläggning som enligt Ruin inte längre skulle ha någon plats inom ämnet. Enligt min mening är en pragmatisk och odoktrinär inställning till gränsproblemet mot historien påkallad. Avvägningen mellan de bägge olika uppläggningar som vi här diskuterat bör alltså inte bli opåverkad av historikernas intresseinriktning och deras — som man kan hoppas — i framtiden ökade benägenhet att behandla ämnen ur vår modernaste historia. En oklar gräns mellan statskunskap och historia är ingen påtaglig olägenhet, och vi lär f. ö. inte komma ifrån problemet ens om vi följer Ruins rekommendation; det finns ju som bekant också historiker som tillämpar systematisk disposition även där de bedriver pionjärforskning om ett händelse-späckat skede och uppläggningsen leder till schematiseringar och förenklingar. Många historiker skulle nog dessutom vilja förlägga gränsproblemet till ett helt annat plan än det dispositionsmässiga.

Det bör väl slutligen också tilläggas, att det kriterium som Ruin angav för sina dispositionsprinciper — »fördjupandet av vår kunskap om det politiska livets villkor» — ju ingalunda står i någon exklusiv relation till den uppläggning som Ruin betraktar som den enda försvarliga. Till det målet bidrar enligt min uppfattning exempelvis en undersökning som fått en form, som dels möjliggör att väsentliga utrikespolitiska händelseförlopp får en sammanhållen, någorlunda allsidig och fyllig belysning, dels också tillåter att den ständiga

---

växelverkan mellan det diplomatiska spelet och de inhemska aktörernas åsiktsutveckling och inflytelsemöjligheter klart framträder.

Därmed är vi framme vid frågan om beslutsprocessen. Ruin framlägger i körthet en modell för hur beslutsprocessen enligt hans mening borde undersökas. Modellen framställs som självklar, fastän den veterligen aldrig tillämpats vid studier av utrikespolitiska beslutsprocesser och fastän standardverken på detta specialområde — både Snyder och Frankel — lägger en långt större betoning på kärnan av officiella beslutsfattare och deras närmaste omgivning. Ruins modell är emellertid så vagt skisserad att det är omöjligt att få grepp om dess värde annat än på grundval av de mera konkreta resonemang som han för.

Vilken inriktning Ruin skulle ha velat ge undersökningen av Finlandsfrågan i svensk politik framgår med stor klarhet. Det är framför allt pressen han riktar in sig på och vill se utnyttjad från skilda synpunkter.

Ruins övervärdering av pressen är särskilt markant när det gäller vinterkriget. Det är visserligen riktigt att regeringen och den trånga kretsen av informerade personer under de sista sex veckor av kriget, då interventionsfrågan verkligen var aktuell, stod under tryck från en aktivistiskt sinnad del av pressen. Men väsentligare är att den samtidigt medvetet stålsatte sig mot att låta sig påverkas i sin bedömning av interventionsfrågan, i stället för att — som Ruin uppger — ta hänsyn till pressopinionens tryck. Hur skulle f. ö. någon annan attityd vara möjlig, när pressdiskussionen på avgörande punkter ägde rum under helt andra förutsättningar än övervägandena inom regeringen? Den öppna debatten fördes intill vinterkrigets sista dagar under intryck av att Finlands existens stod på spel, medan statsråden, som kände till de sekreta fredsförhandlingarna, hela tiden visste att det »bara» var Karelen och Hangö det gällde.²⁹

²⁹ Denna diskrepans i informationsnivå antyddes i flera statsrådsanföranden redan under själva kriget (avh. s. 316), och efter Moskvafreden underströks den ännu tydligare. Günther talade inför publicistklubben den 16 mars 1940 om det äntligen avlyftade »tvånget att försöka dölja så betydelsefulla faktorer för lägets bedömande, att deras åsidosättande ger en felaktig färgning av helhetsbilden». Han underströk att det var en utrikesministerns skyldighet att i ett kritiskt läge hemlighålla faktorer som kunde vara skadliga att tala om offentligen men tillade att han under krigets senare del ofta haft känslan att »alla resonemang om Finlandsfrågan fördes från oriktiga förutsättningar, därför att fredsmöjligheterna — som ju inte var vår hemlighet utan Finlands — icke ens fick antydast». Vidare betonade Günther vilken betydelse som spelet från västmakternas sida haft för frågans bedömande (manus till talet i UD:s arkiv,

Detta skapade det grundläggande svalget mellan de informerade och de oinformerade, men det är givet att skillnaden i fråga om tillgängliga faktiska informationer var mycket betydande också när det gällde ett par andra av de frågeställningar Ruin tar upp, såsom uppfattningen om Finlands militära läge och om stormakternas intentioner. På den sista punkten fanns en bedömning av särskild vikt, som svårligen kunde vidarebefordras till pressen men som stod klar åtminstone för utrikesledningen: sambandet mellan å ena sidan engelsmännens intresse för den svenska järnmalm, å andra sidan deras iver att ingripa i Finland via Kiruna eller att driva Sverige till intervention och därmed sätta oss i ett sådant beroende av import från England att vi snart kunde förmås inställa malmleveranserna till Tyskland.³⁰

»Informationsgapet» var exceptionellt stort under vinterkriget, sannolikt större än vid något annat tillfälle under världskriget, och det är självklart att detta starkt reducerar pressdebattens intresse både som faktor i beslutsprocessen och som medel att belysa aktörernas motiv. Det är nonsens när Ruin påstår att ett sådant konstaterande skulle innebära att man generellt utdömer studium av pressen i samband med analyser av hur beslut kommer till. Däremot innebär det att en detaljanalys av argumenteringen i pressen av den typ Ruin tänkt sig icke blir någon nödvändighet för vinterkrigets del, allra minst mot bakgrunden av det mycket betydande arbete den skulle kräva. Vad man har skyldighet att ge läsaren är en bild

HP 1 Af, vol. XCI). På den punkten fanns emellertid även efter kriget skäl till en viss diskretion, och ännu i riksdagsdebatten den 1 april 1940 klargjorde Günther i ett meningsutbyte med Ohlin att han inte kunde bemöta vissa av dennes synpunkter på västmaktspolitiken därför att invändningar lätt skulle få karaktären av anklagelser mot utländska makter (FK:s prot. 1940 nr 18, s. 86).

I frivilligfrågan var däremot läget delvis ett annat, och en analys av pressargumentationen i den frågan skulle — låt vara att den blev mycket svår att avgränsa från interventionsdebatten — vara av större relevans. Här liksom på andra punkter kvarstår emellertid den icke oväsentliga frågan om resultaten skulle stå i proportion till det arbete som skulle krävas och som rimligen skulle inkräkta på undersökningen av frivilligfrågans behandling i de beslutande instanserna.

³⁰ Naturligvis var man inom pressen — som Ruin mycket riktigt antyder — medveten om att järnmalmfrågan som sådan var aktuell; egendomligt vore det annars, eftersom frågan uppmärksammats redan före världskriget. Den saken är emellertid av föga intresse i detta sammanhang. Vad som betyder något är järnmalmfrågans samband med interventionsfrågan, både den engelsk-franska interventionen och den svenska. Även om jag inte gjort någon systematisk genomgång av pressen utan endast använt mig av klippssamlingar, låt vara mycket omfattande sådana (Finlandskommitténs och — mindre grundligt — Utrikesdepartementets och Statens informationsstyrelses), så vågar jag hävda att det förstnämnda sambandet blev mycket litet observerat och det sistnämnda ej alls.

dels av det tryck från en sektor av den svenska opinionen och dess företrädare i pressen som regeringen utsattes för och som naturligtvis påverkade dess uppträdande mot riksdag och allmänhet, dels också av det stämmningsläge och den argumentation i grova drag som präglade denna opinion. Det har jag också gjort i avhandlingen (s. 272 ff., 315 ff., 323 f.).

I Ålandsfrågan var läget annorlunda, och den argumentationsanalys av pressen som Ruin skisserar skulle ha betydligt större relevans än när det gäller vinterkriget.³¹ Två stora frågetecken återstår dock. Man undrar om verkliga debatten i utrikesfrågor i något nämnvärt antal tidningar förs så öppenjärtigt i ömtåliga frågor, så reflekterat och medvetet och på ett så sofistikerat plan som Ruin förutsätter när han gör upp sin frågelista om stormaktsintentioner, egna målsättningar och strategier etc. Man frågar sig om inte underlaget blir ytterligt bräckligt för de argumentationskedjor som Ruin vill konstruera, och om det inte är ännu mera äventyrligt att förutsätta att dessa kedjor skulle kunna användas för att belysa den hållning som politikerna i regering och riksdag intog.

Ungefär samma slags svårigheter möter naturligtvis för den »fixering» av de politiska partiernas allmänna »värderingar, attityder och föreställningar i fråga om utrikespolitik» som Ruin lätt förebrående konstaterar att jag inte verkställt i avhandlingen. Samtidigt börjar man gripas av ett annat slags skepsis, när man hunnit så pass långt i Ruins föreskrifter för hur en utrikespolitisk beslutsprocess skall undersökas. Med tanke på Ruins höga krav på omsorgsfull underbyggnad och dokumentation av alla enskildheter i avhandlingen avvisar man tanken att han endast tänkt sig något slags tentativa konturteckningar av partiernas utrikespolitiska profiler när han framför sin sista berörda rekommendation. Uppenbarligen är det något långt mer genomarbetat han begär. Vi är då uppe i ämnen för ett halvt dussin doktorsavhandlingar, och man frågar sig var gränsen går för vad Ruin begär av *en* avhandling. Ännu är den dock ingalunda uppnådd: Ruin vill ha en analys av »svenskt militärväsende med dess speciella organisationsstruktur, dess spänningar mellan försvarsgrenar och grupper inom en och

³¹ Det bör för säkerhets skull påpekas att Ruin naturligtvis tar miste när han uppger att jag endast skulle ha gått igenom Helsingforsbeskickningens klipparkiv. Som angivits i avh. (s. 417) har jag dessutom granskat bl. a. de omfattande Ålandsdossiererna i UD:s pressklipparkiv och gått igenom Dagens Nyheter och dess pressgrannespalter (f. ö. också Svenska Dagbladet och Social-Demokraten, ehuru inte så grundligt att det kunde åberopas).

samma försvarsgren; dess skiftande strategiska tänkande», etc. etc. Här når Ruins linje sin kulmen: meningen är tydligen att den avhandlingsförfattare som inte fått tillgång till de militära stabernas arkiv till allt annat också skall röja upp jättefältet av svensk militärpolitik under 30-talets slut.

Den inställning som här kommer till uttryck är av intresse från främst två synpunkter.

Den ena gäller värderingen av vad som är väsentligast att klarlägga när man studerar en utrikespolitisk beslutsprocess. Ruin tycks ha sitt recept klart: det är i första hand pressen som man skall gripa sig an med för att försöka fixera partiernas allmänna utrikespolitiska attityder och den argumentation som fördes i de speciella frågor som blev aktuella. Att det med den målsättningen skulle vara svårt, för att inte säga omöjligt, att samtidigt inom ramen för en avhandling ägna de beslutande instanserna tillräcklig uppmärksamhet synes inte bekymra honom nämnvärt. Den tanken förefaller vara honom främmande, att en prioritering av forskningsuppgiftens olika delar kunde vara motiverad, så att man — såsom jag angivit i avhandlingens introduktion — koncentrerar sig på de politiska instanserna jämte vissa expertgrupper både när det gäller beslutsprocessen och opinionsutvecklingen och endast i andra hand berör pressdebatten, då med det begränsade syftet att försöka komma åt dess påvisbara effekt för de beslutandes handlande. Den tanken är honom tydligen så främmande, att han i en sådan uppläggning ser ett uttryck för att författaren skulle närma sig Wright Mills' berömda teorier om den regerande eliten som opererar i ett *vacuum*.

Den andra synpunkten gäller de krav man kan ställa på en avhandling. Ruins kritik mot den begränsning av uppgiften som jag stannat för och hans påpekanden av vad som borde ha inkluderats bekräftar på ett slående sätt det intryck av brist på realism som framträtt redan i andra avsnitt av hans anmälan. Han kritiserar luckorna i källmaterialet, kräver den noggrannaste dokumentation för varje detalj i skildringen, begär en omfattande redovisning för den källkritiska analysen och beklagar att författaren inte utförligare jämfört sina resultat med föregående forskares. Slutligen rekommenderar han alltså en gigantisk utvidgning av forskningsuppgiften.

Vad Olof Ruin har givit i sin anmälan är i och för sig av det största värde. Han har dels sammanställt en mängd önskemål om källmaterial och källredovisning som en avhandlingsförfattare gör

klokt is att hålla i minnet, även när han inser att det inte går att förverkliga dem alla. Han har vidare på ett ytterst fängslande sätt dragit upp konturerna till ett inspirerande och angeläget forskningsprogram, tillräckligt stort för att sysselsätta åtminstone ett halvt dussin doktorander. Det är bara skada att han inte låtit detta vara en sak, bedömningen av en enskild avhandling en annan.

REPLIK PÅ ETT GENMÅLE

Av docent OLOF RUIN, Stockholm

Statsvetenskaplig tidskrifts redaktör har frågat mig om jag i min tur vill replikera på Krister Wahlbäcks långa och energiska genmäle på mina reflexioner kring hans avhandling. Det gör jag gärna. Jag skall dock inte på nytt dröja vid vår olika inställning när det gäller den statsvetenskapliga forskningen inriktning. Jag skall inte heller uppehålla mig vid skillnaden mellan ett historiskt och ett statsvetenskapligt betraktelsesätt. Det bör dock understrykas att jag aldrig sagt eller menat, såsom Wahlbäck av någon anledning tycks tro, att denna skillnad skulle ligga i val av dispositionstyp. Den ligger — bortsett från skillnader i val av sakområden — i statsvetenskapens större inriktning på typologisering och generalisering. Jag skall slutligen inte heller uppehålla mig vid de pioniärkänslor Wahlbäck tydligen känner sig buren av när han presenterar sig som en vägröjdare för historiker av facket in i ett nytt och okänt sekel. Dessa känslor ter sig onekligen något opåkallade.

Denna replik skall i stället koncentreras till de fyra punkter, som jag förmodar att Wahlbäck uppfattar som de tyngst vägande i sitt genmäle: 1) min »brist på realism» i fråga om de krav som kan ställas på en avhandling, 2) min »överbärdning» av pressen, 3) min »oförmåga att påvisa ovederhäftighet» i källmaterialet samt 4) min »flagranta brist på källkritik» i en konkret fråga som gällde relationerna mellan Sverige och Finland.

1) *Bristen på realism.* De krav som kan ställas på en avhandling och de prioriteringar vid insamlingen av fakta som självfallet alltid måste göras är beroende av de frågeställningar — hypoteser, teorier, modeller etc. — som en forskare uppställt för sig. Svagheten i Wahlbäcks avhandling, enligt mitt sätt att se, är framför allt att han vid sin insamling, bedömning och behandling av ett stort material inte försökt att vare sig för sig själv eller för sina läsare uppställa klart fixerade frågeställningar. Denna svaghet försvårar naturligtvis också

---

ett meningsfullt utbyte av åsikter om begränsningar och utvidgningar av forskningsuppgiften.

Alltnog: jag har vid uppställande av mina s. k. krav fått utgå från den mycket vaga syftesbeskrivning som finns i avhandlingen och nu upprepas i genmälet. Även utifrån denna vaga målsättning ter sig de krav som självfallna som Wahlbäck i slutet av sitt genmäle velat uppfatta som orealistiska: att försöka presentera vad tidigare forskare nått för resultat i kartläggningen av ett på nytt undersökt skeende, att på något sätt försöka placera enskilda personer i ett händelseförlopp, i detta fall en grupp militärer och politiker, i relation till de större enheter som de samtidigt är delar av samt slutligen att föra ett öppet redovisat källkritiskt resonemang. I den mån dessa krav ter sig övermäktiga att uppfylla är den enda lösningen att inskränka själva sakområdet för forskningsuppgiften. Jag tror, som jag redan antydde i min uppsats, att Wahlbäcks avhandling — eftersom han tagit till sin uppgift att i detalj rekapitulera ett händelseförlopp — hade vunnit i önskvärt djup om han begränsat sig till en enda Finlandsfråga, förslagsvis Ålandsfrågan.

2) *Prässen*. Wahlbäck har gjort sig skyldig till två missförstånd vid sin läsning av vad jag skrivit i min uppsats (avsnitt 3) om »aktörer» och press.

Det ena missförståndet är hans i och för sig älskvärda påstående att jag skulle ha försökt konstruera — om också i all korthet — en modell för undersökningar för utrikespolitiska beslut. Jag har endast velat understryka två skäligen banala saker. För det första att man, om man vill studera ett besluts tillkomst, bör starta med att fixera dem som man vill uppfatta som spelets primära aktörer. För det andra att man, om dessa aktörer uppfattas vara enskilda personer, inte helt bör bortse från de större enheter som dessa personer är delar av — låt vara att man för den skull inte kan använda sådana av pluralistiska betraktelsesätt färgade mallar som ter sig rimliga vid studium av intresseladdade inrikespolitiska frågor, t. ex. vid studium av fördelningspolitiska frågor av olika typ.

Det andra missförståndet är att Wahlbäck tror att jag menar att en undersökning i Finlandsfrågan i svensk politik nödvändigtvis måste koncentreras på pressen. Jag skall gärna medge att det förefaller mig kunna skrivas ett par avhandlingar kring denna fråga som, med något olika frågeställningar, i huvudsak bygger på pressmaterial. Det väsentliga i detta sammanhang är emellertid att även med den målsättning som förefaller ha varit Wahlbäcks måste, såvitt jag

förstår, tidningar och tidskrifter komma mer in i blickfältet, för att vi skall undgå den nu givna och missvisande bilden av ett skeende i ett vacuum. Pressen ger som sagt inte bara material som underlättar den önskade inplaceringen av de enskilda personerna i sina större enheter utan speglar också det allmänna opinionsläge i vilket de verkar. Detta läge är givetvis av synnerlig vikt att få belyst, antingen man säger, som Wahlbäck gör i sitt genmåle apropå vinterkriget, att de enskilda politikerna »medvetet stålsatte sig mot att låta sig påverkas», eller som jag säger »handlade under ett dubbelt tryck», d. v. s. mellan utlandet och den inhemska opinionen.

3) *Källkritiken*. Ett genomgående tema i Wahlbäck's utförliga försvar för sin källbehandling är att jag — och många med mig — inte kan och bör kritisera honom för bristande källanalys, när vi inte samtidigt visar att de källor han använt sig av är »ovederhäftiga». Det uppfattas som vår uppgift att visa att han har fel, inte hans att övertyga om att han har rätt. Vi ombeds — om vi inte kan slå honom på fingrarna med direkta felaktigheter av typ Ehrensvärds dagbok/protokollen från Ålandsförhandlingarna — hysa förtroende för hans källbehandling. Detta skall vi göra samtidigt som han så gott som aldrig öppet redovisar en diskussion om olika tolkningsmöjligheter av ett källäge, trots att källorna domineras av dagboksanteckningar och brev. Samtidigt som han försyndar sig mot elementära källredovisningsprinciper. Samtidigt som han tydligen inte förstått — och fortfarande inte tycks vilja förstå — att källanalys är något betydligt mera än att blott försöka avgöra om direkta fakta är sanna eller falska, typ x har mött y, y har skrivit ett brev till x. Källanalys är också och framför allt — det känns nästan genant att behöva framhäva det — att med utgångspunkt från fixerade frågeställningar över huvud bedöma graden av användbarhet av ett insamlat material: präglas det av ensidighet som kan locka till snedvridning av perspektiven, präglas det av tendenser och värderingar som kan innebära att vissa händelser och vissa personers aktivitet underdimensionerats och missförståtts etc. etc.¹

¹ Wahlbäck hävdar i polemik mot mig, apropå användbarheten av de insamlade anteckningarna från utrikesnämnden, att Ivar Andersons, Bagges och Domös anteckningar kunnat användas för inbördes kontroll »för två eller oftast tre av dem vid ett tiotal sammanträden under 1939». Det är beklagligt att han inte nu, samtidigt som han fäller detta generella omdöme, passade på tillfället att — till vägledning för kommande forskare — reparera tidigare försyndelser och specificera de sammanträden där dessa kontrollmöjligheter inte existerat ens för år 1939. (Här bortses då från den större och besvärligare frågan om dessa tre ledamöters anteckningar över huvud, även om de hade varit lika utförliga,

Slagsidan i Wahlbäcks källmaterial har enligt min mening lett till två beklagliga konsekvenser. Den ena konsekvensen — en övervärdering av militärt i förhållande till icke-militärt — försöker Wahlbäck i sitt genmäle tona ner. Det är i och för sig mänskligt, även om han naturligtvis måste förstå att t. ex. mycket av hans resonemang i kapitlet om Ålandsfrågans förspel urholkats i och med att det visat sig att den svenska utrikesledningen var informerad om diskussionerna kring Ålands befestande långt tidigare än Wahlbäck förmodat.² Den andra av mig påtalade konsekvensen av källmaterialets beskaffenhet — en pro-sandlersk tendens i så måtto som Sandlerpolitikens motspelare blir snålt behandlade — vänder han sig däremot mycket bestämt emot. Jag känner endast behov att gå i svaromål på den punkt där han uttrycker sig särskilt kraftigt, d. v. s. i fråga om min kritik av hans skildring av den finländska positionen.

4) *Sverige — Finland.* Min kritik av Wahlbäck när det gäller finländarna är att han smyger in värderande omdömen om deras ställningstagande utan att ha — eller kunna ha med tanke på hans ensidiga källmaterial — en uppfattning om deras olika bevekelsegrunder och motiv. Det är bl. a. ett obestriddigt faktum att man på finländsk sida under Ålandsförhandlingarnas förlopp känt en äkta och inte för yttre bruk tillrättalagd ovisshet om Sveriges intentioner. Nästa fråga är då om denna ovisshet endast bottnade i finländsk ovilja och oförmåga att fatta i och för sig klart givna besked från

kan anses erbjuda en tillräckligt allsidig bild av förhandlingarna, eftersom samtliga tre ledamöter tillhörde ett och samma parti.)

Jag tänker t. ex. på det viktiga utrikesnämndssammanträdet 2/6 1939, refererat hos Wahlbäck på s. 160—161, då regeringen meddelade att den beslutat dra tillbaka Ålandspropositionen och eventuellt i en framtid sammankalla urtima riksdag. I not 51 (s. 424) säges redogörelsen vara baserad på Ivar Andersons, Bagges och Domös anteckningar. Bagges anteckningar från detta sammanträde begränsar sig emellertid endast till några stolpar för hans eget inlägg samt till ett referat av vad Rasjön sade. I Ivar Andersons anteckningar finns förutom dessa två endast anföranden av Sandler, Åkerberg och honom själv nämnda. Domö slutligen har utöver dessa fem anföranden även referat av Tjällgren, Undén, ett andra anförande både av Bagge och Sandler, Per Albin Hansson och Konungen, d. v. s. de sex sistnämndas yttranden — några av dem f. ö. direkt citerade i texten — finns endast belagda i en privat uppteckning.

² Det för deltagare i en polemik vanliga greppet att gilda över eller missförstå motståndarens anmärkningar använder sig Wahlbäck av på ett litet irriterande sätt i fråga om militärerna och Münchenkrisen. En av mina reflexioner i detta sammanhang var att den militära ledningen inte tycktes vara lika väl informerad om de finländska planerna under krisen som den politiska. Jag hänvisade till Kempffs brev veckorna efter krisen och till en PM av Ehrensvärd skriven 30/9. Samtidigt framhöll jag att Ehrensvärd 29/9 dock fick veta att Holsti besökt Sandler. Wahlbäck svarar inte med att diskutera Kempffs brev eller Ehrensvärds PM utan med att förklara att Ehrensvärd fick veta 29/9 att Holsti besökt Sandler och att detta visar att mitt påstående om olika informationsnivåer är »löst grundat»!

svenskt håll om vidden och begränsningen i det tänkta svenska engagemanget eller om det också fanns en medveten och politiskt betingad oklarhet i den svenska intentionsredovisningen. Den senare möjligheten ter sig enligt min mening av två skäl ganska trolig, alldeles oavsett om den kan beläggas eller ej. Det ena och mindre väsentliga skälet är den typ av politiker, som Sandler själv enligt Wahlbäcks förtjänstfulla analys måste anses ha varit: d. v. s. en politiker som finner själva oklarheten och dubbelheten i utrikespolitiska uttalanden tjänlig både av taktiska och principiella anledningar. Det andra och väsentligare skälet är den utomordentligt svåra balansgång som »Sandler-gruppen» fick beträda, när den under skepsis både på hemmaplan och i Finland försökte inaugurera en ny politik. I min förmodan att förhandlare, som måste gå en sådan balansgång, kan finna sig föranlåtna att betona och uttala olika saker inför olika fora ligger självfallet inte, såsom Wahlbäck förefaller ha trott, någon moralisk fördömelse.

Denna min förmodan tycker jag mig ha funnit bestyrkt genom två finländska vittnesmål. Det ena vittnesmålet är alltså den i min uppsats nämnda rapporten (s. 34) till Finlands utrikesministerium från den finländske officeren Airo. Han kan under Ålandsförhandlingarna sägas ha varit Ehrensvärds finländska motsvarighet. Det andra vittnesmålet är ett brev från Paasikivi till statsminister Cajander, av vilket kopior skickades både till Tanner — och via Tanner kommit Wahlbäck tillhanda — och till Finlands utrikesministerium. Det kan, eftersom jag i min uppsats direkt citerade Airos rapport, vara skäl att även ord för ord återge det avsnitt i Paasikivis som berör den episod Wahlbäck och jag tvistar om:

»I enlighet med Dina direktiv tog vi inte under förhandlingarnas gång upp frågan vad som skall menas med uttrycket att Finland och Sverige måste förbli »neutrala». Av Holsti har Du hört att Sandler under den sista lunchen som sin egen åsikt framhöll att det skulle vara »orimligt» (ordet »orimligt» är återgivet på svenska i Paasikivis brev liksom i Airos rapport) om den överenskomna ordningen upphörde att verka just i den situation för vilken den är utformad — någonting i denna riktning. Detta Sandlers uttalande vid matbordet var nog glädjande att höra och det har naturligtvis någon betydelse. Men det blev inte protokollfört. Mannerheim talade i dag igen om denna sak och han samtalade om den även med greve Ehrensvärd, som han träffade i dag. De hade övervägt hur saken kunde fås officiellt bekräftad. Ehrensvärd hade uttryckt den meningen, att jag i ett officiellt brev skulle berättas vad jag hört, men det går inte för sig eftersom ett sådant brev

inte binder någon. Mannerheim funderade på ett sådant tillvägagångssätt att Finlands regering skulle vända sig genom mig, sin officiella representant, till Sveriges regering med anhållan om att få en vederbörlig förklaring. Detta skulle man kunna tänka sig, men för min egen del kan jag inte nu säga något mera bestämt.»

Det är klart att man inte på grundval av dessa två rapporter kan sluta sig till den exakta ordalydelsen i Sändlers uttalande. Något sådant har jag inte heller velat påstå. Det är emellertid också klart att flera finländska delegater, vilkas uppgift var att intensivt ge akt på de svenska representanterna, fäst sig vid ett yttrande av Sandler, vilket de uppfattat som en modifiering av det s. k. neutralitetsvillkoret. Jag insisterar därför på att vi i dessa finländska vittnesbörd måste anse oss ha ett belägg för förmodan att detta villkor betonades med olika styrka inför olika fora och därmed också bidrog till att stärka den ovisshet på finländsk sida visavi de svenska intentionerna som jag velat understryka. En god bild av denna ovisshet ger ju f. ö. också Paasikivis brev.

Ett ytterligare tecken på att de svenska representanterna — om inte Sandler själv så hans närmaste medarbetare — uttryckte sig med skiftande betoningar kan man f. ö. finna just i den dagboksanteckning hos Ehrensvärd från 30/7 1938, som Wahlbäck tror att jag »valt att nonchalera». Wahlbäck påpekar på grundval av denna anteckning att den fråga Airo tycks ha ställt till Ehrensvärd, Adlercreutz och Björk inte var om svenskarna över huvud skulle avstå från att komma till Åland om Finland angreps utan om svenskarna, efter det de redan etablerat sig på Åland, skulle dra sig tillbaka om Finland hamnade i krig. Ehrensvärd antecknar i sin dagbok att han och hans kolleger svarade Airo på detta sätt: »Vi framhöll alla det vansinniga i denna tolkning, men utan att kunna övertyga honom och frågade varför inte Sandler tillfrågats.» Det finns inga belägg för och det ter sig ytterst osannolikt att Ehrensvärd och hans kolleger skulle ha varit beredda att med samma styrka hävda denna inskränkning i neutralitetsvillkoret t. ex. inför de tveksamma i utrikesnämnden. Wahlbäck utesluter tydligen inte heller, eftersom han för in denna fråga i diskussionen om vad Sandler kan ha sagt vid lunchen, att Sandler själv kan ha gett ett svar liknande Ehrensvärds och de andra officerarnas. Och då skulle vi tydligen vara ense, Wahlbäck och jag, om att även Sandler under detta ömtåliga förhandlingsläge visat en benägenhet att betona och uttala olika saker i olika sammanhang.

OM KOMMUNALA NÄMNDERS STATUS

Av *socionom UNO SIMM, Borås*

Under våren 1964 genomfördes en undersökning rörande kommunala nämnder och förtoendemän.* Syftet var att belysa den institutionella ramen för den kommunala verksamheten, att beskriva hur gällande lag rörande nämndorganisationen kommit att tillämpas och att analysera rekryteringen av förtoendemän. I den föreliggande rapporten redogöres för en av frågeställningarna, nämligen förekomsten av olika status hos de kommunala nämnderna.

1. Undersökningen.

Undersökningen hade som utgångspunkt en uppsättning preciserade hypoteser, vilka formulerats i huvudsak på grundval av författarens personliga erfarenheter av kommunal verksamhet. I en av hypoteserna antogs, att de skilda kommunala nämnderna har olika status i det kommunala livet. Det antogs finnas en rangskala med kommunalnämnd och byggnadsnämnd högt upp på skalan och med de sociala nämnderna långt ner.

Med hänsyn till att mycket få studier tidigare företagits inom ämnesområdet och då någon speciell undersökningsmetodik ännu ej utprovats, ansågs det mindre välbetänkt att försöka åstadkomma en för hela landet representativ utredning. En annan utväg syntes vara att låta undersökningen omfatta ett sammanhängande geografiskt område. Efter olika överväganden utsågs Sjuhäradsbygden till undersökningsområde.

1.1. Undersökningsområdet.

Sjuhäradsbygden är det gemensamma namnet för häraderna Bollebygd, Gäsene, Kind, Mark, Redväg, Veden och Ås i Västergötland.

* Undersökningen genomfördes för proseminarieuppsats vid statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet under ledning av professor Jörgen Westerstahl.

Området omfattar huvudparten av södra delen av Älvsborgs län, och det sammanfaller så när som på en kommun med Älvsborgs södra valkrets vid andrakammarvalen.

Bygdens näringsliv har sedan gammalt ett starkt inslag av textil- och konfektionsindustrier, vilka ej enbart är förlagda till städer och större tätorter utan är på ett för bygden karaktäristiskt sätt spridda i relativt små enheter i mindre tätorter och på rena landsbygden. Över huvud taget domineras bygdens näringsliv av stadsnäringarna. Jordbruket består mestadels av småbruk och dess betydelse är vikande. Någon större andel av den yrkesverksamma befolkningen, 26 till 36 %, har jordbruket endast i områdets östra delar.¹

I administrativt avseende består Sjuhäradsbygden av 31 borgerliga primärkommuner (2 städer, 3 köpingar och 26 landskommuner). Befolkningen inom landskommuner uppgick år 1963 till 91.623.²

Vid planläggningen av undersökningen ansågs det inte lämpligt att låta undersökningen omfatta även stadskommunerna i området. Nämndorganisationen har nämligen sannolikt annan karaktär i städer än i landskommuner. Antalet stadskommuner inom området är alltför litet — endast Borås och Ulricehamn — för att man genom särredovisning kunnat få fram det karaktäristiska för städerna. Med tanke på städernas särprägel skulle det å andra sidan vara missvisande att redovisa städer tillsammans med landskommuner. Dessa överväganden ledde till att de två städerna liksom de tre köpingarna utslöts ur materialet. Återstod således 26 landskommuner.

Av praktiska skäl, för att reducera materialets omfattning, företogs slumpmässigt urval bland dessa 26 kommuner. Kommunerna förtecknades i alfabetisk ordning och därefter numrerades kommunerna. Kommunerna med udda ordningsnummer fick utgöra en grupp och de med jämna nummer en andra grupp. Då dessa båda grupper eller hälfter kunde anses likvärdiga, bestämdes genom slantsingling vilken hälft som fick utgöra urvalet.

För att pröva urvalets representativitet för hela Sjuhäradsbygden har urvalet och den utgallrade hälften jämförts i flera avseenden. Dessa kontroller visade en mycket god överensstämmelse.

Urvalets 13 kommuner är av skiftande storlek. Kommunarealen varierar mellan 80 och 574 kvkm ($M = 227$). Invånareantalet ligger mellan 1.678 och 6.673 per kommun ($M = 3.648$). Folktätheten för

¹ Länsstyrelsen i Älvsborgs län: Förslag till plan för indelning av Älvsborgs län i kommuner (kommunblock, samarbetsområden) [stencil].

² Årsbok för Sveriges kommuner 1963, tabell 7.

urvalet är 16 invånare per kvkm; för hela riket är motsvarande tal 18.

1.2. Definition av förtroendeuppdrag.

Grundmaterialet för undersökningen utgöres framför allt av förteckningar över förtroendemän i nämnder i de olika kommunerna. De från resp. kommuner erhållna förteckningarna är av skiftande beskaffenhet. De flesta utgöres av separata stencilerade sammanställningar, en del är stencilerade utdrag ur protokoll från fullmäktiges valsammanträde i december 1963 och en del är tryckta handlingar. I några fall utgöres materialet av det förslag, som utarbetats av fullmäktiges valberedning inför fullmäktiges valsammanträde. I sådana fall har fullmäktiges ordförande eller annan person med tillgång till fullmäktiges handlingar kontrollerat valberedningens förslag mot fullmäktiges beslut och angivit förekommande ändringar. På liknande sätt har erhållits uppgift om fullmäktigeledamöternas partitillhörighet.

Genom grundmaterialets karaktär har till en del automatiskt avgjorts vilka slags förtroendeuppdrag undersökningen kommit att omfatta. Således anger de här aktuella förteckningarna i princip endast uppdrag av mera permanent karaktär, däremot inte mera tillfälliga uppdrag och ej heller uppdrag som beslutats av nämnderna internt, exempelvis arbetsutskott inom en nämnd.

De uppdrag undersökningen omfattar avgränsas närmare på följande sätt:

- a) *Uppdrag som ledamot i kommunens fullmäktige*, utsedda av kommunmedlemmarna i val.
  - b) *Förtroendeuppdrag inom den borgerliga kommunen givna av kommunens fullmäktige*. Anledningen till att uppdrag som exempelvis ledamot i arbetsutskott, beslutade av annat kommunalt organ än fullmäktige, utelutits är bl. a. de i det föregående antydda svårigheterna att erhålla fullständiga uppgifter om dylika uppdrag.
  - c) *Undersökningen avser uppdrag aktuella den 1/1 1964*. Det innebär att förtroendemännen i regel är utsedda av kommunalfullmäktige vid sammanträde i slutet av år 1963. Fullmäktigeledamöterna är utsedda vid kommunalvalen 1962. Mandattiden är i regel 4 år (räknat från 1/1 1964), för vissa fakultativa egenförvaltningsorgan dock kortare, exempelvis ett år.
  - d) *Uppdragen avser förtroendeuppdrag inom primärkommunen*. Därigenom har utelutits exempelvis uppdrag som representant
-

- för kommunen hos Svenska kommunförbundet och som nämndeman.
- e) *Endast uppdrag inom kommunens egna nämnder.* Således har uteslutits dels uppdrag som ombud för kommunen hos icke-kommunala organ, exempelvis HSB-förening, och dels uppdrag som icke konstituerar någon nämnd i egentlig mening, exempelvis uppdrag som ordsambud vid mantalsskrivning och som revisor inom eller utom primärkommunen. Anledningen till denna avgränsning är bl. a. strävan att begränsa materialet.
- f) *Uppdragen omfattar såväl poster som ledamot, presidiemedlem (ordförande eller vice ordförande), som suppleant i nämnd.* I sammanhanget kan erinras om att suppleantskapets betydelse i kommunala livet kan anses ha ökat under senare år. Dels föreskriver 1953 års kommunallag (§ 36) att suppleanten alltid skall underrättas om nämndens sammanträde — således även när avsikten inte är att han skall tjänstgöra i ordinarie ledamots ställe. Och dels har år 1962 införts möjlighet att ge suppleanten sammanträdesarvode oavsett om han tjänstgjort eller ej.³

Genom dessa definitioner har sålunda ett antal förtroendeuppdrag utgallrats. Några stickprov i materialet pekar på en klar tendens att de uppdrag, som här uteslutits, förefaller regelmässigt lagras ovanpå förtroendemännens andra uppdrag. Det är exempelvis vanligen några personer från fullmäktiges och/eller kommunalnämndens presidier som utses till kommunens ombud vid Svenska kommunförbundet. Likaså utses till tingshusbyggnadsskyldige oftast folk från kommunalnämnden. Utgallringen i materialet förefaller således påverka undersökningen i den riktningen att en sannolik ytterligare kumulering av uppdragen hos dem, som redan har många uppdrag, uteblir. Antalet mångsysslare minskas och mångsyssleriet blir inte så extremt som det eljest blivit.

1.3. Kommunala nämnder.

Det sammanlagda antalet nämnder i undersökningen är 245 eller genomsnittligen 19 per kommun. Vissa organ är obligatoriska enligt särskilda författningar (exempelvis byggnadsnämnd och skolstyrelse) och dessa förekommer också i samtliga kommuner. Vissa andra organ är fakultativa (exempel: nykterhetsnämnd och polisnämnd) och de förekommer med olika frekvens: nykterhetsnämnd återfinns i samtliga kommuner medan polisnämnd endast i en kommun.

Nämndernas storlek varierar mellan 3 à 5 ledamöter, företrädesvis i de nämnder som ej är underkastade statlig regering, och 11 leda-

³ SFS 1962: 154—159.

möter i kommunalnämnd och skolstyrelse. För de statligt reglerade självförvaltningsorganen föreskriver speciallagstiftningen regelmässigt minimiantalet 5 ledamöter.

1.4. Uppdragens frekvens.

För varje förtroendeman har hans sammanlagda antal uppdrag framräknats. Därvid har följts de i avsnitt 1.2 angivna definitionerna på nämnd och uppdrag.

Tabell A. Uppdragens frekvens.

Antalet uppdrag per person	Antalet personer	Antalet uppdrag
1	1.098	1.098
2	401	802
3	184	552
4	84	336
5	55	275
6	22	132
7	12	84
8	4	32
9	1	9
10	2	20
Summa	1.863	3.340

De 1.863 personerna har sammanlagt 3.340 förtroendeuppdrag eller i genomsnitt 1,80 uppdrag per person. En viss variation förekommer från kommun till kommun: från 1,47 till 2,39. Av områdets population utgör förtroendemännen 3,9 %. Det går således genomsnittligen 25 vanliga medborgare på en förtroendeman. Även här är dock variationen mellan kommunerna betydande: från 17 till 37 invånare per förtroendeman.

Ca 3/5 av förtroendemännen har endast ett uppdrag var, medan 2/5 har två eller flera uppdrag. Det framgår vidare, att hälften av förtroendemännen har 28 % av uppdragen, medan den andra hälften har 72 % av uppdragen. Av de totalt 3.340 uppdragen är 376 presidieuppdrag, 1.590 enbart ledamotskap och 1.374 suppleantuppdrag.

2. Nämndernas status.

Erfarenheterna av kommunal verksamhet och kontakterna med kommunala förtroendeman har givit författaren intryck av att de olika kommunala nämnderna har olika anseende eller status, i varje fall bland förtroendemännen själva. Uppdrag i somliga nämnder är

mera eftertraktade än andra, och det har uppgivits, att kommunens valberedning vid upprättande av sina förslag tar hänsyn till skillnaderna i nämndernas status och att man därvid rättar sig efter ett slags rangskala.

Skillnaden i omfattningen i de olika nämndernas verksamhet kan i och för sig leda till uppkomsten av ett slags rangskala bland nämnderna. Uppdrag inom kommunalnämnden med dess skiftande och omfattande verksamhet ställer onekligen stora krav på förtroendemännens insats medan uppdrag i valnämnden eller uttagningsnämnden kräver endast mycket få arbetsinsatser. — En offentlig utredning har konstaterat förekomsten av olika anseende hos de kommunala nämnderna:

»I fråga om det anseende nämnden (nykterhetsnämnden) åtnjuter i kommunala kretsar och den betydelse valet av nykterhetsnämnd tillmätes där, har rätt allmänt hävdats att utvecklingen gått i positiv riktning. Vittnesbörd har dock ej saknats om att ordförandeposten i nykterhetsnämnden på sina håll alltjämt är mindre eftertraktad än motsvarande poster i exempelvis socialnämnd och barnavårdsnämnd.»⁴

2.1. *Placering av betrodda förtroendemen*

I denna undersökning göres försök att genom analys av förtroendemännens placering i de olika kommunala nämnderna få fram en bild av rangskalan bland nämnderna. Därvid användes flera metoder.

Det är sannolikt, att de mera dugande kommunala förtroendemännen anförtros fler än ett uppdrag, i varje fall efter en tid, sedan de fått tillfälle att visa sin kapacitet. Det är vidare rimligt att anta, att dessa särskilt dugande kommunalmän söker sig till, eller placeras i, de mera betydelsefulla nämnderna. Om nu båda dessa antagandena täcker de faktiska förhållandena, skulle man kunna få fram en rangskala i den kommunala nämndfloran genom att räkna och jämföra det antal uppdrag förtroendemännen i de olika nämnderna har. Denna *uppdragsintensitet* framgår av tabell B.

Inom grupp A har valnämnd, kommunalnämnd och byggnadsnämnd höga värden, medan de sociala nämnderna (socialnämnd, nykterhetsnämnd och barnavårdsnämnd) jämte hälsovårdsnämnd och uttagningsnämnd visar sig ha låg status. De fakultativa egenförvaltningsorganen industrinämnd och lönenämnd visar anmärkningsvärt höga värden inom grupp B.

⁴ SOU 1961: 58, Översyn av nykterhetsvården, s. 38.

Tabell B. Uppdragsintensitet i olika nämnder.

Rang- ordning	Organ	Genomsnittligt antal uppdrag per ledamot
<i>Nämndgrupp A*</i>		
1	Valnämnd	3,56
2	Kommunalnämnd	3,46
3	Byggnadsnämnd	2,92
4	Brandstyrelse	2,88
5 }	Skolstyrelse	2,71
6 }	Taxeringsnämnd	2,71
7 }	Socialnämnd	2,50
8 }	Nykterhetsnämnd	2,50
9	Hälsovårdsnämnd	2,47
10	Uttagingsnämnd	2,33
11	Barnvårdsnämnd	2,20
<i>Nämndgrupp B*</i>		
1	Industrinämnd	4,07
2	Lönenämnd	3,68
3	Bostadsstiftelse	3,06
4	Biblioteksnämnd	2,43
5	Hemhjälpsnämnd	1,57
	Andra nämnder	2,58

* Anm. Nämndgrupp A omfattar organ som förekommer i samtliga kommuner, grupp B övriga. Inom grupp B är ej samtliga organ bearbetade.

En annan metod att konstruera en statusskala är att undersöka i vilka nämnder man återfinner förtrondemännen med exceptionellt många uppdrag. Som *mångsysslare* definieras den förtroendeman, som har ett antal uppdrag överstigande eller lika med vad som är medelvärde för den tiondel förtroendemen vilka har flest uppdrag (den översta decilen). Detta medelvärde är 4,87 uppdrag. Mångsysslare i denna mening är 96 förtroendemen, utgörande 5 % av populationen. De har mellan 5 och 10 uppdrag var.

Tabell C visar mångsysslarnas fördelning på de olika nämnderna. Mångsysslarna utgör 5 % av förtroendemännen men de innehar mellan 20 och 42 % av posterna inom vissa nämnder: valnämnd, kommunalnämnd, byggnadsnämnd, industrinämnd, lönenämnd och bostadsstiftelse. Det förefaller i övrigt höra till regeln att mångsysslarna framför allt sitter i kommunalnämnden — 70 av de totalt 96 mångsysslarna återfinnes i kommunens styrelse.

Ett tredje sätt att få en föreställning om värderingen av nämnderna är att ta reda på i vilka nämnder man återfinner *ledamöterna i fullmäktige*, vilka kan anses inta en särskild position i den kommunala verksamheten. De är ju till skillnad från övriga förtroende-

Tabell C. *Mångsysslarnas andel av uppdragen.*

Rang- ordning	Organ	Mångsysslarnas andel av posterna	
		Antal	%
<i>Nämndgrupp A</i>			
1	Valnämnd	30	28
2	Kommunalnämnd	70	25
3	Byggnadsnämnd	28	20
4	Brandstyrelse	28	18
5	Taxeringsnämnd	45	16
6	Uttagningsnämnd	14	15
7 }	Hälsovårdsnämnd	22	14
8 }	Nykterhetsnämnd	24	14
9	Skolstyrelse	37	13
10	Socialnämnd	26	11
11	Barnavårdsnämnd	15	8
<i>Nämndgrupp B</i>			
1	Industrinämnd	20	42
2	Lönenämnd	28	33
3	Bostadsstiftelse	22	20
4	Biblioteksnämnd	17	12
5	Hemhjälpsnämnd	2	2
	Andra nämnder	51	15
Totalt		556	17

Tabell D. *Fullmäktigeledamöternas andel av ledamotsposter.*

Rang- ordning	Organ	Antal fullmäk- tigeledamöter	Deras andel i %
<i>Nämndgrupp A</i>			
1	Kommunalnämnd	85	61
2	Valnämnd	28	52
3	Skolstyrelse	60	42
4	Byggnadsnämnd	23	32
5	Taxeringsnämnd	43	30
6 }	Uttagningsnämnd	14	29
7 }	Socialnämnd	36	29
8 }	Nykterhetsnämnd	24	27
9 }	Brandstyrelse	21	27
10	Barnavårdsnämnd	23	24
11	Hälsovårdsnämnd	18	21
<i>Nämndgrupp B</i>			
1	Industrinämnd	23	74
2	Bostadsstiftelse	27	50
3	Lönenämnd	22	47
	Andra nämnder	78	24

Tabell E. *Kommunalnämndsledamöternas och -suppleanternas andel av ledamotsposter.*

Rang- ordning	Organ	Antal	Andel i %
<i>Nämndgrupp A</i>			
1	Valnämnd	18	36
2	Brandstyrelse	25	32
3	Taxeringsnämnd	34	24
4	Byggnadsnämnd	16	23
5	Uttagningsnämnd	10	21
6	Skolstyrelse	26	18
7 }	Hälsovårdsnämnd	14	17
8 }	Nykterhetsnämnd	15	17
9 }	Socialnämnd	14	11
10 }	Barnvårdsnämnd	10	11
<i>Nämndgrupp B</i>			
1	Industrinämnd	15	48
2	Bostadsstiftelse	25	46
3	Lönenämnd	19	40
	Andra nämnder	44	14

män direkt utsedda av folket i val och de tillhör kommunens högsta beslutande organ. — Se redovisning i tabell D.

Hos fullmäktigeledamöterna finner man en klar preferens för kommunalnämnd, valnämnd och skolstyrelse samt de fakultativa nämnderna industrinämnd, bostadsstiftelse och lönenämnd.

I tabell E undersökes slutligen i vilka nämnder man återfinner ledamöterna och suppleanterna i kommunalnämnden.

Överensstämmelsen med de tidigare statusskalorna är god. De socialvårdande organen, socialnämnd och nykterhetsnämnd, ligger i botten av ranglistan.

2.2. Statusskalornas inbördes överensstämmelse.

Fyra olika skalor har framkommit vid analys av A) förtroendemannens uppdragsintensitet samt B) mångsysslarnas, C) fullmäktigeledamöternas och D) kommunalnämndsledamöternas och -suppleanternas placering. Redan tidigare har vi konstaterat att dessa fyra statusskalor visar i stort sett god överensstämmelse sinsemellan. För en mera noggrann bestämning av graden av överensstämmelse har rangkorrelationer beräknats.⁵

⁵ Sten Henrysson: Elementär statistik, s. 58.

Tabell F. *Korrelationer mellan statusskalor.*

	A Intensitet	B Mångsysslare	C Fullmäktige	D Kommunal- nämnd
A Intensitet		.82	.73	.81
B Mångsysslare	.82		.61	.92
C Fullmäktige	.73	.61		.68
D Kommunalnämnd	.81	.92	.68	

Samtliga interkorrelationer är positiva och de har relativt höga värden: mellan .61 och .92. Mångsysslarnas och kommunalnämndens skalor visar betydligt högre samband än mångsysslarnas och fullmäktiges skalor. Detta kan tyda på att mångsysslarna i hög grad är identiska med de kommunalmän som sitter i kommunalnämnden.

I övrigt kan resultaten av den företagna analysen, grundad på särskilt betrodde förtroendemäns faktiska placering i de olika nämnderna, sammanfattas på följande sätt. På de funna statusskalorna kan tre grupper av nämnder särskiljas:

1. *Nämnder med hög status.* Hit hör kommunalnämnd, valnämnd och byggnadsnämnd, i nu nämnd ordningsföljd. Till denna grupp hör också de fakultativa egenförvaltningsorganen industrinämnd, lönenämnd och bostadsstiftelse.
2. *En mellangrupp* bestående av brandstyrelse, taxeringsnämnd och skolstyrelse. Beträffande denna grupp tycks viss osäkerhet föreligga: ibland kommer någon av dessa nämnder högt upp på skalan, ibland långt ner.
3. *Nämnder med låg status:* uttagingsnämnd, hälsovårdsnämnd och de sociala nämnderna socialnämnd, barnavårdsnämnd och nykterhetsnämnd. I fråga om den inbördes rangordningen mellan de sociala nämnderna förefaller barnavårdsnämnden komma sist.

Resultatet verifierar således undersökningens hypotes om förekomsten av en statusskala bland nämnderna, där kommunalnämnd och byggnadsnämnd har hög placering medan de sociala nämnderna har låg placering.

För att underlätta en fortsatt analys av nämndernas status och möjliggöra jämförelser med rangskalor, åstadkomna på andra sätt, har beträffande de 11 nämnder, som förekommer i samtliga kommuner (nämndgrupp A), de redovisade fyra rangskalorna vägts samman till en skala. Denna skala, i fortsättningen kallad skala S,

Tabell G. Statusskala S.

Rangordning	Organ
1	Kommunalnämnd
2	Valnämnd
3	Byggnadsnämnd
4	Brandstyrelse
5	Taxeringsnämnd
6	Skolstyrelse
7	Uttagingsnämnd
8	Nykerhetsnämnd
9	Socialnämnd
10	Hälsovårdsnämnd
11	Barnavårdsnämnd

utgör ett medelvärde av de fyra statusskalorna. De relativt höga inbördes sambanden mellan de enskilda skalorna förefaller tillåta denna konstruktion.

2.3. Nämndernas ekonomiska vikt.

Publicerat material i form av kommunernas finansstatistik etc. visade sig ej ha sådan karaktär, att de redovisade beloppen kunde delas upp på de olika kommunala nämnderna. Därför anskaffades tryckta eller stencilerade bokslut från 6 kommuner inom undersökningsområdet. Dessa bokslut eller budgetavräkningar har sådan utformning att man med något besvär kan åstadkomma uppdelning av samtliga utgifter på de skilda nämnderna. I analysen har tagits med endast driftutgifterna, och dessa redovisas brutto. Hänsyn har således ej tagits till ev. statsbidrag eller andra inkomster.

De totala driftutgifterna visade sig variera från kommun till kommun mellan 1.478 och 3.502 miljoner kronor med ett medelvärde på 2.564. Utgifternas fördelning för olika ändamål framgår av tabell H.

I tabellen angiven vägd rangordning utgör medelvärdet av de individuella rangordningar, som upprättats en för varje kommun. — Sammanställningen visar, att tre nämnder — skolstyrelse, kommunalnämnd och socialnämnd — disponerar över huvudparten av kommunens resurser (86 %). De övriga kommunala organen förvaltar vardera i stort sett endast 1 % av resurserna.

I och för sig förefaller det rimligt att anta, att nämndernas olika status bland förtroendemännen hänger samman med nämndernas vikt i ekonomiskt avseende. För att pröva detta antagande har status-

Tabell H. *Genomsnittliga driftutgifter i 6 kommuner 1963 (skala E).*

Vägd rangordning	Organ	Bruttoutgifter i 1.000-tal kronor	Relativ fördelning i %	Rangordning
1	Skolstyrelse	1.104	43,1	1
2	Kommunalnämnd	733	28,4	2
3	Socialnämnd	361	14,2	3
4	Brandstyrelse	40	1,6	4
5	Byggnadsnämnd	25	1,0	6
6	Barnvårdsnämnd	34	1,3	5
7	Hälsovårdsnämnd	20	0,8	7
8	Nykterhetsnämnd	3,1	0,1	8
9	Taxeringsnämnd	3	0,1	9
10	Valnämnd	0,7	0,0	10
11	Uttagningsnämnd	0,03	0,0	11
	Övriga organ	241	9,4	
	Därav:			
	Folkpension	(200)	(7,8)	
	Andra ändamål	(41)	(1,6)	
Summa		2.564	100,0	

skalan S jämförts med den i tabell H återgivna »ekonomiska skalan» (skala E), genom att beräkna rangkorrelationen. Beräkningen ger värdet .05. Något samband mellan dessa två skalor föreligger således inte.

2.4. *Förtroendemännens skattning.*

För att kontrollera de fynd beträffande nämndernas status bland förtroendemännen, vilka fynd redovisats i avsnitt 2.1, företogs i december 1964 en skriftlig enkät med vissa initierade kommunala förtroendemän. Enkäten tillställdes kommunalfullmäktiges ordförande i 6 kommuner och ordförande i fullmäktiges valberedning i 6 kommuner. Därigenom täckes 12 av de 13 kommuner som den ursprungliga undersökningen omfattade. Enkäten innehöll följande instruktion:

»Det förefaller som om de kommunala nämnderna tillmättes olika vikt av kommunala förtroendemännen. Detta synes innebära bl. a. att uppdrag i somliga nämnder är mera eftertraktade än uppdrag i en del andra nämnder. — Var vänlig *rangordna* de nedan uppräknade 14 nämnderna med hänsyn till vad Ni personligen anser om dessa nämnders olika vikt i angiven mening. Skriv 1 framför den nämnd eller styrelse som Ni anser vara den mest viktiga, 2 framför den näst viktiga osv.» (Därefter uppräknades i alfabetisk ordning nämnderna i nämndgrupp A + egenförvaltningsnämnderna bostadsstiftelse, industrinämnd och lönenämnd.)

Tabell I. Förtroendemännens skattning (skala F).

Rang- ordning	Organ
1	Kommunalnämnd
2	Skolstyrelse
3	Socialnämnd
4	Barnvårdsnämnd
5	Byggnadsnämnd
6	Hälsovårdsnämnd
7	Taxeringsnämnd
8	Nykterhetsnämnd
9	Brandstyrelse
10	Valnämnd
11	Uttagingsnämnd

Av de 12 förtroendemän, som tillskrevs, inkom svar från 9. En av dem som besvarat enkäten hade emellertid missuppfattat vad som avsågs med rangordning, varför hans svar ej kunnat bearbetas. Återstod således för analys 8 svar. Skattningen var i några fall ofullständig beträffande de fakultativa egenförvaltningsorganen, uppenbarligen beroende på att samtliga dessa organ ej förekom i alla de aktuella kommunerna. Analysen fick därför inskränkas till de 11 nämnder som förekom i samtliga kommuner (nämndgrupp A).

Av de 8 svaren kom hälften från ordförandena i fullmäktige och hälften från ordförandena i fullmäktiges valberedning. På grundval av enkätsvaren upprättades rangskalor för vardera av dessa hälfter, och jämförelsen mellan dessa skalor genom rangkorrelation gav värdet .96. Det råder således en stor enighet bland initierade förtroendemän rörande de kommunala nämndernas olika vikt. Nästan lika högt samband förelåg mellan de fyra enkätsvar som inkom först och de fyra som inkom sist. Det här anförda förefaller tillåta slutsatsen, att någon systematisk felkälla ej föreligger genom att svar från samtliga 12 tillfrågade ej inkommit.

De 8 rangskalorna arbetades samman, och genomsnittligen erhöles nämnderna de rangplatser som återges i tabell I.

Man kan vänta sig, att den rangskala som erhållits genom att tillfråga förtroendemännen själva skulle visa god överensstämmelse med den skala som framkommit genom analys av förtroendemännens innehav av poster i de skilda nämnderna. Rangkorrelationen mellan dessa skalor — F och S — visar emellertid värdet —.07, således intet samband. Korrelationerna mellan dels skala F och dels de delskalor, som summaskalan S består av, varierar mellan .25 och —.30.

Det starkaste positiva sambandet finns med fullmäktigeledamöternas skala och det starkaste negativa sambandet med kommunalnämndsledamöternas skala. Samtliga dessa samband faller inom området för slumpvariationerna.

Detaljanalys av skalorna F och S ger vid handen, att förtroendemännen vid enkät placerat skolstyrelsen, socialnämndens och barnavårdsnämnden genomgående högre, medan brandstyrelsen och valnämnden erhållit påtagligt lägre placering i förhållande till statusskalan S.

2.5. Tjänstemännens skattning.

Fyra kommunalkamrerare i Sjuhäradsbygden har genom skriftlig enkät ombetts att lämna sin uppfattning angående nämndernas anseende. Den skriftliga instruktionen var i övrigt av följande lydelse:

»Somliga av de kommunala nämnderna och styrelserna kan — med hänsyn till deras betydelse i den kommunala verksamheten — anses vara »tunga» och somliga »lätta». — Hur skulle Du vilja rangordna de nedan uppräknade 11 nämnderna? Skriv 1 framför den »tyngsta» nämnden, 2 framför den »näst tyngsta» osv!» — (Därefter uppräknades de 11 nämnderna i grupp A.)

Tabell J. Tjänstemännens skattning (skala T).

Rang- ordning	Organ
1	Kommunalnämnd
2	Skolstyrelse
3	Byggnadsnämnd
4	Socialnämnd
5	Barnavårdsnämnd
6	Hälsovårdsnämnd
7	Nykterhetsnämnd
8	Brandstyrelse
9	Taxeringsnämnd
10	Valnämnd
11	Uttagingsnämnd

Enigheten bland tjänstemännen var stor beträffande de flesta nämnder. Den erhållna rangskalan påminner i stort om den skala, som erhöles genom enkät med förtroendemännen.

Jämförelsen mellan nämndernas status bland förtroendemännen (skala S) och tjänstemännens skattning ger vid användning av rangkorrelation värdet .03. Således kan intet samband konstateras.

2.6. *Konklusion.*

Sambanden mellan de olika rangskalor, som framkommit vid undersökningen, redovisas i korrelationstabellen nedan.

Tabell K. *Interkorrelationer mellan skalorna.*

	S Status	E Ekonomi	F Förtroendemän	T Tjänstemän
S Status		0.5	—07	.03
E Ekonomi	.05		.84	.88
F Förtroendemän	—07	.84		.95
T Tjänstemän	.03	.88	.95	

Tabell K visar tydligt, att förtroendemännens och tjänstemännens skattning av nämnderna efter deras »vikt» resp. »tyngd» i hög grad sammanfaller (.95), och att dessa skalor i sin tur har starkt samband med nämndernas ekonomiska betydelse (.84 resp. .88). Härifrån avviker på ett påtagligt sätt den statusskala, som framkom genom analys av förtroendemännens uppdrag.

Uppenbarligen har vi här att göra med tre skilda variabler. En variabel, utvisande rangordningen mellan nämnderna, som erhålles när man uppmanar förtroendemän och tjänstemän att göra en skattning. En annan variabel, som anger nämndernas olika vikt i ekonomiskt avseende. Och slutligen en tredje variabel, som manifesteras genom att förtroendemän av olika slag placerar sig eller placeras i de skilda nämnderna. Den första och den andra variabeln har starkt samband.

Resultatet är i någon mån ägnat att förvåna. Det starka sambandet mellan de två första variablerna ger vid handen, att förtroendemännen och tjänstemännen vid enkäten omedvetet låtit sig influeras av sin intima kännedom om nämndernas olika ekonomiska betydelse. I övrigt har försök till tolkning syntts vara möjliga endast på enstaka punkter, d. v. s. beträffande vissa nämnder.

Valnämnden har ringa verksamhet och den ekonomiska betydelsen av dess verksamhet för kommunen är nästan obefintlig. Att nämnden detta oaktat kommer högt på statusskalan (d. v. s. i nämnden sitter många ledamöter från fullmäktige och kommunalnämnd och mångsysslarna återfinnas där) kan möjligen förklaras utifrån att uppdrag i valnämnden i och för sig inte är eftertraktade, men att man med

tanke på nämndens funktion anser det självklart, att de aktivaste kommunalpolitikerna skall sitta i den nämnden. Det är fråga om ett slags »politiskt» uppdrag. Den aktive kommunalpolitikern får uppdraget ovanpå sina många andra kommunala uppdrag, antingen han åstundar det eller ej.

Skolstyrelsen, socialnämnden och barnavårdsnämnden har onekligen stor betydelse för kommunen i ekonomiskt avseende. Och dessa nämnder har mycket riktigt placerats högt på rangskalan av både förtroendemän och tjänstemän. Däremot har två av dessa nämnder fått relativt låg och en (barnavårdsnämnden) mycket låg placering om man tar hänsyn till frekvensen betrodda kommunalmän i dessa nämnder. Måhända har man här med en tidsfaktor att göra. Dessa organs anseende kan ha varit relativt lågt tidigare — varom den låga frekvensen fullmäktigeledamöter etc. i dessa organ vittnar — men i takt med att dessa organs vikt i den kommunala verksamheten bl. a. i ekonomiskt avseende ökat, ökar också deras allmänna status. Förhållandet har emellertid ännu ej hunnit finna uttryck i personsammansättningen i dessa nämnder, eftersom den tröga rörligheten på förtroendeposterna kan antas införa här en betydande eftersläpning. Stabiliteten i de kommunala nämndernas personsammansättning torde vara stor, vartill även den politiska stabiliteten i landet bidrar.

Även uttagningsnämndens relativt höga status i undersökningen kan möjligen förklaras genom den relaterade tidsfaktorn. Denna nämnds status kan ha varit högre tidigare men befinner sig i sjunkande, vilket dock ännu ej hunnit påverka personsammansättningen i nämnden. Måhända kan här inverka även den faktor, som beskrivits beträffande valnämnden. Tänkbart är nämligen att man lägger uppdrag i uttagningsnämnden ovanpå de betrodda kommunalpolitikernas många andra uppdrag med motiveringen att uppdraget kräver inga större arbetsinsatser. I samma riktning verkar måhända det förhållandet, att uppdrag i uttagningsnämnden är föga eftertraktade, varför nya förtroendemän ej går att rekrytera till dessa poster.

Det bör understrykas, att samtliga dessa tolkningsförsök är tämligen osäkra. Förmodligen kan det finnas andra sätt att tolka skillnaden mellan dels förtroendemännens faktiska placering i vissa nämnder och dels vad förtroendemännen och tjänstemännen uppger vid en enkät. Och dessa andra tolkningar kan kanske te sig lika plausibla.

Vid försök till beskrivning av kommunala organs olika status förefaller den i undersökningen använda metoden — att analysera placeringen av särskilt betrodda förtroendemän av olika slag i de skilda nämnderna — ha vissa fördelar framför andra metoder. Metoden grundar sig på förtroendemännens faktiska beteende, sådant det manifesterats i uppdragsfördelningen bland förtroendemännen. Den funna variabeln kan beskrivas utifrån de använda metoderna, således genom en operationell definition. Enkätmetoden — att låta förtroendemän eller andra utföra en skattning — är mera osäker. Enkätfrågornas formulering styr svaren på ett ovisst sätt, och andra okontrollerbara faktorer, såsom de tillfrågades kunskap om nämndernas ekonomiska vikt, spelar in. För den här tillämpade metoden att analysera förtroendemännens uppdragsfördelning talar även det förhållandet, att den förefaller vara lätt att applicera i andra liknande sammanhang.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

RÄTTELSE

Den i häfte 4 1964 (sid. 277 ff) införda redogörelsen för intervjuundersökningen av Samkristna skolnämndens namninsamlingsaktion kom genom ett missförstånd av redaktionen att förses med ett författarnamn efter texten. I not 1 på första sidan av nämnda redogörelse anges vilka personer som utfört undersökningen och svarar för rapporten.

The British General Election 1964

On October 15th more than 27 million people or 77 % of the electorate voted in the 1964 General Election. The size of the electorate had increased by about 500.000 since 1959—the year of the last General Election.

The result

The Labour Party was victorious after having lost three successive General Elections in 1951, 1955 and 1959.

Year	Conservatives			Labour			Liberals		
	Votes	% of Poll	Seats	Votes	% of Poll	Seats	Votes	% of Poll	Seats
1955	15.310.000	49.7	345	12.417.000	46.4	277	722.000	2.7	6
1959	13.763.000	49.4	366	12.216.000	43.8	258	1.640.000	5.9	6
1964	12.002.000	43.4	304*	12.205.000	44.1	317	3.099.000	11.2	9

* including the Speaker

There were two large changes in voting behaviour. Firstly, compared with 1959 about 1 ³/₄ million voters did not vote Conservative. Secondly, again compared with 1959, the Liberal vote almost doubled. The number of votes for the Labour Party actually fell by a small amount, yet it gained a clear majority in the House of Commons.

The national swing from Conservative to Labour was 3.6 %—which was about the minimum necessary for a Labour majority. The swing in the marginal constituencies was the same. There were relatively large variations in the swing from region to region. For example, in the Midlands around Birmingham, the swing to Labour was only 1.33 % whereas in the Liverpool area the swing was 7.07 %. (In the Midland constituency of

Smethwick there was a 7% swing to the Conservatives where racial feelings appeared to have influenced voting—something new in postwar British politics.)

Did the Liberals allow Labour to win by attracting ex-Conservative voters? The Liberals fought in more than 350 of the 630 constituencies. The following figures show that in a constituency where a Liberal fought for the first time there was a slightly stronger swing to Labour than in those constituencies where a Liberal candidate was familiar to the voter, or where there was a straight fight between Labour and Conservative.

Constituencies	% Pro-Labour swing
1. Where Liberal fought first time	4.2
2. Where Liberal fought again	3.3
3. Where there was a straight fight	3.5

From these figures it seems that a very few votes were attracted from the Conservative to the Liberal allowing Labour to benefit.

On the other hand the Labour failure to capture Conservative marginal seats in the South and Midlands seems to indicate that the Liberals picked up votes that would otherwise have swung right over to Labour. For instance, in the 17 marginal Conservative constituencies in the South and Midlands where a Liberal was fighting, the swing to Labour in nine of these was below the regional average. Only two of these 17 constituencies showed a swing to Labour above the regional average.

The Voting Pattern

The following figures reported by National Opinion Polls show the voting pattern according to sex and age.

Sex

	Men		Women	
	1959 %	1964 %	1959 %	1964 %
Conservative	43.5	39.7	51.5	45.7
Labour	49.2	48.3	39.6	41.7
Liberal	} 7.3	11.0	} 8.9	11.8
Others		0.9		0.9
Labour Lead	5.7	8.6	-11.9	-4.0
Swing	+1.5		+4.0	

+ = swing to Labour
 - = swing to Conservatives

These figures show that the traditionally more Conservative woman voter was not so loyal as at previous elections. The 4 0/0 swing of women from the Conservatives was essential for a Labour victory.

Age

	21—24		25—44		45—64		65+	
	1959	1964	1959	1964	1959	1964	1959	1964
Conservatives	42.2	39.5	46.9	38.7	49.4	44.0	47.8	51.2
Labour	48.0	48.8	45.0	48.3	42.1	43.7	45.0	37.8
Liberal	9.8	10.7	8.1	12.0	8.5	11.4	7.2	10.2
Others		1.0		1.0		0.8		0.8
Labour Lead	5.8	9.3	-1.9	9.6	-7.3	-0.3	-2.8	-13.4
Swing	+1.8		+5.8		+3.5		-5.3	

The increased support for Labour in the 25—44 age group together with the swing to the left among women voters suggests that Labour was right to emphasize housing, education and the cost of living in the pre-election period.

Social Class

According to the National Opinion Poll social class remains an important index of voting habits, though loyalty seems stronger in the higher social classes. It seems that the Liberals gained ground in almost all classes, almost trebling their support at Conservative expense in the two upper classes (Upper Middle Class, and Middle Class) and doubling their support at Labour's expense in the two lowest classes. (Semi-skilled and unskilled workers, and State Pensioners, Unemployed and Casual Workers.) Labour did not gain supporters in the two higher classes.

The Labour Government

The new government has a majority of 5 over the Conservatives and Liberals in the House of Commons. This is an extremely small majority for a government that intends to introduce a wide variety of new and controversial legislation. On average there are eleven by-elections each year. As both Labour and the Conservatives each hold 20 marginal seats with majorities of less than 1,000 votes, it is reasonable to expect that the Government's small majority will change.

In this situation the age of Members of Parliament is crucial. Of the 20 M.P.'s who are over 70 years old, 17 are Labour. (Not all of these sit in marginal seats.)

Three possibilities could confront the Government. Firstly, the Government could find itself defeated in the House of Commons because its majority had been eroded at unsuccessful by-elections. In this situation it

would be obliged to resign, and would probably do so before it was formally defeated in the House of Commons.

Secondly, the Government could be defeated by accident—that is a number of its supporters could be prevented by weather, for instance, from reaching Parliament and voting. In this situation it is unlikely that there would be any automatic resignation by the Government. A special “confidence” debate would be held as soon as the Government could depend upon its full majority.

Thirdly, the Government could lose its majority because a group of its supporters either abstained or voted with the Opposition. The actual circumstances of such a defeat would determine whether the Government resigned or attempted to re-form including the Liberals.

The Labour Government of 1950 also had an overall majority of five yet it lasted for 20 months being defeated during the domestic economic crisis in the early part of the Korean War. Many ministers in that government had been in office since the formation of the National Government in 1940, whereas the new Labour Government can clearly recall thirteen years in opposition.

The Labour Cabinet of 23 members is the same size as the preceding Conservative one. Including Cabinet Ministers, nearly one third of the Parliamentary Labour Party are members of the Government. This could ensure tight party discipline.

Four new ministries have been created. The Ministry of Economic Affairs will be responsible for long-term economic planning, the estimation of short-run trends and for the distribution of industry, whereas the already existing Treasury will propose short-run economic measures and the annual Budget. The new Ministry of Technology with regional Councils of Technology will accelerate the application of technology to industry. The Ministry of Land and Natural Resources will carry through Labour's plans for buying and developing urban land. Finally, the Ministry of Overseas Development will co-ordinate financial and technical aid to developing countries.

In addition, two new ministerial positions within the Foreign Office have been established — a Minister for the United Nations and a Minister for Disarmament.

The Government's policies

Despite its slender majority the Government does not appear to be hesitating about carrying out its legislative plans. Probably the most controversial matter will be the re-nationalization of the steel industry wherein the twelve largest privately owned steel companies will be acquired by the State. The Liberals oppose the re-rationalization of steel.

Labour's proposal for a Land Commission to buy the freehold of land about to be developed which would then be leased to private owners is likely to take legislative shape during this year. This is also likely to be a highly controversial matter, as is the proposal to re-introduce rent control for certain classes of residential housing.

The Conservatives

Clearly the Conservatives have not been decisively defeated as they were in the 1945 General Election which forced them to re-examine critically their policies and the appeal that they traditionally made to the voters. After this recent election there seems to be little desire among Conservatives generally to begin a thorough scrutiny of their policies and image. There seems much more concern with the questions of the leadership of the party. While there is no powerful demand that Sir Alec Douglas Home should retire, there appears to be the feeling that at the next Election a younger and more electorally popular person should lead the Conservative Party.

Yet there is general dissatisfaction with the traditional Conservative method of choosing a new leader—best described as the “sounding” of opinion in private. There have been suggestions that a new leader should be elected by the vote. But who should have the vote? Only the members of the Parliamentary Party? (as in the Labour Party). Or should Conservative members of the House of Lords be included as well as Constituency candidates? Lying behind these considerations, there is the unfamiliar knowledge, that to a large extent Labour has the tactical initiative and can call a General Election at three weeks notice.

The Liberals

Probably the Liberals are the only political party in Britain at the moment which has no sense of disappointment. While they have increased their membership of the House of Commons by only three, their popular vote was substantial and if gained in a proportional representation system would give more than fifty seats. However it is worth remembering that in the 1950 Elections the Liberals gained over 2,600,000 votes and returned nine M.P.'s to Parliament on a 9% share of the poll yet diminished to insignificance in the three General Elections that followed in the 1950's. Clearly the future of the Liberal Party will be made or marred by either of the larger parties. If Labour succeeds in government, and perhaps increases its majority, the Liberals could develop into a radical non-socialist party at the expense of the Conservatives. If, on the other hand, Labour fails, the only alternative in the foreseeable future would be another Conservative government.

In conclusion

Labour has gained power with a fractional majority and when we remember the great popularity of that party during the spring of 1964, over one million voters must have moved away from Labour in the months before the Election. In addition to an extensive legislative programme it must deal with the economic crisis and contribute to the re-shaping of the North Atlantic Alliance. Every week it will face defeat in Parliament, yet the Conservatives must ensure that the Government is

not defeated on an issue which would be electorally advantageous to Labour.

Charles Wood

Filmcensur i U. S. A.

När amerikanerna på 1760-talet uppsade den brittiska kronan tro och lydnad, fick världen bevittna ett författningsskapande av hittills okänd omfattning och karaktär. Slag i slag formulerades här grundlagar av så modernt snitt, att de grundläggande stadgandena och deras problematik alltjämt behåller sin aktualitet.

Ett karakteristikum utgjorde de omfattande rättighetsförklaringarna. När den nya förbundsstaten efter ett misslyckat första försök skulle formulera sin egen författning, som blev bestående, lyste dock motsvarigheten med sin frånvaro. Många motiv spelade härvidlag in. De ansågs onödiga, emedan förbunds författningen förbjöd bills of attainder, d. v. s. parlamentsdomar med förbigående av ordinarie domstolar, retroaktiv lagstiftning, suspension av habeas corpus, om ej allmän ordning och säkerhet var satt i fara, och krävde dom genom jury i federala brottmål. De ansågs farliga, emedan rätten att inskränka friheter också måste inkludera rätten att reglera dem. Det ansågs också, att de grundläggande rättigheterna ej kunde baseras på pappersgarantier utan blott på medborgarnas uppriktiga önskan att upprätthålla dem. Författningen beslöts med tanke på att den första kongressen skulle föreslå de erforderliga tilläggen, vilket skedde 1789. Av de tolv tilläggen fick tio sitt slutliga godkännande 1791.¹

Det första tillägget innehåller förbud för kongressen att stifta lag, som rör religion eller kränker yttrande- och tryckfrihet. Bestämmelsen riktar sig alltså mot kongressen men efter långvarigt argumenterande extenderade högsta domstolen med början år 1925 tillägget till att även gälla delstaterna.²

Det har framstått som odisputabelt, att denna grundrättighet måste kunna inskränkas. Ett samhälle måste bevara och skydda en ordning och denna ordning måste också innebära något sorts hänsynstagande till mera allmänt rådande uppfattningar bland medborgarna om t. ex. moral och personlig okränkbarhet. Det anses nödvändigt, att staten måste kunna ålägga medborgarna inskränkningar i samband med krig. Sedlighetssårande beteende kan icke utan restriktioner accepteras. Det går inte att tillåta kränkningar av andra medborgare i skydd av grundrättigheter.³

Högsta domstolen har klart uttalat, att grundregeln är att tillåta inskränkningar i de skyddade rättigheterna men blott i den mån, som de ter sig som ovillkorligen nödvändiga. Den grundläggande presumtionen är, att rättigheten skall gälla oinskränkt.

¹ Se t. ex. Corwin, E. S. & Peltason, J. W., *Understanding the constitution*, 3rd ed., 1964, s. 116 f.

² A. a. s. 151 f.

³ Se över huvud taget *United States code annotated. Constitution of the United States annotated. Amendments 1 to 5 (1961)* s. 15 ff.

Författningens stadgande anses av domstolen även skydda rätten till framställning och förevisning av film. Men skyddet är ej absolut. Domstolen har godkänt en allmän licensmyndighet beträffande filmförevisningar, vars eventuella missbruk får påtalas genom överklagande hos högre förvaltningsmyndighet eller genom vädjan till domstol. Det har fastslagits, att licensmyndigheten icke får tillämpas gentemot filmer i televisionen. Högsta domstolen har vid olika tillfällen uttalat sig mot en förhandscensur, men domstolen har så sent som 1961 med fem röster mot fyra medgett delstater och städer rätten att kräva förhandsvisning för erhållande av tillstånd till offentlig visning.⁴ En rad rättsfall från tidigare år tyder dock på att det enda skälet, som kan tillåtas för förbud, är, att filmen är sedlighets-sårande. Domstolen har ännu aldrig godkänt förbud mot någon enstaka film, som påtalats inför den, vilket inte vill säga litet med tanke på vad som produceras inom amerikansk filmindustri.

Utvecklingen kan beläggas med redogörelse för en av de få delstater, som ännu har en censurinstitution, nämligen Kansas.⁵ Genom lagstiftning 1917 anbefalldes censurmyndigheten (The Kansas state board of review) att ogilla filmer, som kunde anses »grymma, osedliga, oanständiga eller omoraliska eller försämra eller förstöra moralen». Tillämpningen innebar i början, att man förbjöd filmer med barscener, rökning, förlöjligande av sekter, kriminella metoder och intensivare kärleksscener. 1951 fastslog högsta domstolen i ett rättsfall rörande staten New York, att termen »sacrilegious» var alltför omfattande. Domstolen uttalade, att den ej ville fördöma alla censur-åtgärder, och att bestämda och klara förbud mot osedlighet skulle kunna accepteras. Domstolen underströk vidare, att friheten vore regeln, och att förhandscensur måste vara grundad på starka skäl. En slutsats, som måste dragas, var, att det knappast kunde anses rimligt att förbjuda filmer av religiösa skäl.

Som en följd av högsta domstolens utslag upphävdes bestämmelsen om förlöjligande av religiösa sekter. I stället koncentrerades lagstiftningen på andra ting. Filmer skulle kunna förbjudas, om de kunde anses grymma, osedliga, oanständiga eller omoraliska under vissa förutsättningar. Dessa angavs som sexuella handlingar, vilka vore olagliga i Kansas, sexuella relationer mellan personer, som icke vore gifta med varandra, bilder av nakenhet eller av sexuella relationer, födsel, sexualhygien eller preventivmedel. Vidare angavs som grund att kriminella handlingar betecknades som lönande eller som acceptabelt uppförande. Slutligen nämndes användningen av narkotika som grund.

Men 1954 kom ett nytt utslag av högsta domstolen, som underkände uttalanden av New Yorks och Ohios domstolar. Det fastslogs, att begreppet omoralisk var alltför omfattande som rättesnöre för ett beslut om förbud. Kansas' myndigheter och domstolar hade nu att ställa sig detta till efterrättelse. Censurbyrån inskred mot en film, som stämplades såsom alltför

⁴ Minoriteten påpekade, att majoritetens mening innebure en fara för censur av alla slags media. Se United States reports, vol. 365, 1961 s. 51.

⁵ Se Harris, K. A., Censorship in Kansas. Your government, vol. 19 (1963): 4 s. 1 ff.

sexuellt präglad genom vågade sängkammardialoger. Överklagandet ledde till att en domstol upphävde förbudet, varefter Kansas' högsta domstol i sin tur upphävde utslaget. Den fann bestämmelserna om grunderna för censuringripanden överensstämma med författningen och tillräckligt bestämda i enlighet med utslagen från Förenta Staternas högsta domstol. Men när fallet fördes inför detta forum, underkändes delstatsdomstolens ställningstagande, vilket rimligtvis måste antagas innebära, att Kansas' censurlagstiftning stämplades såsom otillbörligt vag. Men förbundsdomstolen uttalade ingen egen mening.

1955 godkände Kansas' legislatur ett förslag om upphävande av bestämmelserna rörande censurmyndigheten, men ett misstag av konstitutionell art föranledde Kansas' högsta domstol att ogiltigförklara lagen. Två år senare framlades ett nytt förslag om lagstiftningens slopande med stränga straff för visande av »obscena» bilder, men detta föll igenom med knapp majoritet. När den federala domstolen samma år underkände ett förbud i Chicago med framhållande av att det första amendementet visserligen ej skyddade osedlighet men också att behandling av sexuella frågor ej vore liktydigt med osedlighet, kom Kansas' lagstiftning och dess censurmyndighet i ett svårt läge. Den senaste lagen är av år 1949 och ålägger alltjämt censurmyndigheten att ogilla filmer, som »are cruel, obscene, indecent or immoral», eller som »tend to debase or corrupt morals». Med hänsyn till förbundsdomstolens refererade ståndpunkt kan stadgandet knappast tillämpas och i varje fall blott i ringa utsträckning. Genom en lag av år 1961 har Kansas straffbelagt cirkulerandet av obscen material, vilket inkluderar filmer, vilket tills vidare är den sista lösning som denna stat kunnat pretsera. En tillämpning av lagen har avgjorts av förbundsdomstolen. Det gällde konfiskation, som upphävdes genom ett utslag, vilket dikterades av sju ledamöter, vilka dock ej kunde ena sig om motiveringen.⁶

Lars Frykholm

Nordens historiker diskuterar statsvetenskapliga problem

Nordiska historikermötet 1964 ägde rum i Bergen 10—12 augusti. En av de två huvudpunkterna på programmet var frågan om de politiska partiernas framväxt i de nordiska länderna på 1800-talet. Som underlag för diskussionen förelåg tryckta rapporter utarbetade av professor Kjell Winding, Danmark, fil lic Pirkko Rommi, Finland, universitetslektor Rolf Danielsen, Norge och docent Per Hultqvist, Sverige. (Ødegårder — Politiske partier. Problemer i nordisk historieforskning. Universitetsforlaget, 1964.) I översikter på 20—35 sidor diskuteras där partibildningarnas förutsättningar, partiskiljande frågor, utvecklingen från riksdagspartier till rikspartier, väljarkårens sociala och geografiska fördelning, partiernas inre organisation och uppbyggnad etc. Enligt uppgift under mötet skulle i rap-

⁶ Se United States Supreme court reports, Layer's ed., 2nd series, vol. 12, s. 809. Samma dag underkändes för övrigt också ett ingripande mot en film i Ohio, varvid majoriteten ej heller kunde ena sig om motiveringen. A. a. s. 793.

porterna tyngdpunkten läggas vid en framställning av *partiväsendet*, man skulle i möjligaste mån undvika att skriva allmän politisk historia eller idéhistoria. Rapporterna skulle behandla utvecklingen i varje land, de komparativa synpunkterna förutsattes komma fram vid diskussionerna under själva mötet.

Att denna diskussion blev mindre givande har flera orsaker. Det framhölls att fruktbara jämförelser förutsätter enighet om indelningsgrunderna för de enheter man vill jämföra. Rapporternas något olika uppläggning, det begränsade utrymmet och den därav förorsakade bristen på tillräckligt explicita och enhetliga problemställningar möjliggjorde bara mycket allmänna och tentativa jämförelser. Detta sammanhänger naturligtvis också — som det framhölls i rapporterna — med det faktum att många av de frågeställningar, som blir aktuella vid en jämförelse länderna emellan, fortfarande är otillräckligt kartlagda och ofta helt utforskade. Plenarmöten med bortåt 400 deltagare och sk kollokvier där över 100 anmäler sitt intresse är antagligen inte heller den mest stimulerande miljön för fruktbara diskussioner. Det föreslogs mot denna bakgrund ett specialseminarium på nordisk basis för att närmare konkretisera de mest angelägna forskningsuppgifterna. I samband härmed förordades närmare kontakt och samarbete med samhällsvetarna i utforskningen av partiväsendets framväxt och utveckling, ett initiativ som välkomnades av närvarande samhällsforskare från Danmark och Norge.

Även i övrigt upptog mötesprogrammet föredrag där statsvetenskapliga frågeställningar var framträdande. Det gäller ämnen som Revolt eller reform? Stämningar kring författningsfrågan 1918 (Carl Göran Andræ), Karl Johans avvikande resolusjoner. Den personlige kongemakt i praksis 1815—1844 (Per Maurseth), Den svenska Ålandsexpeditionen 1918 — annexionsförsök eller humanitär hjälpexpedition? (Göran Rystad) och Næringsorganisasjoners krav om endringer i sentraladministrasjonen i Norge omkring første verdenskrig (Kåre D. Tønnesson).

Christian Lange

En ombudsman i Holland? Enkelte randbemerkinger till en rapport¹

Som tidigare omtalt nedsatte den hollandske Forening for Forvaltningsret for nogle år siden et udvalg, der skulle undersøge, hvorvidt det ville være ønskeligt at indføre ombudsmaninstitutionen i Holland. Formand for udvalget blev professoren i stats- og forvaltningsret ved Amsterdam universitet, A. D. Belinfante. Udvalget begyndte med at sende et af sine medlemmer, dr. J. G. Steenbeek, till Skandinavien for der at studere ombudsmaninstitutionen og aflægge rapport derom. Denne rapport blev publiceret sidste år.²

Dr. Steenbeek behandlede her efter tur ombudsmaninstitutionen i Sverige, Danmark og Norge og undersøgte for hvert lands vedkommende

¹ »De Ombudsman», hæfte nr. LII, udg. af Vereniging voor Administratief Recht.

² Dr. J. G. Steenbeek: »De Parlementaire Ombudsman» 1963. Udg. Tjeenk Willink, Haarlem.

institutionens arbejdsmetode, behandlingen af de indkomne klager, Ombudsmannens uafhængige stilling og kompetence samt de retsmidler, der i hvert af de nævnte lande stod åbne for borgerne ved siden af adgangen til klage til Ombudsmannen.³

Fremgik det allerede af den første rapport, at udvalget foretrak det danske system og norske system fremfor det svenske — det var jo udvalget, der pointerede over for dr. Steenbeek, hvilke punkter det specielt ønskede undersøgt — så er denne linje fortsat i den anden rapport (ligeledes affattet af dr. Steenbeek), der for nylig er udkommet.¹

Dette fremgår bl. a. af følgende aspekter i rapporten:

1. Den fremtidige Ombudsmans (dadlende) udtalelser er ikke — som i Sverige — strafferetligt baseret.

2. Ombudsmannen skal ikke foretage regelmæssige inspektionsrejser. Hans arbejdsområde udgøres i hovedsagen af de indkomne klager.

3. Dommerne er — i deres embedsførelse — undtaget fra Ombudsmannens kompetence.⁴

Flertallet i udvalget, der bestod af 15 medlemmer, kommer i rapporten til den konklusion, at en indførelse af institutionen også i Holland er ønskelig. Desværre motiveres ønskeligheden kun svagt i rapporten, som derved savner begejstringens overbevisende kraft.⁵ I den i Holland igangværende diskussion kunne et varmere forsvar for ombudsmaninstitutionen måske ellers have overbevist de endnu ret talrige modstandere om deres uret.

Rapporten er delt i 3 hovedafsnit: første del omfatter en principiel undersøgelse af det stillede spørgsmål, anden del indeholder et udkast til lov om en »almene tillidsman» og tredje del kommenterer lovudkastet paragraf for paragraf.

I min bedømmelse af rapporten vil jeg i det følgende begrænse mig til dens forhold til den skandinaviske institutions demokratiske aspekt og undersøge, hvorvidt denne side af sagen er kommet tilstrækkeligt til sin ret.

I rapportens første del lader rapportøren først enkelte andre hollandske forsøg på yderligere beskyttelse af den enkelte over for forvaltningen, samt de dertil egnede bestående parlamentariske midler passere revy; derefter ridser han fordelene ved ombudsmaninstitutionen op, idet han samtidig fremhæver ombudsmanundersøgelsens hurtighed og uformelle karakter og institutionens uafhængige stilling, baseret på den folkevalgte repræsentations tillid. Men, hvor det gælder om principielt at nedfælde denne — i sit væsen — demokratiske tanke i lovudkastet, tager man ikke skridtet fuldtud. I følge udkastet skal den fremtidige Ombudsman i Holland ikke udnævnes af parlamentet, men have kongelig udnævnelse. Faktisk har man ikke engang betroet den folkevalgte repræsentation indstillingen til udnævnelse.

³ Se min omtale af denne rapport i »Statsvetenskaplig Tidskrift», hæfte 5, 1963 side 539—41: »Rapport om Ombudsmaninstitutionen i Skandinavien — en hollandsk synsmåde.»

⁴ På et møde, der afholdtes d. 25. sept. i år i anledning af rapportens udsendelse, og hvor prof. S. Hurwitz også var til stede, blev dette punkt for øvrigt genstand for kritik fra en af deltagerne i diskussionen.

⁵ Se prof. G. A. van Poelje i »Nederlandse Gemeente» fra d. 11. sept. 1964 s. 438: »De V. A. R. commissie en haar vertrouwensman».

sen. I følge § 1, stk. 2 i lovudkastet⁶ skal andetkammeret nemlig tage hensyn til en indstilling, som er lavet af viceformanden for »Raad van State», højesteretspræsidenten og formanden for »Algemeen Rekenkamer» (omtr. = hovedrevisionen) i fællesskab. Endvidere skal udnævnelsen ifølge § 1, stk 3 ske for en seksårig periode (mens andetkammeret vælges for 4 år ad gangen), således at den demokratiske linje, som efter min mening er et karakteristisk væsenstræk i den skandinaviske institution, også her er skåret over. Udvalget begrundede ganske vist sit forslag med den meddelelse, at »den skandinaviske konstruktion ville passe mindre godt til hollandske forhold og at en kongelig udnævnelse forekommer ganske selvfølgelig», men selv taget i betragtning at forholdet mellem den enkelte og det offentlige ligger anderledes i Holland end i Skandinavien,⁷ så kan man efter min mening ikke indføre en sådan ændring uden at tilføje institutionen ubodelig skade. I Skandinavien er det jo sådan, at den folkevalgte repræsentation betror den mand (ombudsmand), som den selv har valgt og som forudsættes at nyde folkets tillid, — på repræsentationens vegne — at våge over den enkeltes rettigheder i forhold til myndighederne. Ombudsmandsskikkelsen bliver således en forædling af den ifølge sit væsen demokratisk kontrollerende opgave, som tilkommer den folkevalgte repræsentation. Dette ægte demokratiske princip i ombudsmandsinstitutionen, hvorigennem denne efter min mening netop får sin styrke, har udvalget lade glide næsten helt ud af lovudkastet.

Forklaringen herpå må formentlig søges ad to veje. For det første tvivler jeg på, om dr. Steenbeek — på hvis iagttagelser udvalget har bygget — under sine studier i Skandinavien har været tilstrækkelig opmærksom på dette væsentlige fundament.⁸ For det andet må forklaringen sikkert også søges i den omstændighed, at de politiske modsætninger er betydeligt skarpere i Holland end i Skandinavien, og at man ved ikke at lade Ombudsmanden udnævnes direkte af parlamentet formentlig har villet holde Ombudsmandsskikkelsen uden for den politiske arena.

⁶ § 1 lyder:

1. Vi (Kongen i Statsråd) udnævner, efter indstilling fra parlamentets andetkammer, én, eller om nødvendigt, nogle almene tillidsmænd.
2. Til udnævnelse af en almen tillidsmand indstilles tre personer. Andetkammeret skall her tage hensyn til et forslag, udarbejdet af viceformanden for »Raad van State», højesteretspræsidenten og formanden for »Algemeen Rekenkamer» i fællesskab. På denne liste skal opføres navnene på mindst 3 personer i den rækkefølge, de ønskes udnævnt.
3. Udnævnelse af den almene tillidsmand sker for et tidsrum af 6 år.
4. Den almene tillidsmand kan blive genudnævnt.
5. Vi kan, efter forslag fra andetkammeret, afskedige den almene tillidsmand inden udløbet af den seksårige periode.
6. Indgiver den almene tillidsmand selv en ansøgning om afsked, afskediger vi ham.

⁷ I Skandinavien spiller den enkelte en større rolle; i behandlingen af de forskellige problemer tager man — så vidt jeg kan se — næsten altid sit udgangspunkt i den enkelte, det levende individ, mens man i Holland i højere grad tænker i rationelle skemaer og autoritetsmønstret tillige er en temmelig afgørende faktor.

⁸ Se »Statsvetenskaplig Tidsskrift» hæfte 5, s. 540.

M. h. t. § 1, stk. 2, i lovudkastet har udvalget i kommentaren udtalt, at man ved denne fremgangsmåde sikrede sig den bedst mulige saglige oplysning om, hvem der måtte antages at være og kunne udnævnes til folkets almene tillidsmand.

Selvom jeg har forståelse for udvalgets hensigt, så mener jeg på den anden side, at forslaget vidner om for ringe tiltro til et levende demokrati. Måske skal forklaringen søges i det forhold, at lovudkastet er et kompromis mellem tilhængere og modstandere af Ombudsman-institutionen, men i hvert fald havde det dog ikke været nødvendigt at fortie i rapporten, hvem der var for, og hvem der var imod. Er det ikke en i Skandinavien meget brugt og god demokratisk skik, at dér i sådanne rapporter angives, hvordan stemmerne er fordelt? De, der bevidst lever med i tidens problemer, kan heraf ofte drage betydningsfulde konklusioner.

Som værende i strid med det levende demokratis idé mener jeg også at måtte betragte paragrafferne 13, stk. 2⁹ og 15, stk. 1¹⁰ i lovudkastet, der opstiller som hovedregel, at den almene tillidsmands undersøgelser skal forblive hemmelige.

Hvis jeg har opfattet den foreslåede ordning rigtigt, så skulle det hovedsagelig overlades til Ombudsmannens skøn, hvornår og hvorvidt han inden for lovens ramme vil give klageren og hvem der ellers er part i sagen indblik i sin undersøgelse; men et levende demokrati kræver efter min mening mere. Omend jeg har forståelse for udvalgets bevæggrund, nemlig at stræbe efter, at Ombudsmannen med største forsigtighed håndterer de oplysninger han i embeds medfør får fra de forskellige embedsmænd, så tvivler jeg dog på den anden side på, at tilliden til den valgte mand og følgelig tiltroen til hans dømmekraft kan blive ved at bestå i den tid, vi lever i, hvis han kun giver besked til klageren og hvem der iøvrigt er part i sagen og ikke tillige og så snart undersøgelsen er tilendebragt i en videre kreds meddeler, hvad resultatet af hans undersøgelse er blevet og hvorfor. Er ikke en af de væsentlige grunde til den goodwill, som prof. Hurwitz i sin egenskab af Ombudsman i Danmark har fået hos »the man in the street» netop, at han fra første færd — sandsynligvis i bevidstheden om sit ansvar som folkets tillidsmand og i betragtning af de årelange gode erfaringer i Sverige — har søgt samarbejde med pressen og givet denne indsigt i sagerne? Den tilsvarende paragraf i den danske lov¹¹ forstår jeg da også sådan, at Ombudsmannen kun er forpligtet til tavshed i sager, der *ifølge deres natur* kræver hemmeligholdelse (her kan for eksempel tænkes på

⁹ § 13, stk 2 lyder:

I forbindelse med den nødvendige hemmeligholdelse eller for så vidt han med henblik på anden interesse anser det for hensigtsmæssigt, undlader han i sin meddelelse (til klageren og hvem der i øvrigt er part i sagen) at omtale visse fakta, forhold eller bevæggrunde.

¹⁰ § 15, stik 1, lyder:

Den almene tillidsmand er forpligtet till hemmeligholdelse af det, som han i embeds medfør bliver bekendt med, medmindre udøvelsen af hans hverv medfører, at han meddeler dette.

¹¹ § 8 i den danske lov lyder:

Ombudsmanden skal iagttage tavshed med hensyn til de forhold, som han i sit hvervs merfør bliver bekendt med, såfremt hemmeligholdelse ifølge sagens natur er påkrævet ...

sager, der har med statens sikkerhed at gøre). Hvis jeg ser ret, så overlades også her meget til prof. Hurwit's skøn, men i den danske lov er tavshedspligten — så vidt jeg kan se — undtagelsesforskrift.

Nu har jeg ganske vist erfaret, at det udvalg, der har arbejdet med det foreliggende lovudkast, i mange henseender har taget den norske ombudsman-lov til forbillede (iøvrigt uden nøjagtigt at præcisere, hvor dette var tilfældet) og også har fulgt den norske lov på dette punkt,¹² men efter min opfattelse dækker indskrænkningerne af hovedreglen i henholdvis § 9 i den norske lov og art. 15 stykke 1 i det hollandske lovudkast ikke hinanden. Spørgsmålet er, hvad man forstår ved hans hverv. Den norske Ombudsmans varetagelse af sit hverv indebærer på basis af den norske lov, at han stedse ser klager og problemer ud fra den enkeltes synsvinkel,¹³ mens den almene tillidsmand ifølge det foreliggende udkast skal se på, om der gennem de offentlige instanser handlemåde kan tilføjes tilliden til myndighederne skade.¹⁴ Den almene tillidsmand bliver derfor ifølge det foreliggende lovudkast nødt til at håndtere et andet kriterium end sin norske kollega. I Norge har man, så vidt jeg kan se, den enkelte borgers interesse i tankerne, i Holland samfundsinteressen. Rapportøren siger i kommentaren til art. 5, at hertil må regnes alle de tilfælde, hvor en offentlig instans ikke har handlet i overensstemmelse med, hvad med rimelighed må forventes. Her er, så vidt jeg kan se, sket en — noget vag — objektivisering af kriteriet, og det kan ikke anses for udelukket, at denne vil vise sig at blive til skade for den enkeltes retssikkerhed.

Lad mig illustrere min opfattelse med et enkelt konkret eksempel. Jeg tænker i den forbindelse på politiets optræden ved nogle unge menneskers gadeoptøjer i Haag nytårsaften 1961. Politiet brugte ved den lejlighed sablen, og en betjent kom til at tilføje en ung mand et dødeligt sår i ryggen. Den pågældende betjent blev tiltalt for retten og sagen pådømt i to instanser. Begge gange frikendtes betjenten, fordi det ikke var bevist, om det var tiltalte eller en anden betjent, der havde tilføjet den unge mand stikket. Men spørgsmålet om den tjenstlige ordre i denne alvorlige sag blev ikke tilstrækkelig belyst gennem retssagen.

Ville nu lovudkastets almene tillidsmand have kunnet uddele en »næse» til den, der gav den tjenstlige ordre om brugen af sablen, og således gengive den enkelte borger hans følelse af retssikkerhed? Jeg må bekende, at jeg tvivler på det. De der i politiet udelukkende eller i hvert fald over-

¹² § 9 i den norske lov lyder:

Med mindre annet følger af hans verv etter denne lov, har Ombudsmannen taushetsplikt med omsyn til de opplysninger han får i sin tjeneste om forhold, som ikke er alminnelig kjent ...

¹³ § 3 i den norske lov lyder:

Ombudsmannens oppgave er som Stortingets tillidsmann og på den måte, som fastsatt i denne lov og i hans instruks å søke å sikre, at det i den offentlige forvaltning ikke øves urett mot den enkelte borger. (forf.'s kursivering)

¹⁴ Art. 5 første stykke, i lovudkastet lyder:

Den almene tillidsmand undersøger sager, hvori tilliden til myndighederne kan skades gennem den måde, hvorpå en offentlig instans har varetaget sit hverv (forf.'s kursivering).

vejende ser et instrument til håndhævelse af orden i fællesskabets interesse, vil nemlig snarere være tilbøjelige til at forsvare den anvendte fremgangsmåde. Deres tillid til övrigheden er ikke (og var ikke i 1961!) rokket ved brugen af sablen.¹⁵

Den norske lov, som går ud fra, om den enkelte borger lider uret, giver derfor, så vidt jeg kan se, mere end lovudkastet fra Foreningen for Forvaltningsret, og som følge deraf er der på basis af den norske lov også mulighed for større offentlighed.

Med det foreliggende udkast til en ombudsman-lov har Foreningen for Forvaltningsret taget et prisværdigt initiativ i retning af at skaffe Holland en ombudsman-institution. Beklages må dog at det udvalg, der har beskæftiget sig med sagen, i for ringe grad har haft øje for institutionens demokratiske ånd; måske er her den egentlige årsag til, at udkastet mangler den rette overbevisende kraft.

Denne demokratiske ånd har prof. Hurwitz så fortræffelig givet udtryk for, hvor han siger: »Det er Ombudsmannens opgave efter al sin evne at bidrage til, at ansvarsfølelsen overfor den enkelte borger holdes spillevende hos enhver, der har myndighed at udøve.»¹⁶

Det er efter min mening netop gennem i ombudsman-institutionen forankrede ånd — som er fælles for de skandinaviske lande — at Skandinavien kan give et væsentligt bidrag til den europæiske kultur.

H. H. Kirchheiner
(Holland)

STATSKUNSKAPEN VID DE AKADEMISKA LÄROSÄTENA ÅR 1964

Göteborgs universitet

Lärare: Jörgen Westerståhl, innehavare av August Röhss' professur i statskunskap, utnämnd 1952; docent Gunnar Gerdner, universitetslektor, utnämnd 1962; docent Arne Wählstrand, utnämnd 1941; fil. lic. Bo Särilvik, forskarasistent, förordnad 1961; fil. lic. Björn Molin, biträdande lärare, förordnad 1962. Universitetslektoratet var efter docent Gerdners dödsfall den 17 augusti vakant.

Undervisning meddelades dessutom av professor B. Akzin, Jerusalem, professor A. de Grazia, New York, lektor Arne Andersson, hovrättsrådet Åke Bonge, fil. dr Olle Gellerman, lagman Einar Holm, lektor Thore Jaenson, fil. kand. Erik Moberg, fil. kand. Gunnar Nordenstam, lektor Melker Strand och fil. kand. Lars Strömberg.

Assistenter: fil. kand. Åke Georgsson, 1/8—31/12; fil. kand. Gunnar Nordenstam; fil. kand. Lars Strömberg, 1/1—31/7.

¹⁵ Kompetencespørsmålet i lovudkastet lader jeg iøvrigt ligge. Så vidt det ses, er det ikke meningen, at den almene tillidsmands beføjelser skal udstrække sig til det kommunale politi.

¹⁶ S. Hurwitz: »Det menneskelige Ansvar» s. 172.

Förste amanuens: fil. kand. Erik Moberg, 1/7—31/12.

En assistenttjänst för kommunal forskning, bekostad med medel från Statens råd för samhällsforskning, innehades från den 1/8 av fil. kand. Lars Strömberg.

*

Doktorandstipendium innehades av Bertil Björklund, *licentandstipendium* av fil. kand. Erik Moberg (vårterminen), fil. kand. Sune Persson (höstterminen) och fil. kand. Lars F. Tobisson (vårterminen).

*

En konferens med företrädare för svensk statskunskap ägde rum vid institutionen den 13—14 november. I konferensen deltog förutom institutionens egna lärare preceptor Nils Andrén, docent Pär-Erik Back, docent Nils Elvander, docent Tomas Hammar, docent Olle Nyman, professor Nils Stjernquist och docent Gunnar Wallin. Konferensen behandlade bl. a. ett kommunalpolitiskt forskningsprogram, forskarutredningen, statsvetenskaplig forskningsplanering samt frågor om utbildning och undervisning.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse hade följande sammansättning: ordförande professor Jörgen Westerståhl, vice ordförande docent Arne Wählstrand, sekreterare och skattmästare fil. lic. Bo Särilvik, övriga ledamöter: fil. kand. Georg Brittberg och fil. lic. Lennart Hansson.

Gunnar Nordenstam

Lunds universitet

Lärare och tjänstemän vid Statsvetenskapliga institutionen har varit: professor Nils Stjernquist; e. preceptor: docent Pär-Erik Back (höstterminen); universitetslektor: docent Pär-Erik Back; e. universitetslektorer: fil. lic. Sven-Ola Lindeberg (vårterminen), fil. lic. Hans F. Petersson (vårterminen); docenter: fil. dr. Hans F. Petersson (från 1/7), fil. dr. Torbjörn Vallinder; biträdande lärare: fil. lic. Bertil Fiskesjö; e. biträdande lärare: fil. lic. Gunnar Sjöblom (höstterminen), fil. mag. Olof Söderberg (höstterminen); e. lärare: fil. lic. Sven-Ola Lindeberg (höstterminen), fil. lic. Gunnar Sjöblom (vårterminen), fil. mag. Olof Söderberg (vårterminen), fil. lic. Hans Wieslander, Charles Wood, B. Sc.; examinator för betygsgraden godkänd: fil. lic. Bo Westerhult (höstterminen); forskarassistent: fil. lic. Agne Gustafsson; e. forskarassistent: fil. lic. Bo Westerhult (vårterminen); assistenter: fil. lic. Bengt Johansson (till 31/5), fil. mag. Sven Kinnander, fil. kand. Hans Ring (höstterminen); förste amanuenser: fil. kand. Carl-Gustaf Carlsson (vårterminen), fil. kand. Ingemar Glans (1/7—31/10), fil. kand. Lennart Lundquist, fil. kand. Mats R. Marling, pol. stud. Lennart Ryde, fil. mag. Anita Sjögren (vårterminen), fil. kand. Lars-Göran Stenelo, fil. mag. Sven-Erik Strand (till 31/10); andre amanuenser: fil. stud. Madeleine Ströje; tredje amanuenser: fil. stud. Bo Bjurulf, fil. stud. Lars G. Nilsson

(höstterminen), fil. kand. Hans Ring (vårterminen), fil. stud. Folke Vernersson; kanslibiträden: fru Ebba Skjöld, fröken Ingrid Widell (till 30/6), fru Ulla Sahlin (från 16/10), fru Ingrid Algotsson (1/7—15/10).

*

Disputation: Fil. lic. Hans F. Petersson disputerade den 17 april 1964 på en avhandling om »Power and International Order». Fakultetsopponent var docent Pär-Erik Back och av respondenten utsedda opponenter fil. lic. Gunnar Sjöblom och fil. lic. Bertil Fiskesjö.

*

Fil. lic.-examen har avlagts av fil. kand. Mats Bergquist, fil. mag. Bertil Fiskesjö, fil. kand. Ingemar Glans, fil. kand. Göran Hydén, fil. och pol. mag. Bengt Johansson och fil. mag. Olof Söderberg.

*

Flöjande *licentiatavhandlingar* har godkänts: Mats Bergquist: »Sverige och EEC. Studier i svensk utrikespolitisk debatt 1961—1962.» Bertil Fiskesjö: »Bondeförbundet och Jordbrukarnas Riksförbund 1910—1921.» Ingemar Glans: »De socialistiska folkpartierna i Danmark och Norge. En komparativ organisationsstudie.» Göran Hydén: »Problems of Nation-Building in Developing Areas.» Olof Söderberg: »Intressen och intressegrupper kring bilismen i Sverige. Grupperingar och aktiviteter (med huvudvikt på privatbilägarintressena) 1935—39 och 1958—62.»

*

Doktorandstipendium har under året innehafts av fil. lic. Ingemar Glans (från 1/11), fil. lic. Göran Hydén (från 1/11), fil. lic. Sven-Ola Lindeberg (höstterminen), fil. lic. Gunnar Sjöblom (vårterminen), fil. lic. Bo Westerhult (höstterminen), fil. lic. Hans Wieslander.

*

Licentiandstipendium har under året innehafts av fil. kand. Jan Ahltorp (från 1/11), pol. mag. Leif Andersson (vårterminen), fil. kand. Mats Bergquist (vårterminen), fil. kand. Carl-Gustaf Carlsson (höstterminen), fil. mag. Conny Fredriksson, fil. kand. Ingemar Glans (vårterminen), fil. mag. Rolf Holmér, fil. kand. Göran Hydén (vårterminen), fil. mag. Anita Sjögren (höstterminen), pol. mag. Gunnar Skogmar, fil. mag. Sven-Erik Strand (från 1/11), fil. mag. Olof Söderberg (vårterminen), fil. kand. Rolf Österberg.

*

19 medlemmar av *lic.-seminariet* under ledning av professor Nils Stjernquist gjorde den 16—22 november en studieresa till Helsingfors. Seminariet bereddes där tillfälle att besöka bl. a. regeringen, riksdagen, svenska folkpartiet, agrarförbundet, socialdemokraterna, Finlands arbetsgivares centralförbund och Finlands fackföreningars centralförbund. Dessutom förekom licentiatseminarium tillsammans med statsvetarna vid Helsingfors universitet.

*

Proseminariet har under ledning av docent Torbjörn Vallinder den 10—14 maj företagit en exkursion till Stockholm. Deltagarna bereddes därvid tillfälle att besöka bl. a. statsrådsberedningen, finansdepartementet, riksdagen, Sveriges Radio, SAF, LO och Stockholms-Tidningen.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har under året haft följande sammansättning: ordförande professor Nils Stjernquist, vice ordförande docent Hans F. Petersson, sekreterare fil. lic. Bengt Johansson (vårterminen) och fil. mag. Sven Kinnander (höstterminen), kassör fil. lic. Agne Gustafsson samt styrelseledamot utan särskild funktion jur. kand. Göran Ravnsborg.

Föreningen har under året haft tre sammanträden. Den 13 januari talade professor James S. Coleman (University of California, Los Angeles) över ämnet »Comparative Politics». Den 6 april talade professor Erik Rasmussen (Århus universitet) över ämnet »Folkeavstemningsinstitutet i den danske författning och dansk politik». Den 14 september gästades föreningen av professor Benjamin Akzin (Hebrew University, Israel) som föreläste över ämnet »Party System in Israel».

Sven Kinnander

Stockholms universitet

Lärare i statskunskap har under året varit: preceptor Nils Andrén, t. f. innehavare av Lars Hiertas professur i statskunskap, föreståndare för The Stockholm University Institute for English-Speaking Students, förordn. 1962; docent Per Sundberg, universitetslektor, utn. 1961, t. f. preceptor och föreståndare för The Stockholm University Institute for English-Speaking Students; fil. dr Elmar Nyman, universitetslektor, utn. 1963; docent Hans Meijer, rektor för Socialinstitutet i Stockholm, förordn. 1958, meddelat professorsundervisning och förrättat examination; docent Gunnar Wallin, e. o. docent, förordn. 1961, förordnad att 1/7 1964—30/6 1965 inneha en extra preceptor i statskunskap; docent Olof Ruin, e. o. docent, förordn. 1962; fil. lic. Lars Foyer, e. universitetslektor vt 64 och t. f. universitetslektor ht 64, förordn. 1962; docent Tomas Hammar, t. f. universitetslektor ht 64, fil. lic. Harriet Lundblad, e. universitetslektor, förordn. 1962; fil. lic. Elias Berg, e. universitetslektor, förordn. 1963; fil. lic. Arne Halvarson, e. universitetslektor vt 64, förordn. 1963; fil. lic. M. A. Carl Wahren, e. universitetslektor vt 64, förordn. 1964; fil. lic. Krister Wahlbäck, e. universitetslektor ht 64; pol. mag. Hadar H:son Cars, e. universitetslektor ht 64; fil. lic. Olle Vejde, e. universitetslektor på halvtid ht 64; fil. lic. Inger Pålsson, e. universitetslektor på halvtid ht 64; extra lärare under läsåret: fil. dr Göran Lindahl, rektor för Journalistinstitutet i Stockholm; fil. lic. jur. kand. Lennart Groll, byråchef; jur. kand. Karl-Gustaf Lindelöw, hovrättsråd; fil. kand. Torben Grage; docent Ingemar Lindblad vt 64; fil. mag. Monika Petré ht 64; fil. kand. Anders Clason ht 64; cand. philol. Christian Lange ht 64; fil. mag. Stig Thorén ht 64.

Assistenter: under vt 64 pol. mag. Hadar H:son Cars (t. o. m. 31/3); fil. kand. Gunnar Vingedal (t. o. m. 31/8); under ht 64 fil. kand. Bengt Owe Birgersson.

Förste amanuenser: under hela året fil. kand. Åke Landqvist; under vt 64 fil. kand. Bengt Owe Birgersson; fil. mag. Göran Boberg; fil. kand. Torben Grage (fr. o. m. 1/4); fil. stud. Hans C. Johansson (fr. o. m. 1/4); under ht 64 fil. kand. Jan-Olof Sundell.

Andre amanuenser: under vt 64 fil. kand. Hans G. Andersson (t. o. m. 31/3); under ht 64 fil. mag. Monika Petré.

Tredje amanuenser: under hela året fil. kand. Anders Clason; David Paz, M. S. Sc.; fil. kand. Daniel Tarschys; fil. mag. Stig Thorén; under vt 64 fil. kand. Torben Grage (t. o. m. 31/3); fil. kand. Liise Heiken; fil. stud. Hans C. Johansson (t. o. m. 31/3); fil. kand. Folke Löfgren; fil. kand. Jan-Olof Sundell; under ht 64 fil. kand. Hans G. Andersson; fil. mag. Göran Boberg; fil. kand. Kjell Goldman.

*

Disputationer: Fil. lic. Tomas Hammar disputerade den 3 oktober 1964 på en avhandling om »Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900—1932.» Fakultetsopponent var docent Per Sundberg och de av respondenten utsedda opponenterna var fil. kand. Hans G. Andersson och fil. mag. Anne-Marie Sallnäs.

Fil. lic. Krister Wahlbäck disputerade den 21 november 1964 på en avhandling om »Finlandsfrågan i svensk politik 1937—1940». Fakultetsopponent var docent Olof Ruin och de av respondenten utsedda opponenterna var fil. lic. Inger Pålsson och fil. kand. Stanislaw Patek.

*

Fil. lic-examen har avlagts av Ingemar Mundebo, Inger Pålsson, Erik Ritzén och Karl-Wilhelm Samuelsson.

*

Följande *licentiatahandlingar* har godkänts: Ingemar Mundebo: »Den kommunala socialvårdens organisation och arbetsformer.» Inger Pålsson: »Nordiska rådets utskottsorganisation. En studie av utskottsarbetet som integrerande faktor i det Nordiska samarbetet.» Erik Ritzén: »Aftonbladet och de konstitutionella frågorna 1844—1851.»

*

Doktorandstipendium har under året innehafts av Birger Hagård (t. o. m. 31/3), Torsten Landelius och Krister Wahlbäck (vårterminen).

*

Licentiandstipendium har under året innehafts av Hans G. Andersson (höstterminen), Göran Boberg (höstterminen), Anders Clason, Christian Lange, David Paz, Monika Petré (vårterminen), Folke Schimanski (vårterminen), Henrik von Schwerin (vårterminen), Jan-Olof Sundell (vårterminen), Philip Thompson (höstterminen) och Stig Thorén (vårterminen).

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har under året haft följande sammansättning: ordf. t. f. professor Nils Andrén, vice ordf. docent Gunnar Wallin, sekreterare fil. lic. Harriet Lundblad, skattmästare fil. mag. Stig Thorén, tillika klubbmästare, övriga ledamöter docent Gustaf Petrén, docent Hans Meijer, fil. lic. Gunner Hellström samt fil. lic. Krister Wahlbäck.

Föreningen har under året haft sex sammanträden. Följande föreläsare har medverkat: professor Morton Frisch »Franklin D. Roosevelts efterlämnade papper», docent Olof Ruin »Efterkrigstidens regeringsfråga», t. f. professor Nils Andrén »Den nya lärarutbildningen i samhällskunskap», professor Jovan Djordjević »The Concepts of Socialism and Democracy in Yugoslavia», professor Poul Meyer »Den offentliga förvaltning som beslutsningsprocess», docent Ingemar Lindblad »Är USA på väg mot 1 1/2-partisystem?»

Bengt Owe Birgersson

Uppsala universitet

Lärare: Carl Arvid Hessler, professor skytteanus, Olle Nyman, docent, universitetslektor, Torsten Petré, universitetslektor, Clarence Nilsson, universitetslektor (fr. o. m. 1/7), Ragnar Simonsson, docent, Gert Hornwall, docent, Nils Elvander, e. o. docent, Bengt Almerud, fil. lic., e. universitetslektor, Clarence Nilsson, fil. lic., e. universitetslektor (t. o. m. 30/6), Donald Söderlind, fil. lic. e. universitetslektor (fr. o. m. 1/7), Lars Rudebeck, fil. lic., e. universitetslektor (fr. o. m. 1/7), Reidar Larsson, fil. kand., e. universitetslektor, Bengt Alexanderson, fil. lic., forskarassistent, Lars Rudebeck, fil. lic., e. lärare (t. o. m. 30/6), Donald Söderlind, fil. lic. e. lärare (t. o. m. 30/6), Sten Sture Landström, fil. lic., e. lärare, Carl Wahren, fil. lic., M. A., e. lärare, Stig Strömholm, jur. lic., fil. kand., e. lärare, Sven Hamrell, fil. kand., B. A., e. lärare, Åke Gafvelin, fil. lic., e. lärare (fr. o. m. 1/7), Olof Wennås, fil. lic., e. lärare (t. o. m. 30/6), Leif Lewin, fil. kand., e. lärare (fr. o. m. 1/7).

Assistent: fil. mag. Stig Nyberg, fil. mag. Mats Bäck (fr. o. m. 1/7).

Förste amanuenser: fil. mag. Ingemar Moberg (t. o. m. 31/8), fil. kand. Bengt Barkfeldt (fr. o. m. 1/7), fil. kand. Jan Olov Hagelin (fr. o. m. 1/9).

Andre amanuens: fil. kand. Bengt Barkfeldt (t. o. m. 30/6).

Assistent och föreståndare för pressarkivet: fil. kand. Tord Strömkvist.

Andre amanuens med tjänstgöring i pressarkivet: fil. mag. Göran Dyverfeldt (fr. o. m. 1/7).

Tredje amanuens med tjänstgöring i pressarkivet: fil. mag. Göran Dyverfeldt (t. o. m. 30/6).

*

Disputation: Fil. lic. Clarence Nilsson disputerade den 4 april på avhandlingen »Sam Stadener som kyrkopolitiker». Som fakultetsopponent fungerade docent Nils Elvander, som andre opponent fil. lic. Lars Beltzén, samt som tredje opponent docent Åke Davidsson.

*

Filosofie licentiatexamen har avlagts av fil. kand. Leif Lewin.

*

Följande *licentiatavhandling* har godkänts: Leif Lewin, »Planhushållningsdebatten under efterkrigstiden».

*

Doktorandstipendium innehades under vårterminen av fil. lic. Lars Rudebeck och pol. mag. Donald Söderlind samt under höstterminen av fil. lic. Bo Jonsson.

*

Licentandstipendium innehades under hela året av fil. mag. Sölve Bengtsson, fil. kand. Sverker Gustavsson, fil. kand. Hans Sjöberg, fil. mag. Evert Vedung; under vårterminen av fil. mag. Holger Emretsson, fil. mag. Mats Bäck, fil. kand. Anders Henriksson, fil. kand. Birgitta Kettner, fil. mag. Inger Sjødahl samt under höstterminen av fil. kand. Torbjörn Eriksson, fil. kand. Lars Nord, fil. kand. Leif Lewin.

*

Det politiska pressarkivet i Skytteanum har förestått av assistenten fil. kand. Tord Strömkvist. Under året har fil. mag. Göran Dyverfeldt uppehållit en befattning som tredje amanuens (t. o. m. 30/6) och som andre amanuens (fr. o. m. 1/7) vid arkivet. Mag. jur. Artur Mägi har medverkat vid arkivmaterialets ordnande.

I arkivet är 45 tidningar företrädda. Samtliga har ställt friexemplar till förfogande.

Arkivets klassifikationssystem tillställs på begäran de intresserade.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har haft följande sammansättning: professor Carl Arvid Hessler, ordförande och redaktör för föreningens skriftserie, docent Nils Elvander, vice ordförande, universitetslektor Torsten Petré, sekreterare, stadsbibliotekarie docent Gert Hornwall, skattmästare, amanuens Bengt Barkfeldt, v. sekreterare och v. skattmästare, fil. lic. Lars Rudebeck, 6:e ledamot.

Föreningen har under året haft två sammanträden. Den 13 mars talade professor Sven Lindman över ämnet »Den finländska regeringsformens idébakgrund». Den 2 oktober talade professor Jovan Djordjevic, Belgrad, över ämnet »Socialism och demokrati i den nya jugoslaviska konstitutionen».

Bengt Barkfeldt

Statskunskap i radio

Ettbetygsundervisning i statskunskap sker sedan den 11 januari i år på försök i radio. Initiativet har tagits av radioutredningens arbetsgrupp för folktutbildning, universitetsundervisning och samhällsinformation, RUFUS. Verksamheten bedrivs av Sveriges Radio i samarbete med institutionen för

statskunskap i Stockholm. Under vårterminen sänds 51 program omfattande undervisning i svensk statskunskap inklusive sociologiska och juridiska moment. Politiska ideologier, främmande länders statsskick och internationell politik skall behandlas i 39 program under hösten. Varje termin avslutas med tentamensskrivningar, vilka kan fullgöras på olika platser i landet. Kurslitteraturen överensstämmer helt med den som gäller för reguljära studier vid institutionen. Även de obligatoriska diskussionsseminarierna skall genomföras med radiokursens deltagare. Det blir den enda direkt lära-ledda undervisning, som de kommer att åtnjuta under studierna.

Varje 35-minuters program avslutas med fem minuter som användes till praktiska råd och anvisningar eller till besvarande av insända frågor. De som studerar per radio kan inte få råd och individuell handledning av lärare eller assistenter i samband med kurser och föreläsningar på en universitetsinstitution. All studierådgivning måste för deras del ske per brev och telefon och via radioutsändningarna. Sedan sex eller sju kursmoment behandlats i radio ägnas ett helt program till repetition med utgångspunkt från lyssnarfrågor. Endast en mindre del av kursdeltagarna har bildat lyssnargrupper, som samlas varje vecka till diskussioner av veckans tre program. Till ledning för alla individuella lyssnare har en studiehandbok utarbetats på institutionen och utgetts av Sveriges Radio. Den ger detaljerade anvisningar om litteratur och uppgifter till varje program och den innehåller dessutom allmänna upplysningar om studier och examination.

Skrivning på svensk statskunskap sker den 29 maj. Två veckor senare börjar diskussionsseminarier på cirka tio platser i landet. Varje deltagare skall redovisa en uppgift som tilldelats honom redan i april, och detta skall ske i en kort uppsats på 3—5 sidor. I varje seminarium skall finnas 20 deltagare och de 20 uppgifter som sålunda presenteras för seminariet är utformade så att de hör samman i sju grupper, vardera om tre uppgifter. Uppgifterna bör inte presenteras genom föredrag för seminariet utan föreliggiga utskrivna i så god tid att seminariet omedelbart kan inleda en diskussion kring berörda problem. Seminarierna koncentreras till sammanlagt sex dagar antingen under en vecka eller över två veckoslut. Hur många studenter som kan beredas plats vid seminarier sommaren 1965 beror helt på hur många kvalificerade lärare som kan åta sig undervisning.

Antalet deltagare i radiokursen har blivit betydligt större än vad som från början beräknats, och försöksverksamheten med universitetsundervisning i radio har väckt ganska stor uppmärksamhet. Studiehandboken Statskunskap har gått ut i fyra upplagor om tillsammans 20 000 exemplar. Till institutionen har sammanlagt 6 300 personer anmält att de följer undervisningen. Av dessa saknar emellertid ca 2 500 behörighet att skrivas in vid universitet. Kungl. Maj:t har emellertid beslutat medgiva att folkskollärare får utnyttja radiokursen som vidareutbildning, vilket innebär att också de efter godkända prov kan tilldelas betyget Godkänd. Sammanlagt har omkring 1000 folkskollärare anmält sig till kursen. Bland deltagarna märks för övrigt ett förhållandevis stort antal äldre personer, stundom med akademiska betyg från helt andra ämnesområden än de samhällsvetenskapliga. Det är redan nu möjligt att konstatera att undervisningen utnyttjas av många som aldrig skulle ha uppsökt en universitetsinstitution för att del-

taga i den reguljära undervisningen. En närmare kartläggning av vilka grupper som deltar kommer att ske i samband med en studie av radiokursens lyssnare och deltagare vilken påbörjats i samarbete med Sveriges radio och pedagogiska institutionen vid Stockholms universitet.

Radiokursen i statskunskap har tillkommit av flera samverkande orsaker. En av dessa är det stora behovet av utbildning i ämnet, inte minst för lärare i samhällskunskap. Radioundervisningen skall avlasta den betungande decentraliserade undervisning som under senare år bedrivits i en mängd orter i Sverige. Samtidigt prövas en undervisningsform som kan begagnas i större skala den dag radio- och TV-näten i Sverige är utbyggda med fler programmöjligheter. Ämnet statskunskap har valts som första ämne på grund av det stora allmänna bildningsvärde det anses äga. Det är alltså statskunskap som pappan studerar på sängen vid sin radioapparat, medan sonen hyssjar på sin mamma: »Tss! Pappa får inte störas. Han ligger vid universitetet.»

Tomas Hammar

LITTE R A T U R G R A N S K N I N G A R

LENNART LOHSE: *Arbetsgivarnas inställning till föreningsrätt, arbetarskydd och arbetstid i statsvetenskaplig belysning. Med inledande uppsats av Gunnar Heckscher.* Publikationer från Svenska Arbetsgivareföreningen 14. Stockholm 1963. 274 s.

GUNNAR HELLSTRÖM: *Föreningsdemokrati och förtroendemannakår inom jordbrukets föreningsrörelse i början av 1950-talet.* LT:s förlag 1964. 158 s.

De båda skrifter som här skall behandlas utgör värdefulla bidrag till kunskapen om det svenska organisationsväsendet. Men de har båda karaktären av delredovisning av forskningar som inte fullföljts. Det är angeläget att dessa forskningar på något sätt för vidare till fullständiga framställningar.

Lennart Lohses undersökning utfördes på uppdrag av Svenska Arbetsgivareföreningen och var avsedd att bli en doktorsavhandling i statskunskap. När arbetet avbröts genom författarens bortgång 1959 förelåg fyra centrala kapitel i sådant skick att de kunde publiceras, vilket skett genom SAF:s försorg. På grund av dessa omständigheter är kapitlen fristående från varandra och saknar sammanhållande översikter och slutsatser. I någon mån har denna brist kompenseras genom Gunnar Heckschers inledande uppsats, kallad »Arbetsgivarna och 1900-talets samhällsutveckling». Det första av Lohses kapitel, som handlar om SAF och organisationsrätten, går endast till 1907, medan de övriga kapitlen förts fram till tiden 1951—53.

Det första kapitlet är kanske det intressantaste; här dokumenterar Lohse i rikt mått sin analytiska förmåga. Framställningen formar sig till en avslutad redogörelse för de fem första åren i Arbetsgivareföreningens historia — de år då striderna om föreningsrätten kulminerade och kollektivavtalsprincipen godtogs av båda parterna. Detta viktiga skede har från andra utgångspunkter behandlats av Westerståhl i »Svensk fackföreningsrörelse» och Adlercreutz i »Kollektivavtalet». Genom att han haft tillgång till styrelseprotokoll och annat internt material från SAF har Lohse kunnat på viktiga punkter komplettera dessa författares bild av de avgörande händelserna på arbetsmarknaden vid denna tid.

Störst intresse har Lohses skildring av den s. k. decemberkompromissen 1906. Bakgrunden till denna händelse var följande. År 1905 hade i SAF:s stadgar § 23 gjorts ett tillägg om skyldighet att i kollektivavtalen intaga en bestämmelse om arbetsgivarens rätt att fritt välja personal och leda arbetet. Denna bestämmelse väckte stark opposition på arbetarhåll och ledde till flera konflikter. För att få slut på dessa tog SAF initiativ till cen-

trala förhandlingar med LO. Förhandlingarna fördes i december 1906 med Hugo Hamilton som opartisk ordförande. Sedan övriga tvistefrågor lösts framlade denne ett kompromissförslag i huvudfrågan, som upprätthöll § 23 men samtidigt garanterade föreningsrätten. Förslaget antogs av LO med ett tillägg om att vägran att arbeta tillsammans med strejkbrytare ej skulle betraktas som avtalsbrott. LO-ordföranden Lindqvists förklaring att detta tillägg skulle betraktas som en åsiktsdeklaration av LO och ej som ett villkor jämnade vägen för den slutliga uppgörelsen mellan SAF och LO. Men det återstod att förmå de lokala fackföreningarna att anta överenskommelsen, som formellt sett inte var något riksavtal. Det lyckades dock först efter lockouthot från SAF och hårda påtryckningar från LO. Decemberkompromissen företer flera märkliga drag som pekar framåt mot den följande utvecklingen och ger den en förvånansvärt modern prägel. Det var första gången som de båda topporganisationerna trädde i direkt förbindelse med varandra. Med förenade ansträngningar övervann de motståndet från de berörda fackföreningarna och arbetsgivarna. Lohse påpekar att LO i slutskedet av förhandlingarna utövade större makt över fackföreningarna än vad stadgarna medgav och att detta var en följd av centraliseringen inom motståndarlägret; det paradoxala inträffade att LO:s auktoritet över medlemmarna visade sig vara större än SAF:s, trots att SAF men inte LO hade de formella befogenheterna. Här inleddes en utveckling som till sist resulterat i ungefär samma grad av maktkoncentration hos båda topporganisationerna. Decemberkompromissen fick också kraftiga återverkningar inom SAF. Den hade drivits fram av styrelseordföranden G. F. Östberg under hårt motstånd från de närmast berörda arbetsgivarna. Östberg, som var en framstående ledamot av första kammarens majoritetsparti, framstår i Lohses skildring som en moderat och framsynt organisationsledare — i likhet med flera andra av SAF:s grundare. Men motståndet försvagade hans ställning. Han avgick som ordförande 1907 och efterträddes av Hjalmar von Sydow, som samtidigt blev verkställande direktör i SAF.

De följande kapitlen behandlar SAF:s inställning till arbetarskydds- och arbetstidsfrågorna fram till 1950-talets början. Avsnittet om arbetarskyddet är föga märkligt och har en refererande karaktär. Helt naturligt är arbetstidsfrågan och den därmed sammanhängande semesterfrågan mera givande för en vetenskaplig analys. Lohse klarlägger arbetsgivarnas vacklande inställning till 8-timmarslagen under perioden 1918—1930: tidvis intog SAF:s riksdagsrepresentanter med högermannen von Sydow i spetsen en från högerns avslagslinje avvikande ståndpunkt och accepterade lagstiftning — men naturligtvis med högre timtal än i den provisoriska lagen. Först 1930 uppgav högern sitt motstånd mot lagen, sedan riksdagen antagit denna som definitiv. Men redan 1925 hade von Sydow försökt få med SAF på en definitiv lagstiftning. Han framstod alltså som en moderat företrädare för den kritiska inställning till 8-timmarslagen som delades av en bred borgerlig opinion även utanför högern.

Till det väsentligaste i Lohses bok hör hans analys av Arbetsgivareföreningens förhållande till högern. Under perioden 1902—1919 hade SAF många företrädare inom förstakammarhögern och det rådde ett nära samförstånd mellan de båda parterna; man får dock inte veta i vilken utsträck-

ning SAF verkade för att få arbetsgivarrepresentanter valda. Efter första kammarens demokratisering började högern ta alltmer hänsyn till andra grupper med större tyngd vid valen och blev följaktligen benägen att självständigt utforma sin taktik i de aktuella arbetsmarknadsfrågorna. Men alltjämt rådde i stort sett harmoni mellan högern och SAF, trots arbetsgivarnas särationer i arbetstidsfrågan. På 30-talet började linjerna alltmer gå isär. Efter von Sydows bortgång 1932 stod SAF till höger om högern; arbetsgivarna inom högern följde alltid partilinjen. Förhållandet blev uppenbart när SAF försökte stoppa 1938 års lag om två veckors semester. Ett förslag från presidiet om överläggningar med högern angående en motion avvisades av styrelsen, som beslöt att bara sända en skrivelse till utskottet; motivet tycks ha varit att undvika en politisering av frågan. Högern å sin sida synes ha svängt till en i princip positiv hållning; en sådan hållning intogs av partiets talesmän i riksdagen, »medan högertidningar tidigare fördömt hela saken».¹ Här är en punkt där man önskar att Lohse hade gjort en grundligare undersökning. Hur argumenterade man i SAF-styrelsen, vad skrev högerpressen? Situationen upprepades i viss mån 1951, när riksdagen beslöt en lag om tre veckors semester. Denna gång deklarerade högern uttryckligen att arbetstagarnas intressen i semesterfrågan icke skulle få hindras av arbetsgivarnas.

Lohse finner två förklaringar till denna utveckling: dels fick högern en alltmer positiv syn på socialpolitisk lagstiftning, bl. a. på grund av att partiet måste ta växande hänsyn till tjänstemannaväljarna, dels hade SAF mindre intresse av att liera sig med ett parti som oavbrutet gick tillbaka. Resultatet blev för SAF att dess partipolitiska inflytande minskade. Men detta komparerades av en ökad aktivitet för att påverka utredningar, departement och riksdagsutskott. Parallellt med denna förskjutning, som innebar att organisationens inflytande på frågor av icke politiskt kontroversiell natur bevarades eller rentav ökades, skedde en förändring i dess argumentation. Den tidigare politiskt-propagandistiska argumentationen ersattes av ett sakligt resonerande, underbyggt av ett omfattande utredningsmaterial och med samhällets intresse av en god produktionsutveckling som ledande tema. Men Lohse sammanställer inte dessa parallella förändringar och tycks inte ha sett deras inbördes sammanhang; detsamma gäller om Heckschers kommentar till Lohses resultat. Förklaringen torde vara att Lohse inte har arbetat med en preciserad begreppsapparat och med statsvetenskapliga frågeställningar i form av hypoteser om vilka faktorer som konstituerar en intressegrupps inflytande på den politiska beslutsprocessen. Han har, trots all sin analytiska skärpa, skrivit en konventionell historisk framställning. Detta är den enda allvarliga bristen i hans bok — en brist som han ju inte är ensam om bland svenska statsvetare. Om Lohse hade sökt definiera olika former av inflytande och i anslutning härtill ställt distinkta frågor till sitt material, hade han nog kommit till den rimliga slutsatsen att Arbetsgivarföreningens ökade benägenhet och förmåga att utöva ett »sakinflytande» på de politiska besluten är en direkt

¹ Den citerade formuleringen användes av en bondeförbundare i riksdagsdebatten; Lohse kommenterar den inte och har ej använt pressmaterial. A a., s. 202.

följd av att dess möjligheter att öva inflytande på den partipolitiska vägen så gott som upphört.

Intresseorganisationernas förhållande till partipolitiken är ett huvudtema även i Gunnar Hellströms bok. Den är ett resultat av mångåriga forskningar i jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse, av vilka författaren tidigare givit delredovisningar i form av skrifter om Svenska Lantmännens Riksförbund och Sveriges Slakteriförbund under 1930-talet. Inte heller Hellströms framställning går längre än till 50-talets början, men i detta fall kan man hoppas att författaren själv för forskningen fram till nutiden, åtminstone vad gäller det tema som den föreliggande boken behandlar.

Hellström gjorde 1951 en enkät, omfattande de till Lantbruksförbundet anslutna föreningarna och RLF:s länsförbund. Materialet utgörs dels av uppgifter om de ordinarie styrelseledamöterna i de ekonomiska föreningarna och RLF:s lokalavdelningar — förtroendemännens innehav av åker- och skogsareal, deras ålder och sociala ställning; deras uppdrag i organisationer, kommuner och riksdag samt deras partitillhörighet —, dels uppgifter om föreningsdemokratin (närvarofrekvens vid möten o. d.). Detta material presenteras på ett intresseväckande sätt mot bakgrund av en kortfattad historisk redogörelse; en innehållsrik tabellbilaga ökar redovisningens värde.

Hellström påvisar att de större jordägarna är starkt överrepresenterade bland förtroendemännen, särskilt inom föreningsrörelsen. Överrepresentationen är störst i södra och mellersta Sveriges jordbruksbygder. Den främsta förklaringen finner Hellström i historiska förhållanden. Storbordbrukare och ståndspersoner hade dominerat i hushållningssällskapen och i lantbruksförbundets föregångare Sveriges Allmänna Lantbrukssällskap (1917—1939). Trots breddad social rekrytering under mellankrigstiden har föreningsrörelsens ledande skikt bevarat mycket av godsägarprägel. Härtill kommer naturligtvis de större jordägarnas större intresse av föreningarnas ekonomiska verksamhet; på senare år har de dock känt sig missgynnade och rest krav på större inflytande. RLF intog från starten 1929 en frontställning mot de ledande grupperna inom föreningsrörelse och hushållningssällskap, och följaktligen har dess förtroendemannakår en bredare social förankring. Det ligger nära till hands att sammanställa dessa data om förtroendemännens ekonomiska och sociala ställning inom de båda jordbruksorganisationerna med det märkliga förhållandet att föreningsrörelsen i stor utsträckning tillämpade graderad rösträtt ända in på 30-talet. Särskilt gällde detta Sydsverige, där storböndernas överrepresentation alltjämt är mest markant; de skånska slakteriföreningarna införde inte lika rösträtt förrän på 40- och 50-talen.

Det är ju välkänt att bondeförbundet-centerpartiet har en stark ställning i jordbrukets organisationer, såväl bland de vanliga medlemmarna (som nära nog sammanfaller med jordbrukets befolkningen) som bland förtroendemännen. Men man blir ändå häpen över Hellströms siffror. Medan partiet vid de flesta valen under 30- och 40-talen uppnådde ca 60 % av jordbrukarnas röster, visade undersökningen av förtroendemannakårens politiska åsiktsfördelning 1951 att 67 % inom föreningsrörelsen och 88 % inom RLF

var bondeförbundare. Partiets dominans inom RLF var större än inom någon av föreningsbranscherna, där den dock på några av de viktigaste områdena uppgick till 70—80 %. Endast hypoteksföreningarna visar en helt annan bild: där dominerar högern med 66 %, mot bondeförbundets 26 %. Av hela föreningsrörelsens förtroendemän hade högern ca 20 %, vilket väl svarar mot partiets andel av jordbruksbefolkningens röster. Högern hade sin starkaste förankring bland de förtroendemän som var storjordbrukare (59 % högermän av gruppen med över 100 hektar). Inom RLF hade högern bara 8 % av förtroendemännen. Folkpartiet och socialdemokraterna, som vardera hade ca 10 % av bonderösterna, var starkt underrepresenterade inom båda organisationerna; endast 1 % var socialdemokrater.

Hur har bondeförbundsdominansen inom organisationerna påverkat deras agerande? Vad har partiet gjort för att utnyttja sitt övertag? Hellström lämnar en del intressanta uppgifter som belyser dessa frågeställningar. RLF, »jordbrukets fackliga kamporganisation» som förbundet brukar vilja kallas, har betydligt lättare än Lantbruksförbundet att ta ställning i partiskiljande frågor och har en mera aggressiv attityd. Det är också inom RLF som tendenser till politisering varit mest märkbara. Fortfarande finner högern då och då anledning att klaga över politiska val som anses dikterade av den centerpartistiska majoriteten; att RLF regelbundet förnekar partipolitisk inblandning och hävdar sin neutralitet hör till bilden. Men det var inom föreningsrörelsen som de verkligt allvarliga politiseringsförsöken gjordes. Erik von Heland ledde dessa aktioner, som företogs under 1940-talet och bl. a. innebar krav på mera direkt demokrati i valen till Lantbruksförbundets beslutande organ, till gagn för bondeförbundsinflytandet. Det rådde emellertid delade meningar inom partiet, och Lantbruksförbundets styrelse stoppade försöken genom bestämda neutralitetsförklaringar 1942—43. Förbundets ombildning till ekonomisk förening 1946 gav von Heland anledning att göra en ny aktion på samma linje, denna gång via ett uttalande av RLF som fick en viss effekt. Ordförandevalen i slutet av 40-talet kan också ses som uttryck för en politiseringstendens. 1946 ersattes högerriksdagsmannen Gösta Liedberg av Axel Pehrsson-Bramstorp, och 1949 efterträdde denne av Sam Norup. När Norup blev jordbruksminister 1951 kom Liedberg tillbaka som Lantbruksförbundets ordförande; han satt då inte längre i riksdagen. Alltsedan föreningsrörelsens aktivering på 30-talet har Lantbruksförbundet varit angeläget att placera framstående jordbrukspolitiker från de olika borgerliga partierna i sin ledning. Men ett ensidigt gynnande av bondeförbundet förekom bara i slutet av 40-talet. Hellström diskuterar inte i vad mån politiseringstendensen försvunnit sedan dess. Det förefaller dock som om förbundet försökt markera den partipolitiska neutraliteten starkare under senare år. Ordförandevalen 1961 torde kunna uppfattas på detta sätt; då efterträdde Liedberg av advokat Ture Bengtsson, en man som gjort sin karriär helt inom föreningsrörelsen, utan politiska engagemang. Om denna iakttagelse är riktig innebär det att Lantbruksförbundet — och antagligen även RLF — i likhet med Arbetsgivareföreningen funnit den partipolitiska vägen till politiskt inflytande allt mindre givande. Mycket tyder på att även andra organisationer med över-

vägande borgerlig medlemskår dragit samma slutsats. För att organisationerna skall kunna nå resultat i umgänget med en stabilt socialdemokratisk regeringsmakt fordras att neutralitetsförklaringarna verkar någorlunda övertygande och att sakligheten får fälla utslaget i argumentationen. Därmed inte sagt att organisationernas ideologiska grundinställning ändrats nämnvärt.

Nils Elvander

W. A. DOUGLAS JACKSON, ed.: *Politics and Geographic Relationships. Readings on the Nature of Political Geography. Prentice Hall 1964.* 411 sid.

Vid slutet av andra världskriget fanns inom samhällsvetenskaplig forskning ett område som kunde löpa risken att bli ett ingenmansland. De tyska geopolitikerna med Haushofer i spetsen hade gjort den politiska geografin beryktad genom att med diskutabla metoder och ensidiga mål använda den som vetenskaplig bas för aktuell politik. De snabba och genomgripande förändringarna vid denna tid gjorde behovet av forskning inom detta område mer angeläget än någonsin, men ingenting kunde göras, förrän man funnit nya vägar. Detta sökande efter nya metoder och mål samtidigt som studieobjekten, staterna, var i ständigt förändring orsakade förvirring. Som ett försök att systematisera vad som under 50-talet skrivits inom den politiska geografin får man se den textbok som utgavs i början av år 1964.

Den är sammanställd av W. A. Douglas Jackson, geograf vid University of Washington, och bidrag har lämnats av såväl geografer och sociologer som idéhistoriker och statsvetare. De behandlar ur olika synvinklar människornas sätt att organisera sig och sin omgivning, men för alla står staten i centrum. Det ligger då nära till hands att uteslutande studera nationalstatens tillkomst och funktion, men redaktören har vidare horisont: det måste finnas allmängiltiga metoder för analys också av sammanslutningar på prenationell, mångnationell och överstatlig nivå.

Boken presenteras som unik i sitt slag, och det torde den också vara. Andra böcker med liknande titlar har utkommit, men de har visat sig vara handböcker i regional geografi, där man också behandlat den historisk-politiska bakgrunden och kompletterat med notiser om aktuella politiska förhållanden. De saknar de allmänna teorierna och det stora perspektivet.

Jackson säger sig önska »a more sophisticated political geography», en forskning som varken är mer geografisk eller mer politisk än tidigare, utan i stället en fristående vetenskap med egen metodik. Tyngdpunkten kommer därigenom att ligga på den första, mer teoretiska delen, där mer eller mindre utarbetade förslag till forskningsprogram har samlats.

Denna nya forskning betonar det funktionella synsättet — en kontrast till den deterministiska åskådning, som kan exemplifieras med teorin om det optimala maktklimatet. Den skiljer sig också från den äldre organiska statsteori, vilken bildade bakgrund till geopolitiken. Hos många författare i det föreliggande arbetet återkommer temat: Maktställning beror inte på

teoretiska möjligheter och potentiella resurser, utan på i vilken mån dessa faktiskt utnyttjas. Snabba förändringar, främst inom teknologin, gör att maktrelationerna hastigt kan ändras, även om kartbilden över fysisk-geografiska förhållanden är densamma. Politisk geografi blir härigenom än mer en interdisciplinär forskning, där bidrag också kan lämnas från sociologer, nationalekonomer och andra. Namnet blir allt mer missvisande, vilket också en författare, Hartshorne, påpekar. Han föreslår i stället beteckningen maktanalys.

Jackson låter fyra forskare presentera sina förslag till ny metodik. De stannar alla inför samma problem: Hur uppstår en stat? Genom vilka krafter hålls den vid liv? Vilka krafter verkar upplösande på staten? En första antydning till denna funktionella syn finner man i en artikel, som skrevs 1950 av presidenten i amerikanska geografikersammanslutningen, Richard Hartshorne. Hans vaga skisserande av mer eller mindre statiska, centripetala och centrifugala krafter vidareutvecklas i följande bidrag, i första hand av geografer. Jean Gottman betonar det dynamiska, då han analyserar hur en grupp känsla av samhörighet växer fram. Det sammanhållande är de gemensamma föreställningarna och symbolerna, och dessa sammanfattar Gottman under beteckningen »iconography». Det splittrande anser han alla slag av förbindelser med andra grupper vara, »the movement factor». Dessa två begrepp blir sedan länkar i den utvecklingskedja som Stephen Jones tänker sig. Grunden till alla politiska förändringar är en politisk idé. Då den har orsakat ett beslut, sätts rörelser igång, vilka resulterar i ett nytt politiskt fält. Så småningom organiseras detta till ett politiskt område. Som belysande exempel använder Jones uppkomsten av staten Israel.

För att tillämpa en metodik med utgångspunkt från dessa grundläggande begrepp krävs samarbete från olika håll: bidrag från respektive idéhistoriker, statsvetare, geografer och sociologer. En sociolog, Karl Deutsch, har också genom att närmare studera de sociala kommunikationerna pekat på de krafter som verkar när ett fält blir ett politiskt område. Hur effektiva är de sociala kommunikationerna? De är utan tvekan den viktigaste kraften vid uppbyggandet av en nation, och deras betydelse återspeglas inte minst i den splittring, som klassbarriärer kan åstadkomma inom en stat. De sociala kommunikationerna är relativt lättåtkomliga för mätningar, vilket skänker oss en metod att analysera den ikonografi som Gottman talar om. Metoden är inte begränsad till nationalstaten, även om Deutsch i samtliga tre bidrag behandlar nationen, utan den kan också användas för studier av t. ex. internationella organs uppkomst. Man erhåller ett mer exakt mått för den sammanhållande faktorn. Inte oväntat märker man alltså att den moderna politisk-geografiska forskningen strävar efter större exakthet för att undvika de fallgropar som geopolitikerna råkade ut för.

Bokens andra del presenterar exempel på aktuell forskning på området. Bidragen har där grupperats i ämnesområden som t. ex. Federalism, Kolonialism, Politik och ekonomi, Sjöfartsproblem, Rymdålderns politiska problem. Det är intressant att se, hur den teoretiska diskussionen nyttjas i praktiken. Många av bidragen exemplifierar den ovan nämnda invändningen mot själva beteckningen på forskningsgrenen. De rent geografiska faktorerna har minskat i betydelse samtidigt som den inre maktstrukturen

och de sociala förbindelserna blir viktigare. Det förefaller verkligen vara dags att döpa om den politiska geografien.

Solveig Mårtensson

STEFAN BJÖRKLUND: *Oppositionen vid 1823 års riksdag. Jordbrukskris och borgerlig liberalism*. Akad. avh. Studia Historica Upsaliensia 16. 1964.

Stefan Björklunds nyligen ventilerade avhandling »Oppositionen vid 1823 års riksdag — Jordbrukskris och borgerlig liberalism» är den första egentliga uppsatsavhandlingen i examensämnet historia. Den består av tre uppsatser: »De oberoende» — en gruppbildning på 1823 års riddarhus» StvT 1963:1, »Jordägare och jordintressen på 1823 års riddarhus» StvT 1964:2—3 och »Adlig opposition och borgerlig liberalism vid 1823 års riksdag» Scandia 30:2. Därtill kommer en sammanfattning med den ovan nämnda titeln.

Förhoppningarna om att man med denna publiceringsmetod skall kunna nedbringa sidantalet i avhandlingarna har åtminstone i Björklunds fall besannats. De tre uppsatserna omfattar endast 113 sidor tillsammans, vartill kommer sammanfattningens 35. En »normal» avhandling brukar ligga någonstans mellan 300 och 500 sidor. . . Nu bör det tilläggas att författaren i ovanligt hög grad behärskar konsten att komprimera en framställning och att han dessutom har en utpräglad analytisk läggning, vilket i lika hög grad kan vara orsaken till det behändiga formatet. Man kan kanske ändå hoppas att uppsatsformen också i fortsättningen skall tvinga till stringenta frågeställningar och därmed medföra större andel analys i textmassan.

Examensstadgan fastslår, att det skall föreligga ett klart samband mellan de olika uppsatserna. Formuleringen lyder: »Den, som vill vinna doktorsgrad må i stället för att framlägga gradualavhandling i eljest gällande ordning kunna disputeras på uppsatser — — — under förutsättning att dessa arbeten behandla ett enhetligt vetenskapligt problem eller problemkomplex» etc. Tolkar man denna bestämmelse snävt skulle följden lätt kunna bli att uppsatspublicering blott och bart blev ett annat redaktionellt grepp än att skriva en bok. Uppsatserna skulle fungera som avhandlingskapitel och inte få formen av mer fristående undersökningar.

Detta kan förefalla vara ett skenproblem. Tyvärr är det nog inte så lyckligt. Redan denna uppsatsavhandling aktualiserar hur bestämmelsen skall förstås. Björklund har uppenbarligen sökt foga samman sina uppsatser tätare än vad som kan synas motiverat med tanke på de resultat, som de var för sig innehåller. Stadgan har här försatt författaren i ett litet dilemma, som enligt min mening har tillskapats helt i onödan. Men även om den fick en annan formulering skulle det förmodligen ändå vara lockande, när nu uppsatserna presenteras gemensamt, att redigera dem hårt.

Björklunds avhandling omspannar tre huvudområden: socio-ekonomiska förhållanden i första hand behandlade i »Jordägare och jordintressen», den begynnande oppositionen mot Carl Johan och dennes högaristokratiska regeringskrets främst i »De oberoende» och ansatserna till en liberal poli-

tisk åskådning på riksdagen 1823, som författaren ägnar den omfattningsrikaste uppsatsen »Adlig opposition och borgerlig liberalism»: Det är knappast någon överdrift att säga att den sistnämnda uppsatsen även kvalitativt är den tyngst vägande.

Tidigare har G Flodström företagit en undersökning av adelståndets sociala sammansättning. (»Ridderskapet och adeln 1809—1866»). Denna behandlar emellertid inte 1823 års riksdag. Direkta jämförelser kan alltså inte göras mellan Flodströms och Björklunds siffror. Det står genast klart att den senare åtskilligt förfinat struktureringen och att detta till att börja med lett till ett starkare framhävande av bruks- och jordägarintresset på riddarhuset. Det visar sig att åtminstone en femtedel av ståndet har haft förankring inom järnhantering och jordbruk. Genom att analysera uppslagslistor, som använts på riddarhuset, har författaren sedan kunnat följa de inhördes förskjutningarna mellan olika sociala grupper under riksdagens gång. Inte oväntat har bruks- och jordägarna förlorat några procent av sin andel i ståndet medan de civila ämbetsmännen stärkt sin position klart.

Till skillnad mot Flodström har författaren hela tiden haft sambandet mellan speciella intressefrågor och adelståndets sociala sammansättning i sikte. Det ger ett helt annat djup åt framställningen, men metoden kan inte praktiseras konsekvent annat än för isolerade riksdagar. Man måste ändå instämma i Björklunds krav på att de överväganden, som legat bakom en strukturering, alltid bör redovisas.

För egen del ställer han frågan varför det kan vara meningsfullt att, som man brukar göra, föra de civila och militära ämbetsmännen till en speciell grupp, som skulle ha den egenheten att uppträda mer regeringstroget än andra. Hur skall det i så fall förklaras? »Kan orsaken antas ligga i en yrkesmässig lojalitet mot de högsta ämbetsmännen? Var karriärhänsynen den verksamma faktorn vid den regeringstrogna inpiskningen? Eller var det de materiella levnadsvillkoren som knöt ämbetsmännen till regeringen? Strikt tillämpade ger dessa tre alternativ skilda metoder vid en indelning i grupper. Valet bör bli beroende av den politiska situation civil-ämbetsmän, officerare, jordägare etc. kan antas eller kan visas ha befunnit sig i.»

Och den politiska situationen i början av 1820-talet var präglad av svaga konjunkturer och creditsvårigheter för jordbruket. Detta leder författaren till antagandet att det måste ha förelegat en intressegemenskap mellan jordägarna och de ämbetsmän, som hade indelta löner. Antagandet styrks av debatterna i den dominerande frågan på 1823 års riksdag, som gällde penningpolitiken. Det blir nu möjligt att slå samman jordägarna och de indelta löntagarna till ett »jordintresse». Därmed växer jordägarnas representation, som utgjorde 20 % av ståndet, till omkring 50 % för jordintresset, som i början av riksdagen enligt Björklunds beräkningar hade övervikten en kort tid.

För att kunna avgränsa jordintresset tvingas författaren till en undersökning i det lilla formatet av ämbetsmännens löneförhållanden i början av 1800-talet. Ingen forskning har tidigare företagits på området, trots att det måste betraktas som synnerligen centralt för förståelsen av stånds-

samhällets sätt att fungera. Detta faktum belyser f. ö. utmärkt väl hur lite socialhistoria, som ännu producerats i vårt land.

Björklund har på ett påpassligt sätt utnyttjat några samtida utredningar men också använt en del mer svårbearbetat material. Han kommer fram till att man här har att göra med en mycket komplex verklighet. Förhållandena har inte bara växlat mellan de skilda ämbetsmannagrupperna utan även i hög grad mellan personer med samma slags tjänster. Praktiskt taget samtliga ämbetsmän måste ha haft kännning mer eller mindre direkt av jordbrukskrisen, eftersom även de kontantavlönades löner fluktuerade med spannmålspriserna. Detta var en följd av att man omräknade en del av den kontanta lönen i spannmål efter en något skiftande omräkningsnorm och därpå på nytt förvandlade den till penninglön. I det rådande läget skulle man alltså kunna räkna med en irritation över de låga spannmålspriserna långt utöver jordägarnas krets. I fråga om myntrealisationens genomförande måste man givetvis ändå klart skilja på de kontantavlönades och de indeltas intressen.

Några anmärkningar kan göras mot författarens dokumentation och gruppindelning: Taxeringslängderna på kammararkivet skulle kunna ge ett betydligt bättre grepp om några av de ämbetsmannagrupper, som berett författaren huvudbry. Det gäller t. ex. härads hövdingarna, som förts till jordintresset med den svaga motiveringen att de var bosatta på landet. I längderna redovisas såväl inkomsterna från boställena som den obetydliga statliga penninglönen och de ibland betydande inkomsterna från sportler m. m. Några stickprov har visat att inkomsterna från sportler kunnat betydligt överstiga boställets avkastning enligt självdeklarationerna. Eftersom det givetvis var sportlerna som var den inkomsttyp, som lättast kunde undandöljas, är det motiverat att i sådana fall räkna ämbetsmannen till kontantlöntagarintresset. Men även med detta material föreligger det en risk för överskattning av jordintresset.

Björklund har utan att diskutera varför fört bruksägarna till jordintresset. Detta är i och för sig inte självklart. En närmare analys hade varit på sin plats. Det torde t. ex. knappast ha förelegat någon naturlig solidaritet mellan jordpossessionaterna och bruksägarna i fråga om spannmålspriserna. De representerade tvärtom producent- resp. konsumentintresset. En annan sak är att bruksägarna från helt andra utgångspunkter kan ha haft samma intressen i penningpolitiskt avseende, liksom att en del bruksägare innehade lantegendomar ofta förenade med bruket, som har spelat större roll än en förhållandevis obetydlig bruksrörelse.

Som författaren framhåller vore det idealiskt om det ginge att skilja ut de jordägare och ämbetsmän, som arrenderat ut sina egendomar och därigenom fått penninginkomster. De skulle då föras till kontantlöntagarintresset. Självdeklarationer och taxeringslängder från ett så näraliggande år som 1812 skulle faktiskt ha kunnat ge upplysningar om vad detta hade kunnat få för konsekvenser vid gruppindelningen. En sådan genomgång skulle dock helt ha sprängt ramen för Björklunds undersökning. Den skulle kräva flera avhandlingar. F. ö. borde den, som författaren framhåller, kompletteras med ett klarläggande av i vilken utsträckning arrendena har betalats in natura. Här sviker oss materialet definitivt.

Den sociala struktureringen av adelståndet har medfört besvärliga dokumentationsproblem. Det anlidade källmaterialet blir nödvändigtvis mycket brokigt. Biografiska uppslagsverk, Åkerhielms »Svenska gods och gårdar» m. fl. statistiska översiktsarbeten och rullor av olika slag har kompletterats med hushållningssällskapens handlingar, bruksmonografier och brevmaterial. Mycket energiskt har författaren utnyttjat dessa olika materialtyper under framhållande av de osäkerhetsmarginaler man måste arbeta med. På ett skickligt sätt har han undgått att falla in i den mekaniska bearbetning av socio-ekonomiska fakta, som visat sig vara en så stor fara i undersökningar av den här typen.

På 1820-talet nådde det svenska jordbruket för första gången fram till ett läge av överproduktion, som skulle ge möjligheter till en viss export. Detta medförde att priserna på spannmål pressades, vilket blev speciellt kännbart för dem som deltagit i den jordspekulation, som kommit igång under den för spannmålsproducenter gyllene perioden i början av 1810-talet med den då rika penningtillgången. Det är mot den bakgrunden Björklund velat förklara oppositionens styrka på 1823 års riddarhus. Han har sökt att statistiskt belägga sambandet mellan jordbrukskris och opposition. Därvid låter han den penningpolitiska debatten spela rollen av ett förklarande mellanled mellan jordintresse och opposition. I sig själv har myntrealisationsfrågan, vilket han visar i polemik med P G Andreen¹ inte varit partipolitiskt infekterad.

Det har ovan antytts hur svårt det är att isolera en sådan faktor som jordintresset. Detta har gjort att möjligheterna att få en stark korrelation inte varit stora. Införandet av katalysatorn — myntrealisationen, som i övrigt måste karakteriseras som en metodologisk finess, har ytterligare kunnat verka komplicerande. Likväl har Björklund fått fram siffror, som stöder hans hypotes att det funnits en orsakskedja jordbrukskris — expansionism — opposition.

I sitt tabellmaterial skiljer Björklund mellan den centrala jordbruksbygden och de mera perifera områdena, främst Västsverige, i anslutning till Sten Carlssons arbete om ståndssamhällets upplösning. Han kan också registrera skillnader mellan riddarhusledamöter från de nämnda områdena i den penningpolitiska frågan. Tyvärr framgår det inte riktigt klart hur han har tänkt sig orsakssammanhanget här. Men han menar tydligen att jordbrukskrisen varit allvarligast i de perifera områdena. Detta är i så fall inte vad man skulle vänta. Tvärtom borde de mer ensidigt spannmålsproducerande regionerna ha känt verkningarna starkast.

I Björklunds resonemang ligger emellertid också implicit, att man i de perifera områdena varit mer skuldsatt och/eller haft kreditvårigheter i större omfattning. Detta skulle stämma med de resultat som Sten Carlsson kommit till i fråga om förskjutningarna i jordinnehav för adeln. I den sammanfattande skriften gör författaren en jämförelse med de oppositionella böndernas hemorter för att ytterligare styrka jordbrukskrisens betydelse för oppositionen. Jämförelsen synes inte helt övertygande. Böndernas ekonomiska utgångsläge inför krisen torde inte ha varit densamma som

¹ P G Andreen, Politik och finansväsen I.

lantadelns. Tvärtom visar det sig att de gjort vinster på adelns bekostnad. Förklaringen till deras oppositionella attityd bör alltså sökas på annat håll. För att göra författaren rättvisa bör det framhållas att han varit inne på tanken att förklaringen till den oppositionella koncentrationen i Västsverige kan ligga i att bönderna där varit mer socialt avancerade.

Den första uppsatsen »De oberoende» har Björklund byggt⁴ upp kring några namnlistor, som finns bevarade i den Hartmansdorffska samlingen på RA. Han kan fastställa att dessa är kvarlevor från valförberedelser, som gjorts av en grupp riddarhusledamöter 1823. Som de ledande männen framstår den i brukspolitiska sammanhang välkände Pehr Lagerhjelm och den blivande ryktbare hovkanslern August von Hartmansdorff. Enligt den senare slöt man sig samman »om ej mot regeringen dock till oberoende av densamma».

Författaren visar nu hur denna grupp, som i förvånansvärt stor utsträckning var sammansatt av jord- och bruksägare, genom ganska noggranna förberedelser lyckats få in sina kandidater i utskotten, sedan man först fått grepp om bänkmansvalen dvs. den förberedande valprocedur, som föregick utskottsvalen.

Som nämnts har författarens huvudsyfte varit att klarlägga sambandet mellan jordbrukskrisen och oppositionens framgångar. Däremot har det inte varit hans ambition att teckna de oberoendes program eller aktivitet i stort. De politiska frågor, som han tar upp, har valts för att belysa i vad mån de oberoende verkligen har varit en oppositionell gruppbildning. Att så har varit fallet kan han bestämma bl. a. genom att granska deras insatser i diskussionen om offentliga förhandlingar i stånden. Den frågan fick närmast karaktären av dagordningsinstitut.

Men valet av frågor har också dikterats av ett annat syfte. Björklund har velat undersöka i vad mån man kan tala om en liberal ideologi på riddarhuset 1823. Och detta inte bland de få koryfeer av typ Schwerin, Anckarsvärd, Posse och Horn, som man vet har haft en någotsånär genomtänkt idépolitisk ståndpunkt utan inom oppositionen i stort. Frågan blir om det är möjligt att etablera ett samband jordbrukskris — opposition — parlamentariska (eller andra teoretiskt-politiska) idéer.

För detta ändamål konstruerade Björklund en »modell» på liberalism, som skulle kunna vara användbar för 1820-talet och där han speciellt tar fasta på det nya, som pekar fram mot det följande decenniet. Innan han kommit så långt har han gjort en djupdykning i utländsk och svensk litteratur för att få utgångspunkter för en rimlig definition. Det visar sig att detta ger mycket liten vägledning. Olika författare har på grund av egna värderingar eller andra ovidkommande faktorer lagt in i begreppet liberal i stort sett vad de velat, från västerlandets politiska tradition till en speciell sinnesförfattning. Oklarheten och oviljan att tänka igenom vad begreppet skall stå för är genomgående. Det är typiskt att Burke och Montesquieu både har kunnat uppfattas som liberala och konserverativa.

Björklund menar att man inte kan komma någon vart med svepande förklaringar och att en definition därför måste vara bunden i tiden. Han markerar detta genom att själv välja termen »borgerlig liberalism». Efter en genomgång av de olika politiska ideologierna, som var aktuella i början

av 1800-talet, och med fastläggande av kontaktytor och skiljelinjer stannar han för denna definition av borgerlig liberalism: en tro att framåtskridandet på samhällets alla områden är beroende av de individuella intressenas fria spel. Denna tro leder till krav på näringsfrihet och frihandel, på yttrandefrihet och parlamentarism samt på en riksdag där individer, inte stånd eller klasser, representeras. Till detta läggs som en central punkt att det är medelklassen, som skall utgöra eliten, som skall leda och representera den stora massan.

Denna definition blir en konsekvent sammanfattning av författarens långa bakgrundsresonemang. Endast på en punkt kan det finnas anledning att diskutera gränsdragningen. Det är i förhållande till Bentham och utilismen. Författaren gör här en skarp åtskillnad mellan utilismen och det som han vill uppfatta som borgerlig liberalism. Han påpekar att utilismens huvudtes inte nödvändigtvis leder till en bestämd slutsats om samhällets organisation. Den skulle i och för sig kunna leda rätt in i despotin. Det som skiljer den borgerliga liberalismen från denna politiska filosofi, är föreställningen att varje individ bäst inser sin egen fördel och att han därför bör ha full frihet att själv vårda den.

Detta verkar bestickande. Men det är annars likheterna, som frapperar. Båda dessa politiska ideologier tar sin utgångspunkt i individen, i dennes behov och intressen, de har frigjort sig från de naturrättsliga tankebanorna, de representerar en utvecklingsoptimism och de strävar efter en så nära kontakt mellan individen och de politiskt beslutande instanserna som möjligt. Det är visserligen riktigt att Benthams politiska program inte är en logisk följd av hans huvudtes, men det har ändå utgjort ett sammanhängande mönster av rekommendationer. Den som sökt orientera sig i Benthams författarskap har stått inför frågan hur man skulle tolka det utilistiska budskapet, men han har inte lämnats vind för våg med den i och för sig menlösa huvudtesen. Till detta kan läggas att frigörelsen från naturrätten kommer tidigare och upphöjandet av medelklassen mindre konsekvent än hos den borgerliga liberalismen, som den här definierats.

När Björklund vill markera att ingången av 1830-talet ideologiskt har inneburit något nytt tar han som exempel bl. a. att Lars Johan Hierta började propagera för Benthams samhällsidéer. Här har också han tydligen menat att utilitarismen är en viktig beståndsdel i eller förutsättning för den borgerliga liberalismen. Det är troligt att man genom att integrera utilismen med Björklunds liberalism skulle ha kunnat registrera mer av det, som företecknade 1830-talet.

Som exempel kan tas den uppmärksammade opinionsyttring, ett antal adelsmän, ofrälse ståndspersoner och bönder levererade i början av 1823 angående deras »ömkansvärda situation». Björklund observerar i förbigående, att deras underdåniga skrivelse liksom en passus i ett av Carl Henrik Anckarsvärds stora oppositionstal är ett undantag från den gängse »tarvlighetsfilosofin». Anckarsvärds formulering »att statsborgarna alltid och utan villkor äger rätt att fordra det möjligast lyckliga dvs det möjligast fria samfundstillstånd, och den mest möjliga njutning utav livet — — —» pekar direkt på Bentham. I arbetet »De legislation» från 1802, som är hans kanske tyngst vägande inlägg i samhällsdebatten, har Bentham just en

spirituell uppgörelse med »principe de l'ascétisme». Ett sådant direkt brott med en äldre tradition skulle lämpa sig väl för en analys.²

Att utilismen kommit i skymundan är emellertid ingen allvarlig anmärkning mot författaren. För att få en sådan här modell effektiv måste man undvika att pressa in för mycket i den. Den kan annars lätt bli ohanterlig. Och det visar sig att Björklunds modell är ett ypperligt analysinstrument. Med dess hjälp kan han positionsbestämma liberalismen i början av 1820-talet. Därvid framgår att det mesta som tidigare klassificerats som liberalism har varit naturrätt och maktdelningsteori av 1700-talsmärke.

Det är förvånande i vilken utsträckning den ideologiska värdegemenskapen har präglat debatterna. T. o. m. mellan regeringen och oppositionen har avståndet här varit mycket kort. Inte heller har det varit någon avgrund mellan borgarståndet och de övriga i näringsfrihetsfrågan. De mest outrerade skråvänner anslöt sig till naturrätten som princip. I den hämtade motståndarna sina argument. De hade ännu inte upptäckt den användbara satsen om ekonomiskt framåtskridande genom de enskilda intressenas fria spel.³ Endast i fråga om parlamentarismen kan man tala om att några

² J Bentham, *De legislation* sid 6 ff. Björklund har lagt märke till att Benthams *Taktik för rådsläande nationalrepresentationer* översatts till svenska i början av 1823 och att den inspirerat Argus till en artikel 25/1 (liksom den påverkat GF Åkerhjelm's motion om offentliga förhandlingar). Men han bagatelliserar den roll, som utilismen här kan ha spelat, med hänvisning till att man kan använda argument från personer, som man inte delar grundinställning med och att Benthams »Taktik...» skrivits före 1809, den tidpunkt då B. anses ha radikaliserats (*Adlig opposition*, sid 78 not 19). Det första argumentet är lite riskabelt och borde nog ha lett till en något närmare granskning av uppslagsändan. Det senare skulle ha vederlagts genom en genomläsning av boken. Dess innehåll är radikalt nog. Bentham tar bl. a. upp organismtanken till diskussion och framhåller, att begreppet »corps politique» har alstrat en mängd falska och underliga föreställningar. »En blott på metafor byggd analogi har tjänt till grund för onyttiga argumenter och poesien har inkräktat förnuftets område.» I fråga om demokratin säger han inledningsvis följande: »Sammansättningen av en lagstiftande församling bliver dessbättre ju flera beröringspunkter den har med nationen, dvs ju mer dess intresse närmar sig allmänhetens.» Om den stora massans politiska omdöme för han ett långt resonemang, som slutar med att folket visserligen kan ha fel men att man bör handla som vore det ofelbart. Konkret föreslår han enkammarssystem, parlamentarism etc. Jfr här den nya syn på Benthams utveckling som Mary P Mack redovisar i en avhandling från 1962. Det intressantaste med utilismen i detta sammanhang är den roll den torde ha spelat för det starka sociala engagemanget hos »borgerligt liberala» förgrundsgestalter som Richert, Hierta och Petre.

³ Det är möjligt att man vad beträffar näringsfriheten i vid mening inte varit så ur borgerligt liberal synvinkel oskyldig, som författarens genomgång av debatterna 1823 låter ana. Det tyder en enkät i jordstyckningsfrågan från 1821 på. I denna deltog en deputerad från varje socken i landet. Dvs de kategorier (jordbrukande adel, andra ståndspersoner och bönder) författaren ägnat det största intresset. Nils Wohlin menar i *Den svenska jordstyckningspolitiken* i de 18:e och 19:e århundradena (1912) sid 178 ff att enkäten gett ett mångsidigt uttryck för uppfattningarna inom skilda jordbrukande grupper. Sakläget har i jordstyckningsfrågan uppenbart varit sådant att det lockat till vidare samhälls-ekonomiska och sociala aspekter. Det naturrättsliga resonemanget har, vilket framgår av Wohlins referat dominerat, men några enkätsvar framhåller också att ett fritt utnyttjande av resurserna skulle få positiva följder för hela jordbruket och därmed kunna bidra till att stoppa pauperiseringen av landsbygden.

debattörer på riddarhuset har varit så avancerade att det börjar bli motiverat att kalla dem borgerligt liberala.

Det kommer nu som en överraskning, att Björklund ändå menar, att vi här står inför en utveckling i full gång mot den borgerliga liberalismen. Som förklaring anför han, att det av jordbrukskrisen alstrade missnöjet inte kunde komma till sin rätt på grund av riddarhusets sammansättning och att man därför närmade sig en radikalare samhällssyn. Det ligger närmare tillhands att avgränsa denna reaktion till den lilla kretsen radikala oppositionsmän med Anckarsvärd i spetsen, medan den övriga oppositionen med sin begränsade målsättning haft anledning att vara nöjd med riksdagens resultat. Hartmansdorff konstaterar också i sina dagboksanteckningar, att man behållit majoriteten vid voteringarna till riksdagens slut.

Efter denna reservation kan avhandlingen sammanfattas på följande sätt. Riddarhusoppositionen på riksdagen 1823 har haft jordbrukskrisen som sin viktigaste förutsättning. Den har lyckats politiskt på ett sätt som endast kan förklaras genom en tidigare ej uppmärksammas intressegemenskap mellan jordägarna och de indelta löntagarna. Ideologiskt har det varit en markant skillnad mellan denna opposition och 1830-talets liberalism. Endast ansatser till en mer avancerad »borgerlig liberalism» har kunnat spåras.

Inledningsvis påpekades, att Stefan Björklunds uppsatsavhandling »Oppositionen vid 1823 års riksdag» i sin uppläggning framstår som en nyhet för ämnet historia. Det torde ha framgått av denna recension att detta kan sägas gälla också innehållet. I några i ovanligt hög grad metodcentrerade undersökningar har författaren på ett friskt sätt behandlat förhållandet mellan politiska grupperingar och social bakgrund. Dessa uppsatser bör kunna ge åtskilligt för dem som forskar på ständsriksdagen i allmänhet. Det gäller också den mönstergillt genomförda studien över ämbetsmännens löneförhållanden i början av 1800-talet. Analysen av den borgerliga liberalismen slutligen är en av de bästa idéhistoriska undersökningar som gjorts på svenskt 1800-tal. Den är så principiellt upplagd att den med säkerhet skulle väcka intresse hos en internationell publik. Det vore därför värdefullt, om den kunde publiceras i någon engelsk eller fransk tidskrift.

Sune Åkerman

BERÄTTELSE ÖVER FAHLBECKSKA STIFTELSENS VERKSAMHET ÅR 1964

Stiftelsens kollegium har bestått av professorerna Nils Stjernquist, Håkan Strömberg, C.-E. Quensel, C. Welinder, Guy Arvidson, J. Rosén, E. Gjerstad, K. Hanell, Gösta Carlsson, Oscar Bjurling.

Kollegiet har hållit tre sammanträden, varav ett traditionsmässigt den 15 oktober, stiftarens födelsedag.

Statsvetenskaplig tidskrift har under året utkommit i sin 67 årgång med fyra häften, varav ett dubbelhäfte, om sammanlagt 436 sidor. Huvudredaktör och ansvarig utgivare: professor Erik Fahlbeck, Lund (t. o. m. 30/6); docent Pär-Erik Back, Lund (fr. o. m. 1/7). Redaktör för litteraturavdelningen har varit prof. C. A. Hessler, Uppsala, och redaktör för avdelningen Översikter och meddelanden docent Hans Meijer, Stockholm. Från och med årgång 67 (1964) utgick tidskriftens förutvarande underrubrik »för politik-statistik-ekonomi».

När prof. Erik Fahlbeck frånträdde redaktörskapet vid halvårsskiftet hade han burit huvudansvaret för tidskriftens utgivande sedan 1945. Vid sammanträdet den 19 maj framförde undertecknad till prof. Fahlbeck Kollegiets varma tack för den möda han nedlagt i sitt många gånger besvärliga värv och för den skicklighet varmed tidskriften under de gångna åren redigerats.

Lund den 31 december 1964.

Oscar Bjurling

Fahlbeckska stiftelsen. Fonder år 1963/64.**A. Fahlbeckska stiftelsen.**

Ing. balans 1/7 1963 (= summa säkerhetshandlingar å stiftelsen och understödsfonden per 30/6 1963) ..... 323.493:—

Inkomster

Göteborgs bank, försålda teckn.r.	4.200:—	
Kursv. vid försäljn. av 13 aktier i Bofors ..	950:—	
Kursv. vid försäljn. av 76 aktier i Skand. Banken	5.372:—	
Fondemission, Skand. Banken	2.500:—	13.022:—
från understödsfonden — för kapitalökning		4.737: 50
Utgående balans 30/6 1964		341.252: 50

B. Fahlbeckska understödsfonden (= dispositionsfond).

Ing. balans 1/7 1963 (= summa bankmedel per 30/6 1963 å stiftelsen och understödsfonden) 34.852: 14

Inkomster

Avkastning 1963/64	23.672: 92	
Statens råd för samhällsforskn.	5.000:—	
C. W. K. Gleerup bokförlag	1.136: 85	
d:o	1.067: 85	30.877: 62

Utgifter

Håkan Ohlssons boktr.	5.296: 69	
d:o	8.275: 82	
d:o	5.003: 62	
E. Fahlbeck	300:—	
Lunds samf. kyrkoråd	168: 60	
Nya bokbinderiet	94:—	
M. Ragnarsson	100:—	
Kostn. för inköp av Investor och Skånska Cement	148: 10	19.386: 83
till stiftelsen — för kapitalökning		4.737: 50
Utgående balans 30/6 1964		41.605: 43

Fondernas sammanlagda kapital, utgående balanser

stiftelsen 341.252: 50
 understödsfonden 41.605: 43 = 382.857: 93
 är placerat sålunda:

		behållning 1/7-63	avkastning	behållning 30/6 1964
Aktier				
AB Custos stam	188	37.750:—	4.200:—	67.450:—
d:o	112/335	20.950:—	—	—
AB Göteborgs bank, stam	240/250	48.395:—	3.000:—	50.145:—
Sv. Handelsbanken, stam	250	55.000:—	3.000:—	55.000:—
Sv. Kullagerfabriken	200	40.550:—	2.000:—	40.550:—
Sv. Litograf. Tryck., stam	150	23.000:—	1.200:—	23.000:—
Sv. Litograf. Tryck., pref.	100	14.750:—	800:—	14.750:—
Skandinaviska Banken	152	30.288:—	2.250:—	42.100:—
d:o	124/225	24.460:—	—	—
Skånska Cement AB	75/100	10.200:—	900:—	17.110:—
AB Bofors	63/50	8.150:—	400:—	6.500:—
Säfveåns AB	178	8.900:—	600:—	10.000:—
d:o	22/200	1.100:—	—	—
AB Investor	50	—	500:—	16.710:—
		<u>323.493:—</u>	<u>18.850:—</u>	<u>343.315:—</u>
Innestående i bank				
Sparbanken i Lund 15-499-07	.....	429:86	14:26	39.542:93
d:o	15-491-01	222:85	9:97	—
		<u>652:71</u>	<u>24:23</u>	<u>39.542:93</u>
Del i banktillgodohavanden m. m. för uni-		21.747:45		
versitetets fonder	.....	12.451:98	4.798:69	
d:o	.....	<u>34.199:43</u>	<u>4.798:69</u>	
Sammandrag				
Aktier	.....	323.493:—	18.850:—	343.315:—
Innestående i bank	.....	652:71	24:23	39.542:93
Del i banktillgodohav. m. m.	.....	34.199:43	4.798:69	—
Summa		<u>358.345:14</u>	<u>23.672:92</u>	<u>382.857:93</u>

Bilaga till P. M. ang. Fahlbeckska stiftelsens fonder.

Från understödsfonden skall till stiftelsen överföras 4.737:50 utgörande erforderligt belopp för kapitalökning 1963/64 enligt följande.

Nyköp

Investor	50 st	16.710:—	
Skånska Cement	25	6.910:—	
Custos, nyem.	35	8.750:—	
Göteborgs bank, stam, nyem.	10	1.750:—	34.120:—

För dessa inköp disponeras medel som erhållits vid försäljning av			
76 aktier i Skandinaviska Banken	.....	20.520:—	
13 » » Bofors	.....	2.600:—	
samt medel för försålda teckningsrätter,			
Göteborgs Bank	210 st	4.200:—	
Skandinaviska Banken	200	1.150:—	
Custos	20	400:—*	
Bofors	50	512:50	29.382:50
ytterligare erfordras alltså	.....		4.737:50

* Anm.: Dessa medel, tillhoppa 2.062:50, överföres bokföringsmässigt först i september 1964. Av denna anledning överensstämmer inte utg. balans å stiftelsen med summa aktier per 30/6 1964.

C. Statsvetenskaplig tidskrift 1/7 1963—30/6 1964.**Inkomster**

Prenumerationer	12.074: 32
Annonser	667: 60
Statsbidraget	5.000: —
	<hr/>
	17.781: 92
Budgetårets underskott	14.533: 56
	<hr/>
	32.315: 48

Utgifter

Tryckningskostnader	22.997: 72
Diverse tryck och expeditionskostnader ...	405: 76
Redaktionsarvoden	1.050: —
Författararvoden	7.012: —
Hyra för tidskriften	650: —
Räkenskapsbiträde	200: —
	<hr/>
	32.315: 48

TIDSKRIFTSÖVERSIKT

Ekonomisk Revy. (Stockholm) Årg. 21:1964. H. 10. *Diamond, J.*, Brittiska bekymmer, s. 601—606. — *Mutén, L.*, Skattereformremiss, s. 607—611. — *Ivestedt, R.*, Kommunal investering och upplåning, s. 612—621. — *Åkermalm, G.*, Friare kapitalrörelser inom OECD, s. 622—629. — *Eskilsson, S.*, Konkurrens och lönestruktur, s. 630—633. — **Årg. 22:1965. H. 1.** *Thunholm, L.-E.*, Budgeten och kreditmarknaden, s. 5—7. — *Vikbladh, I.*, Amerikanskt bankväsen, s. 8—20. — *Swedberg, H.*, Fransk långtidsplanering, s. 21—28. — *Lundgren, Å.*, Den internationella valutautvecklingen 1964, s. 29—38. — *Högberg, G.*, Japan alltjämt på frammarsch, s. 48—54.

Ekonomisk Tidskrift. (Uppsala/Stockholm) Årg. 66:1964. N. 4. *Dickson, H.*, Tönu Puu's Studies in the Theory of Optimal Choice of Assets, s. 241—249. — *Skogh, S.*, Studies in the Theory of Optimal Choice of Assets: A Note about a Portfolio Optimum under Uncertainty, s. 250—267. — *Arvidsson, G.*, and *Odhoff, J.*, A Reformulation of Puu's Chapter II, s. 268—270. — *Berglund, S.*, Toward a Formal Discussion of Quantity Discounts, A Dualistic Approach to Price Differentiation, s. 274—285. — *Österberg, G.*, The Effects of Reductions in the Hours of Work, s. 286—298.

Finsk Tidskrift. (Helsingfors) Årg. 89:1964. H. 8. *Ringbom, L.-P.*, Svensk politik och politik på svenska, s. 389—392.

Liberal Debatt. (Stockholm) Årg. 18:1965. N. 1. *Tingsten, H.*, Svar på Ohlins kritik, s. 2—5. — *Elmbrant, B.*, Antikärnvapenrörelsen, s. 6—13. — *Tarschys, D.*, *Tham, C.*, och *Ullsten, O.*, Förkastad dödsattest, s. 14—18. — *Levin, B.*, Inkomstutjämningsmetoder, s. 19—22. — *Kalnins, B.*, Sovjet efter Chrustjev, s. 23—25.

Nya Argus. (Helsingfors) Årg. 57:1964. Nr. 20. *Jansson, J.-M.*, Finlandssvenska problem, s. 292—294. — *Lindeberg, L.*, Kring Chrustjovs fall, s. 300—302.

Politisk Tidskrift. (Stockholm) 1964. Nr. 9. *Josefsson, G.*, Socialdemokratiskt dilemma, s. 263—265. — *Linton, H.*, Politiska integrationssträvanden i efterkrigstidens Europa, s. 270—273. — *Bengtsson, E.*, Ny försäkring mot arbetslöshet, s. 276—281. — *Lindström, E.*, Sovjets nya makthavare, s. 282—285. — **Nr. 10.** *Josefsson, G.*, Ekonomiska problem, s. 295—297. — *Bergman, M.*, Grekiska experiment i politik, s. 302—304. — *Lindström, E.*, de Gaulle 1965, s. 305—307. — *Cramér, T.*, Samerna och Europakonventionen, s. 308—309. — *Gabrielsson, K.-I.*, Ägandet av jord och skog, s. 312—314.

SACO-tidningen. (Stockholm) Årg. 11:1964. H. 8. *Sedin, R.*, Uppsving för regionplaneering? s. 173—176. — *Håkansson, H.*, Tjänstepension — påbyggnad eller nivågaranti?, s. 177—178. — **Årg. 12:1965. H. 1.** *Ahlmark, A.*, Arbetsforskning och företagshälsovård, s. 6—10.

Svensk Tidskrift. (Stockholm) Årg. 51:1964. Nr. 10. *Rodgers, R.*, Den brittiska u-lands-hjälpen, s. 510—514. — *Mörner, M.*, Europa och Latinamerika. Intresset vaknar, s. 515—520. — *Holmström, S.*, Sveriges jordbruk och Europas, s. 521—529. — *Leissner, C.*, Den siste liberalen?, s. 530—533. — *Trygg, G.*, Politiken och samhällsmiljön, s. 541—543. — *Hagård, B.*, Mitten-myten, s. 544—546.

Theoria. (Göteborg) Vol. 30:1964. Part. 3. *Cornman, J.*, Strauson's »Person», s. 145—156. — *Davis, S.*, 'I know' as an explicit performative, s. 157—165. — *Khatchadourian, H.*, Ambiguity, s. 166—182. — *Lindström, P.*, On model-completeness, s. 183—196.

Tiden. (Stockholm) Årg. 56:1964. H. 9—10. *Hattersley, R.*, England träder in i en ny epok, s. 518—522. — *Strand, D.*, Anteckningar efter ett jordskred, s. 523—528. — *Johansson, B.*, Socialliberalismens död, s. 529—537. — *Klackenberg, L.*, Storbritannien och EFTA-krisen, s. 544—548. — *Schleimann, J.*, Tshombe — en politisk försäljares historia, s. 558—564.

Internasjonal Politikk. (Oslo) 1964. N. 4. *Hyrenius, H.*, Befolkningsexplosion — bara en skrämselfbild?, s. 374—386. — *Breirem, K.*, Befolkning og matforsyning, s. 387—426. — *Kristensen, T.*, De vestlige industriland og de underutviklede land, s. 3—19.

Journal of Peace Research. (Oslo) Årg. 1:1964. N. 1. *Klausen, A.*, Technical Assistance and Social Conflict, s. 5—18. — *Galtung, I.*, Technical Assistance and Public Opinion, s. 19—35. — *Galtung, J.*, Summit Meetings and International Relations, s. 36—54. — *Smoker, P.*, Fear in the Arms Race: A Mathematical Study, s. 55—63. — **Nr. 2.** *Smoker, P.*, Sino-Indian Relations: A Study of Trade, Communication and Defence, s. 65—76. — *Holmboe Ruge, M.*, Technical Assistance and Parliamentary Debates, s. 77—94. — *Galtung, J.*, A Structural Theory of Aggression, s. 95—119. — *Glagolev, I., and Goryainov, M.*, Research Communication: Some Problems of Disarmament Research, s. 150—154.

Nordisk Tidsskrift for International Ret og Jus Gentium. (Köpenhamn) Vol. 34:1964. Fasc. 2—3. *Essén, E.*, Den europeiska kol- och stålgemenskapens politiska institutioner, s. 113—136. — *Granfelt, H.*, Sea blockade as a political weapon, s. 137—157. — *Fleischer, C. A.*, Fiskerigransesporsmålet. Utviklingen efter Haag-dommen av 1951, s. 158—180. — *Hambro, E.*, Les opinions individuelles et dissidentes des membres de la Cour internationale de Justice, s. 181—199. — *Boeg, N.*, The International Maritime Committee and the Development of Maritime Law, s. 200—205.

Samtiden. (Oslo) Årg. 73:1964. H. 6. *Torsvik, T.*, Betragtninger etter ett NATO-møte, s. 331—339. — *Dahl, A.*, Tragedien blottleges. Omkring den britiske innsats i Norge i 1940, s. 340—355. — *Sethne, M.*, Reklame, økonomi, moral og frihet, s. 356—364. — **H. 7.** *Dahl, K.*, Verwoerds farvede er rettløse, s. 407—422. — *Gundersen, F.*, Den afrikanske intelligentsia, s. 423—433. — **H. 9.** *Christoffersen, J.*, Realpolitikk eller moralpolitikk — et utenrikspolitisk dilemma, s. 549—563.

Tidsskrift for Rettsvitenskap. (Oslo) 1964. H. 5. *Jørgensen, S.*, Misligholdelse, s. 449—502. — *Tiberg, H.*, Några drag i hypoteksrettens utveckling i Europa, främst beträffande fast egendom, s. 553—567.

Tidsskrift for samfunnsforskning. (Oslo) Årg. 5:1964. N. 4. *Ramsøy, O.*, Rang og oppslutning: Sammenhenger mellom en forslagsstillers rang og forslagetes skjebne, s. 205—220. — *Høyer, S.*, Pressens økonomiske og politiske struktur, s. 221—242.

Økonomi og Politik. (København) Årg. 38:1964. H. 3. *Friis, H.*, Samarbejde mellem samfundsvidenskaberne, s. 211—226. — *Lassen, A.*, Politisk omgruppering, s. 227—241. — *Dulhoff, P.*, Storbritannien efter valget, s. 242—248. — *Janaki, K.*, Træk af den politiske udvikling i Indien, s. 249—256.

American Behavioral Scientist. (New York) Vol. 8:1964. N. 4. *Walsh, W.*, Soviet Research Priorities: Exercises in Forecasting, s. 3—6. — *Gross, B.*, National Planning: Some Fundamental Questions, s. 7—15. — *Gold, D.*, Some Problems in Generalizing Aggregate Associations, s. 16—18.

American Economic Review. (Princeton) Vol. 54:1964. N. 6. *Bowen, W., and Masters, S.*, Shifts in the Composition of Demand and the Inflation Problem, s. 975—984. — *Simler, N.*, Long-Term Unemployment, the Structural Hypothesis, and Public Policy, s. 985—1001. — *Brehm, C., and Saving, T.*, The Demand for General Assistance Payments, s. 1002—1018. — *Bronfenbrenner, M.*, Notes on Marxian Economics in the United States, s. 1019—1025.

American Journal of International Law. (Washington) Vol. 58:1964. N. 4. *Amerasinghe, C.*, State Breaches of Contracts with Aliens and International Law, s. 881—913. — *Hendrick, J.*, The United States Antidumping Act, s. 914—934. — *Hagard, J.*, New Personalities to Create New Law, s. 952—959. — *Schlachter, O.*, The Quasi-Judicial Role of the Security Council and the General Assembly, s. 960—964. — *Gould, W.*, Some Influences upon the Place of International Law in Political Science Curricula: A Review of a Survey, s. 974—979.

American Journal of Sociology. (Chicago) Vol. 70:1964. N. 3. *Hodge, R., and others*, Occupational Prestige in the United States, 1925—63, s. 286—302. — *Suchman, E.*, Sociomedical Variations among Ethnic Groups, s. 319—331. — *Kueth, J., and Levenson, B.*, Conceptions of Organizational Worth, s. 342—348. — *Clignet, R., and Foster, P.*, Potential Elites in Ghana and the Ivory Coast: A Preliminary Comparison, s. 349—362.

American Sociological Review. (Menasha, Wis.) Vol. 29:1964. N. 5. *Jaeger, G., and Selznick, P.*, A Normative Theory of Culture, s. 653—668. — *Glaser, B., and Strauss, A.*, Awareness Contexts and Social Interaction, s. 669—678. — *Danzger, H.*, Community Power Structure: Problems and Continuities, s. 707—717. — *Lipset, S. M.*, Sociology and Political Science; A Bibliographical Note, s. 730—733. — *Dahrendorf, R.*, Three Symposia on Political Behaviour, s. 734—735. — **N. 6.** *Homans, G.*, Bringing Men Back In, s. 809—818. — *Costner, H., and Leik, R.*, Deductions from «Axiomatic Theory», s. 819—835. — *Krauss, I.*, Sources of Educational Aspirations among Working-Class Youth, s. 867—879.

Behavioral Science. (Ann Arbor, Mich.) Vol. 9:1964. N. 4. *Messick, D., and Rapoport, A.*, Computer-Controlled Experiments in Psychology, s. 378—381. — *Holsti, O.*, An Adaptation of the «General Inquirer» for the Systematic Analysis of Political Documents, s. 382—387.

Canadian Journal of Economics and Political Science. (Toronto) Vol. 30:1964. N. 4. *Macpherson, C.*, Post-Liberal-Democracy?, s. 485—498. — *Cunningham, W.*, Labour Relations Boards and the Courts, s. 499—511. — *Dales, J.*, The Cost of Protectionism with High International Mobility of Factors, s. 512—525. — *Swerling, B.*, Financial Alternatives to International Commodity Stabilization, s. 526—537.

Commentary. (New York) Vol. 38:1964. N. 4. *Hughes, S.*, The New Italy and Its Politics, s. 46—51. — N. 5. *Morris, W.*, Legislating in Texas, s. 40—46. — *Wrong, D.*, Population Myths, s. 61—64. — N. 6. *Glazer, N.*, Negroes and Jews: The New Challenge to Pluralism, s. 29—34. — *Mander, J.*, The Strange Death of Tory England, s. 41—45. — *Schapiro, L.*, Was Lenin Necessary, s. 57—62.

Comparative Studies in Society and History. (Haag) Vol. 7:1964. N. 1. *Ghosh, O.*, Some Theories of Universal History, s. 1—20. — *Low, D.*, Studying the Transformation of Africa, s. 21—36. — *Schneider, H.*, A Model of African Indigenous Economy and Society, s. 37—55. — *Pasti, G.*, Comparative Studies of East Asian and West European History: Some Topics and Problems, s. 102—113.

Encounter. (London) Vol. 24:1965. N. 1. *Lowenthal, R.*, Has the Revolution a Future?, s. 3—18. — *Hook, S.*, Hegel Rehabilitated?, s. 53—58. — *Hofstadter, R.*, The Goldwater Debacle, s. 66—70.

Foreign Affairs. (New York) Vol. 43:1965. N. 2. *Spaak, P.-H.*, A New Effort to Build Europe, s. 199—208. — *von Hassel, K.-U.*, Organizing Western Defense, s. 209—216. — *Griffith, S.*, Communist China's Capacity to Make War, s. 217—236. — *Legum, C.*, What Kind of Radicalism for Africa?, s. 237—250. — *Pearson, L.*, Good Neighborhood, s. 251—261. — *Baldwin, H.*, Slow-Down in the Pentagon, s. 262—280. — *Badeau, J.*, U.S.A. and U.A.R.: A Crisis in Confidence, s. 281—296. — *Harrison, S.*, Troubled India and her Neighbors, s. 312—330. — *Montias, J.*, Communist Rule in Eastern Europe, s. 331—348. — *Goldman, M.*, A Balance Sheet of Soviet Foreign Aid, s. 349—360.

International Affairs. (London) Vol. 41:1965. N. 1. *Haekkerup, P.*, Europe: Basic Problems and Perspectives — A Danish View, s. 1—10. — *Thomsen, D.*, General de Gaulle and the Anglo-Saxons, s. 11—21. — *Armstrong, J.*, The Domestic Roots of Soviet Foreign Policy, s. 48—58. — *Edwaerdes, M.*, Illusion and Reality in India's Foreign Policy, s. 48—58. — *Fall, B.*, The Second Indochina War, s. 59—73. — *White, J.*, West German Aid to Developing Countries, s. 74—88. — *Watt, D.*, Restrictions on Research — The Fifty-Year Rule and British Foreign Policy, s. 89—95.

International Social Science Journal. (Paris) Vol. 16:1964. N. 1. *Rokkan, S.*, Introduction. The use of sample surveys in comparative research, s. 7—18. — *Converse, P.*, New dimensions of meaning for cross-section sample surveys in politics, s. 19—34. — *Lipset, S. M.*, Research problems in the comparative analysis of mobility and development, s. 35—48. — *Rokkan, S.*, Archives for secondary analysis of sample survey data: an early inquiry into the prospects for Western Europe, s. 49—62. — *Miller, W.*, and *Converse, P.*, The Inter-university Consortium for Political Research, s. 70—76. N. 2. *Belshaw, C.*, Social structure and cultural values as related to economic growth, s. 217—228. — *Dube, S.*, Bureaucracy and nation building in transitional societies, s. 229—236. — *Hoselitz, B.*, Social stratification and economic development, s. 237—251.

Journal of the History of Ideas. (New York) Vol. 26:1965. N. 1. *Simon, W.*, The 'Two Cultures' in Nineteenth-Century France: Victor Cousin and Auguste Comte, s. 45—58. — *Randall, J.*, J. S. Mill and the Working-Out of Empirism, s. 59—88. — *Burton, D.*, Theodore Roosevelt's Social Darwinism and Views on Imperialism, s. 103—118.

Journal of Modern History. (Chicago) Vol. 36:1964. N. 4. *Rogger, H.*, Was There a Russian Fascism? The Union of Russian People, s. 398—415. — *Helmreich, J.*, Belgian Concern over Neutrality and British Intentions, 1906—14, s. 416—427. — *Weinberg, G.*, National Socialist Organization and Foreign Policy Aims in 1927, s. 428—433.

Journal of Politics. (Florida) Vol. 26:1964. N. 1. *Dunbar, L.*, The Changing Mind of the South: The Exposed Nerve, s. 3—21. — *Matthews, D., and Prothro, J.*, Southern Images of Political Parties: An Analysis of White and Negro Attitudes, s. 82—111. — *Clubok, A., De Grove, J., and Farris, C.*, The Manipulated Negro Vote: Predictions and Consequences, s. 112—129. — *Du Bois Cook, S.*, Political Movements and Organizations, s. 130—153. — *Spicer, G.*, The Federal Judiciary and Political Change in the South, s. 154—176. — *Jewell, M.*, State Legislatures in Southern Politics, s. 177—196. — *Ransome, C.*, Political Leadership in the Governor's Office, s. 197—220. — *Weeks, D.*, The South in National Politics, s. 221—240. — **N. 2.** *Vandenbosch, A.*, Small States in International Politics and Organization, s. 293—312. — *Kim, Y.*, The Concept of Political Culture in Comparative Politics, s. 313—336. — *Vines, K.*, Federal District Judges and Race Relations Cases in the South, s. 337—357. — *Kendall, W., and Carey, G.*, Towards a Definition of «Conservatism», s. 406—422. — *Edinger, L.*, Political Science and Political Biography (I), s. 423—439.

Middle East Journal. (Washington) Vol. 18:1964. N. 3. *Peretz, D.*, River Schemes and their Effect on Economic Development in Jordan, Syria, and Lebanon, s. 293—305. — *Van Cleef, E.*, The Status of Israel — And a Look Ahead, s. 306—312.

Parliamentary Affairs. (London) Vol. 18:1965. N. 1. *Hayward, J.*, Presidentialism and French Politics, s. 23—39. — *Yandley, D.*, Parliament and Law Reform, s. 40—52. — *Milne, R.*, Elections in Developing Countries, s. 53—60. — *Punnet, R.*, The Labour Shadow Cabinet, 1955—64, s. 61—70. — *Miller, K.*, The Danish Electoral System, s. 71—81.

Political Science Quarterly. (New York) Vol. 79:1964. N. 4. *Boorman, H.*, Wang Ching-Wei: China's Romantic Radical, s. 504—525. — *Witmer, R.*, The Aging of the House, s. 526—541. — *Holborn, H.*, Origins and Political Character of Nazi Ideology, s. 542—554.

Public Opinion Quarterly. (Princeton) Vol. 28:1964. N. 4. *Glock, C.*, Images of Man and Public Opinion, s. 539—546. — *Whittaker, J.*, Cognitive Dissonance and the Effectiveness of Persuasive Communications, s. 547—555. — *Epstein, L.*, Electoral Decision and Policy Mandate: An Empirical Example, s. 564—572. — *Wright, C.*, Access to Social Science Data in Commercial Communications Reports, s. 573—583. — *Grunbaum, W.*, Desegregation in Texas: Voting and Action Patterns, s. 604—614. — *Sears, D., and others.*, The Effects of Anticipated Debate and Commitment on the Polarization of Audience Opinion, s. 615—627.

Science and Society. (New York) Vol. 28:1964. N. 4. *Needham, J.*, Science and Society in East and West, s. 385—408. — *Freyer, G.*, Morality and the Historical Process, s. 409—431. — *Reiner, E.*, Some Remarks on Automation, s. 432—447. — *Dobb, M.*, Creative Marxism in Political Economy, s. 448—452. — *Schlesinger, R.*, Soviet Law: System and Institutions, s. 453—460.

Social Forces. (Baltimore) Vol. 43:1964. N. 1. *Mayo, S.*, Social Change, Social Movements and the Disappearing Sectional South, s. 1—10. — *van den Berghe, P.*, Toward a Sociology of Africa, s. 11—17. — *Friedland, W.*, For a Sociological Concept of Charisma, s. 18—25. — *Grafton, T.*, An Attitude Scale on Accepting Negro Students, s. 38—41. — *Glenn, N.*, The Relative Size of the Negro Population and Negro Occupational Status, s. 42—49. — *Ball, D.*, Covert Political Rebellion as Ressentiment, s. 93—100. — N. 2. *Johnson, C., and Kerckhoff, A.*, Family Norms, Social Position, and the Value of Change, s. 149—156. — *Bennet, W., and Gist, N.*, Class and Family Influences on Student Aspirations, s. 167—173. — *Marsh, R.*, The Bearing of Comparative Analysis on Sociological Theory, s. 188—196. — *Blankenship, V.*, Community Power and Decision-Making: A Comparative Evaluation of Measurement Techniques, s. 207—215. — *Geschwender, J.*, Social Structure and the Negro Revolt: An Examination of Some Hypothesis, s. 248—255.

Social Research. (New York) Vol. 31:1964. N. 3. *Schiller, H.*, International Resource Relationships in a Changing World, s. 280—295. — *Schurman, B.*, Consumption Trends and the Role of Social Consumption Funds Under the Soviet Party Programme, s. 321—332. — *Ornati, O.*, Affluence and the Risk of Poverty, s. 333—346.

Sociological Review. (Keele) Vol. 12:1964. N. 3. *Kolaja, J., and Paydarfar, A.*, A Note on the Concept of Prestige and Esteem, s. 283—292.

Sociology and Social Research. (Los Angeles) Vol. 49:1964. N. 1. *Blood, R.*, Impact of Urbanization on American Family Structure and Functioning, s. 5—16. — *Quarantelli, E.*, and others, Faculty and Student Perception in a Professional School, s. 32—45. — *Rushing, W.*, The Role Concept: Assumptions and Their Methodological Implications, s. 46—57. — *Lopata, H.*, A Restatement of the Relation Between Role and Status, s. 58—68. — *Bonjean, C.*, Class, Status, and Power Reputation, s. 69—75.

Soviet Studies. (Oxford) Vol. 16:1965. N. 3. *Rogger, H.*, Politics, Ideology and History in the USSR: The Search for Coexistence, s. 253—275. — *Lawrence, J.*, Soviet Policy towards Russian Churches 1958—64, s. 276—284. — *Veverka, J.*, Long-Term Measures of Soviet Industrial Output, s. 285—301. — *Cohn, S., and others*, Comment on '2 ½ Per Cent and All That', s. 302—325. — *Ellison, H., and Schlesinger, R.*, Comment on 'The Context of Early Soviet Planning', s. 326—329. — *Fischer, G.*, The Number of Soviet Party Executives: A Research Note, s. 330—333. — *Nove, A.*, A New Stage in Soviet Economic Scholarship, s. 334—378.

Yale Review. (New Haven) Vol. 54:1964. N. 2. *Johnson, J.*, The New Latin American Nationalism, s. 187—204.

L'Année Politique et Économique. (Paris) 37e Année:1964. N. 181—182. *Lavergne, B.*, Les traits généraux d'un État socialiste à nul autre pareil: la Yougoslavie, s. 345—413. —

Dzelepy, E., Le complot de l'Indochine, s. 414—441. — *Alexandrov, V.*, Au Kremlin après la chute de Khrouchtchev. Atteintisme et prudence, s. 442—446. — *Fraser, G.*, La nouvelle politique anglaise, s. 467—476. — *Lavergne, B.*, Le discours de Strasbourg. L'Europe indéfendable. L' hallucination atomique, s. 483—487.

Journal du Droit International. (Paris) 91e Année: 1964. N. 4. *Berlia, G.*, Politique internationale et droit international, s. 747—758. — *Bischoff, J.-M.*, Les Conventions de La Haye en matière d'obligations alimentaires, s. 759—788.

Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et à l'Étranger. (Paris) 80e Année: 1964. N. 6. *Robert, J.*, Revue de jurisprudence française en matière internationale, s. 1249—1275. — *Pinet, T.*, Index des thèses de doctorat soutenues en 1963, s. 1284—1290.

Revue Générale de Droit Internationale Public. (Paris) 68e Année: 1964. N. 3. *Cavarié, L.*, Les problèmes juridiques posés par la pollution des eaux maritimes au point de vue interne et international, s. 617—640. — *van Heche, G.*, Le projet de convention de l'O.C.D.E. sur la protection des biens étrangers, s. 641—664. — *Guyomar, G.*, Nations Unies et Organisations régionales dans la protection des droits de l'homme, s. 687—707. — *Bonn, F.*, Les problèmes juridico-linguistiques dans les Communautés européennes, s. 708—718.

Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine. (Paris) Tome 11: 1964. N. 4. *Prost, A.*, Jalons pour une histoire des retraites et des retraités (1914—1939), s. 263—290. — *Robert, D.*, L'utilisation des archives protestantes (période contemporaine), s. 299—308.

Revue Politique et Parlementaire. 66e Année: 1964. N. 751. *Duynstee, A.*, La stratégie occidentale, s. 17—23. — *Gozard, G.*, Mise en observation du système monétaire international, s. 29—35. — *Coutrol, A.*, Les jeunes s' intéressent-ils à la politique?, s. 36—44. — *Melchior de Molènes, C.*, Une nouvelle épique à la Maison Blanche, s. 56—61. — *Reynaud, P.*, Et Après?, 62—64. — **67e Année: 1965. N. 752.** *Vajou, J.-L.*, Les Clubs, Paul VI et la MLF, s. 3—15. — *Riboud, J.*, Le développement urbain et ses problèmes, s. 16—29.

Archiv des öffentlichen Rechts. (Neuwied/Rhein & Berlin) 89. Band: 1964. H. 3. *Hamel, W.*, Die Gewissensfreiheit in Grundgesetz, s. 322—335.

Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. (Berlin, München) 84. Jahrg.: 1964. H. 5. *Hartmann, H.*, Theorie und Wirklichkeit der Autorität, s. 513—536. — *Buchholz, E.*, Elemente verbandsinterner Willensbildung, s. 537—550. — *Helander, S.*, Das Weltinkommen — ein unlösbares Problem, s. 551—582. — *Quante, P.*, Das sogenannte Goltzsche Gesetz. Ein Beitrag zum Problem Sachlogik und Zahlenlogik in der Statistik, s. 583—602.

Der Staat. (Berlin) 3. Band: 1964. H. 4. *Rohrmoser, G.*, Hegels Lehre vom Staat und das Problem der Freiheit in der modernen Gesellschaft, s. 391—404. — *Leemans, V.*, Die Freiheit des Socialwissenschaftlers, s. 405—432. — *Henke, W.*, Verfassung, Gesetz und Richter, s. 433—454. — *Willms, B.*, »Ein Phoenix zu viel«. Bemerkungen zu zwei Versuchen über Zerstörung und Erneuerung einer Wissenschaft, s. 488—498.

Historische Zeitschrift. (München) **Band 199:1964. H. 2.** *Fischer, F.*, Weltpolitik, Weltmachtstreben und deutsche Kriegsziele, s. 265—346. — *Zechlin, E.*, Deutschland zwischen Kabinettskrieg und Wirtschaftskrieg. Politik und Kriegführung in den ersten Monaten des Weltkrieges 1914, s. 347—458.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaften. (Tübingen) **120. Band:1964. H. 4.** *Paulsen, A.*, Sachkapital und Human Capital in der wirtschaftlichen Entwicklung, s. 577—601. — *Wessels, T.*, Die Sicherheit der nationalen Versorgung als Ziel der Wirtschaftspolitik, s. 602—617. — *Börner, B.*, Die Produktionskosten in der Rechtsprechung des Gerichtshofes der Europäischen Gemeinschaften, s. 643—665. — *Siebel, W.*, Rationalität und Normorientierung in der Organisation, s. 678—685. — *Pagenstecher, U.*, Einflüsse der Tariflohnpolitik auf das Preisniveau, s. 713—736. — *Sirc, L.*, Kritik der kommunistischen Wirtschaftstheorie, s. 737—745.

Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht. (Wien) **Band 14:1964. H. 1—2.** *Vogelin, E.*, Der Mensch in Gesellschaft und Geschichte, s. 1—13. — *Fraenkel, E.*, Strukturdefekte der Demokratie und deren Überwindung, s. 105—124.

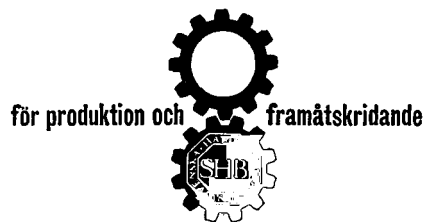
Zeitschrift für Nationalökonomie. (Wien) **Band 24:1964. H. 4.** *Stohler, J.*, Wirtschaftswachstum und Wohlfahrtsstaat, s. 349—364. — *Jaksch, J.*, Eine Typisierung dynamischer Input-Outputmodelle, s. 403—418. — *Frisch, H.*, Die CES-Funktion. Ein Beitrag zur Produktionstheorie, s. 419—444. — *Hansen, N.*, On the Sources of Economic Rationality, s. 445—455.

Zeitschrift für Politik. (Berlin, Zürich, Wien) **11. Jahrg.:1964. H. 4.** *Krippendorff, E.*, John F. Kennedy — Rückblick nach einem Jahr, s. 309—322. — *Nova, F.*, Die Rassenauseinandersetzung in den Vereinigten Staaten von Amerika, s. 323—331. — *Wittig, P.*, Die völkerrechtliche Beurteilung der Atomwaffen durch die blockfreien Staaten, s. 340—349. — *Mayer, F.*, Die sozialistische föderative Republik Jugoslawien, s. 360—379. — *Stafford, J.*, Kommunistische Infiltration in Afrika, s. 380—383.

S. K.

STIFTELSEN SIAMON

utdelar årligen stipendier till forskare eller vetenskapliga skriftställare inom ämnena nationalekonomi och statskunskap. Ansökningar om stipendier med de handlingar och referenser som åberopas kan insändas senast den 10 maj 1965 till stiftelsens verkställande ledamot, advokat Per-Axel Weslien, Sergels Torg 12, Stockholm C.

Svenska Handelsbankens Stiftelse för Samhällsvetenskaplig Forskning

utdelar anslag för forskning rörande

internationella betalningar och kapitalrörelser
det inhemska betalningssystemet
penning- och kapitalmarknadsproblem
ekonomisk prognosteknik
samt andra områden av intresse för den svenska affärs-
banksverksamheten.

Beslut om utdelning fattas av en forskningsnämnd bestående av tolv ledamöter, varav rikets universitet och handelshögskolor utsett åtta och Svenska Handelsbankens styrelse fyra. Forskningsnämnden sammanträder två gånger årligen, som regel i maj och november.

Ansökan om forskningsanslag

ställs till Svenska Handelsbankens Stiftelse för Samhällsvetenskaplig Forskning och inges *senast den 15 april* i 14 exemplar till forskningsnämndens sekreterare, civilekonom *Nils Cavalli-Björkman*, Svenska Handelsbanken, Stockholm 16.

I ansökan skall ingå en redogörelse för forskningsuppgiften, en arbetsplan med tidsschema samt en ekonomisk kalkyl. Om anslag för samma ändamål erhållits, sökts eller söks från annat håll skall detta anges.

Upplysningar

om forskningsnämndens verksamhet lämnas av civilekonom Cavalli-Björkman eller av verkställande ledamoten, bankdirektör *Tore Sellberg* tel. 08/22 90 20.

SVENSKA HANDELSBANKEN